

Tartalom

LOVAS Ildikó: A kis kavics (regényrészlet)	3
BENCSEK Orsolya: Ausztrália-lapok (novella)	15

*

FEHÉR Kálmán: A hat diófa álma ■ Post restant (versek)	19
BÁNYAI János: Történelmi jelen idő (esszé)	21
NÉMETH Ferenc: Kezdetben volt a – kezdet (jegyzet)	25

*

TERÉK Anna: Szarajevó (vers)	29
BENEDEK Miklós: Ez a vers ■ Otthon ■ Szobor ■ Poéták ■ Ébredés (versek)	33
NYERGES Gábor Ádám: Végállomás ■ Szenilitás ■ Csendéletek (versek)	36
BONDÁR Zsolt: Az szórakozik aki mer ■ Hitel egyből ■ Muszáj felzárkózás [1] (versek)	39
KISS Tamás: Nem kínos a csend (novella)	41

SZERBHORVÁTH György: Forradalmárok, üldözöttek, utazók („holland útijegyzetek”)	44
--	----

Dragan VELIKIĆ: Innen és túl – Spanyolfal (regényrészlet) (BOGNÁR Antal fordítása)	57
---	----

*

JUNG Károly: További vizsgálatok Bankó lánya körül (tanulmány, I. rész)	76
--	----

REFLEXÍV TEREK

VÉGEL László: Új irracionális figuralitás (Kaiser Ottó retrográfiai: <i>YU-HU-Rap</i>) (kiállítás-megnyitó)	102
ORCSIK Roland: A költészet maradványa a gonosz banalításával szemben (Domonkos István: <i>YU-HU-Rap</i>) (tanulmány)	105
MÁRIÁS Endre: Kollektív álom – Shakespeare után szabadon (színikritika)	123
PATÓ Attila: Új, nyitott perspektívák (könyvkritika)	128

Neša Paripović: Keresztelkedés

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Faragó Kornélia. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)– . – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2010. július. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Németh Ferenc. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.forumliber.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Szerkesztőségi fogadóóra kedden 10-től 11 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2010-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában, Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079

A kis kavics

Szabálytalanságok tanulságok nélkül

2.

Egy furcsa eset

Az 1900-as évek vége felé, az egyik rendhagyóan forró nyáron furcsa eset történt a városban. Mindenki meg volt győződve arról, hogy a hátborzongató történés háttérében nem a szélsőséges időjárás áll, noha mindenki igyekezett arra fogni, azzal magyarázni, hanem sokkal inkább a város megváltozott élete, a darabjaira hulló közös emlékezet, ami egy adott terület lakóit közösséggé alakítja. A közös emlékezet nem azért hullott darabjaira, mert a város belső szerkezete ezt így diktálta volna, sokkal inkább az utolsó balkáni háború rezgései és következményei hatottak, amit egyszerűen csak durvaságnak nevezhetünk, a finom porral belepett és álmos várost ellepő durvaság elképesztő méretével. Ami azt illeti, engem teljesen elbizonytalanítottak a történések, a gimnázium vége felé közeledett, nekem a felvételire kellett készülnöm, történelemre nem volt könnyű bejutni, de valahogy nem akarózott tanulni, ilyesmit azelőtt sohasem tapasztaltam, inkább töltöttem volna minden időmet a színházban, akkoriban sokan vendégszerepeltek, furcsa színházi világok tárultak fel, mintha leképeznék a zajló világot, a tőlünk nem messze mindennapossá váló halált és az éjszakáinkban ropogó fegyvereket. Amiknek különben semmi céljuk nem volt, úgy értem, nem ölték meg a golyók senkit a városban, csak ettől egyesek faszább gyerekek érezték magukat.

A könyvtárban is sokat üldögéltem, mert nemcsak a fölvételre kellett készülni, hanem érettségi dolgozatot is kellett írni, amihez szintén nem sok kedvem volt, egyáltalán: nem tudok felidézni semmi olyant, amihez kedvem lett volna, a színházat kivéve, az olyan volt, mintha kiléptem volna a valóságból. Csak az zavart, hogy előtte be sem léptem egy másik valóságba, abba, amiről elképzeltem, hogy végzős gimnazistaként majd feltárul

előttem. Olyan volt, mintha kiraboltak volna álomban. A könyvtárban a régi újságokat lapoztam, valami összefüggésfelét próbáltam találni a város társadalmi alakulása és kulturális életének fejlődése között, ami meglehetősen bizarr feladatnak tűnt, mert közben a város a szó legszorosabb értelmében eltűnt körülem, a pompeii láva sem volt több, csak látványosabb. És az ellenkezőjéről senki sem akart meggyőzni, a tanáraink sem, ők is csak lézengtek a régi falak között, sápadtak voltak és fáradtak, de lehet, hogy őket inkább a háztartási számlák nyomasztották, nem a város széthullása, mert fizetést nem nagyon kaptak, így éjszaka, délelőtt, délután, vagyis mindig, amikor nem voltak óráik, kénytelenek voltak benzint és alkoholt csempészni.

Nagyon forró volt az a nyárelő, állítólag soha azelőtt ilyen hirtelen és kitartó meleg nem fordult elő, noha a Dél-Alföld, ahová mi is tartozunk földrajzilag, mindig is a legmelegebb vidéknek számított. Ezt tudományosan is alátámasztották a kutatások. És a meteorológia tudománya nem játék, abban rengeteget számít a fizika, matematika, vagyis a megbízható tudományok. Ezekben én soha nem jeleskedtem, Léni, jobban tennéd, ha színház helyett a kétismeretlenesekkel foglalkoznál, mondta a matektanárom, aki nem volt félelmetes, viszont a fizikatanárnő, az borzalmas volt, Kozma, maga teljesen reménytelen, remélem semmi olyannal nem foglalkozik majd az életben, aminek a legcsekélyebb köze van az észhez. Magamban azt gondoltam, egészen nyugodtan megbaszódhatna a tanárnő, amennyiben a rengeteg esze ezt lehetővé tenné, de szólni egy árva szót sem szóltam, mert akkoriban még – a városban és az életünkben zajló dolgok ellenére – hittem abban, hogy normális életem és jövőm lesz, kár volna tönkretenni.

Hazánk éghajlatának leírásához, számszerű jellemzéséhez hosszú sorozatú és sok elemre kiterjedő meteorológiai adatbázis szükséges. A kezdetben hőmérséklet- és csapadékmérésekre alapozott időjárás-megfigyelések Magyarországon a 18. században indultak meg elsőként Sopronban, Eperjesen és Késmárkon. A rendszeres műszeres mérések 1781-ben kezdődtek, amikor a Mannheimben működő Societa Meteorologica Palatina által létesített európai megfigyelőhálózat egyik állomásaként Buda is bekapcsolódott az első nemzetközi s a korábnál már komplexebb meteorológiai adatgyűjtésbe.

1850-ben az akkori Magyarországon az osztrák központi meteorológiai intézet szervezésében öt időjárás-figyelő állomás (Buda, Selmecbánya, Pozsony, Nagyszében és Brassó) működött, majd 1870-ben, amikor megalakult az önálló magyar meteorológiai intézet, számuk 42-re emelkedett. Az ezt követő 15 évben a hazai meteorológiai állomások száma gyorsan gyara-

podott. 1885-ben már 230 helyen működött állomás, amelyből 50 csapadékmérési adatokat szolgáltatott, míg a többi 180-on több éghajlati elemre kiterjedő adatgyűjtés folyt. E megfigyelések alapján a 19. század második felében egyre-másra jelentek meg az ország éghajlatát leíró munkák.

Az 1890-es évektől az időjárással kapcsolatos észlelések köre tovább bővült. Különböző mérőműszereket helyeztek el az állomásokon, sőt négy obszervatórium is létesült (Ógyalla, Kalocsa, Temesvár, Zágráb), ahol már részletes mérési programok folytak. Abban az évtizedben indult meg a hóvastagság, a szél, a napfénytartam és a csapadékmennyiség mérése is. Továbbra is gyorsan gyarapodott a megfigyelőhelyek száma: 1900-ban már 765, 1910-ben pedig 1426 meteorológiai állomás működött a történelmi Magyarországon. Méréseik több évtizedes adatbázisára és az addig megjelent monográfiákra támaszkodva írta meg Róna Zsigmond a *Magyarország éghajlata* című könyvet (1909), amely több évtizeden át határkövet jelentett a hazai éghajlatkutatás történetében.

A trianoni békeszerződést követően (1920) az új országhatárokon belül 320-ra csökkent a meteorológiai állomások száma. Közülük 55 volt klímaállomás és 265 csapadékmérő hely. A két világháború közötti évtizedekben az összezsugorodott országterületen újból megkezdődött a megfigyelőhálózat bővítése, ami a második világháború után sem fejeződött be.

Ezt a cikket valamelyik szabad polcon heverő újságban találtam, a mi könyvtárunk remek hely volt abból a szempontból, hogy sohasem tartottak benne túl nagy rendet. Unalmamban olvastam el, de nagyon érdekesnek találtam, sőt, egyenesen elvarázsolt a cikk, be is másoltam egy francia kockás füzetbe, amit akkoriban kezdtem arra használni, hogy idézeteket gyűjtsék belé, lejegyezzem a kedvenc verseimet. Azért varázsolt el, mert olyan érzésem támadt tőle, hogy jobban magába foglalja az elmúlt idóket és életeket, mint bármely regény vagy történelemkönyv, ebbe a társadalomtörténettel foglalkozókat is beleértve, azt az új irányzatot, amit felénk akkoriban fedeztek fel és az volt a lényege, hogy újraírják a történelmet egy egészen új szempontból, a padlások titkai felől – legalábbis nekem akkor így magyarázta a muzeológiatanárom, aki történész is volt. A padlásokon rejlő tárgyak, könyvek, feljegyzések és a szóbeli visszaemlékezések által a városok új történetét kezdték írni, ami sajátos megközelítést tett lehetővé, mert a tények és történések objektív szemlélete mellé felsorakoztatta a szubjektív módon felhalmozódott tárgyi, írásos és szóbeli emlékeket is, persze tudományos módszerek által feldolgozva.

Na, mindegy, ezt akkoriban nagyon komolyan vettem, fel is mentem a padlásra, ott akadtam rá például a *Bors és fahéj* című kötetre, amiről ki-

derült, hogy az egyetlen könyv, amit apám olvasott – saját állítása alapján, ami természetesen hazugság volt, de ez gondolkodóba ejtett, mert hogyan lehet tudományos módszerrel kiszűrni a hazugságot, vagy ami még rosszabb, mi van akkor, ha a tények, adatok, összefüggések, amiket történelemből tanulunk, ugyanolyan hazugságokra alapulnak, mint amilyent apám benyomott nekem, szórakozásból. Ebben a helyzetben, meglehetősen kétségbeejtő helyzetben, hiszen a választott pályámba vetett hitem ingott meg, akadtam rá a meteorológiáról szóló cikkekre. És akkor szinte biztos voltam abban, hogy ez nem csak komoly, ám értelmetlen, mondhatom, önmagában és önmagáért létező tudomány, hiszen amit a híradó végén időjárás-előrejelzésként mondanak, az vagy úgy lesz, vagy pont nem, az pedig, hogy száz éve hogyan volt az évnék ebben a szakában, egyáltalán nem számít. Csak mint érdekesség, akár a rádió reggeli adásában elhangzó „ezen a napon történt”-egyveleg. Viszont igenis használhatóak ezek a visszamenőleg meglévő adatok a történelemnek abban az újszerű irányzatában, a padláskutatásban. Aki hozzájut az időjárási adatokhoz, az sokkal nagyobb biztonsággal tudja értékelni egy város életében bekövetkező változásokat is. Mert ha rendkívül esős volt egy év és kirohadt az összes búza, akkor logikus, hogy megnő a kártyán elvesztett birtokok száma, és ezzel párhuzamosan az öngyilkossági statisztikák is emelkedő tendenciát mutatnak. Biztos voltam abban, hogy ez járható út, ha nem is az érettségi dolgozatomban, de a későbbiekben jól fel tudom majd használni, amennyiben nem akarok színházi előadásokkal foglalkozni. Az érettségire készülve, a régi újságokat lapozgatva nagy élményem volt Blaha Lujza, Kabos Gyula vendégszerepléséről szóló minden hírlapi tudósítás.

Nagyon sok kételyem és tervem volt egyszerre, párhuzamosan futottak a fejemben, de mindegyiknek a háttérben egyetlen szándék volt, kiküszöbölni a hazugságot. Kiszűrni a hazugságokat, leleplezni, mint apámat, sorolva a könyveket, amiket olvasott, büszkén figyelni a reakcióját. Ami egyébként nem volt nagy valami, megvonta a vállát és annyit mondott, nem számít. A kérdés az, hogy miért mondtam, amit mondtam. De ezzel nem volt időm foglalkozni, reggelente terveim és céljaim voltak, talán a kávé illata vagy a napsütés tette. Nem tudom, de a mai napig elő szokott velem fordulni a reggeli kávé közben, amikor a madaraktól vagy a reggeli naptól olyan erősnek érzi magát az ember, hogy tervei és céljai lesznek.

Közben pedig izzadtam, akár egy ló, hihetetlenül forró és száraz nyárelő volt. Sokat fújt a szél is, szerintem sirokkó lehetett, megbolondult tőle az ember, sajgott a feje és minden csontja, még a varratok is a koponyáján. Nem szerettem ezt a meleget, úgy értem, nagyon élveztem volna még a fejfájás ellenére is, mert szeretem és bírom a meleget, csak rendkívül

izzadós fajta vagyok, és ez nagyon ocsmány. Ha nem fehérben vagy feketében voltam, a hónaljам környéke percek alatt átnedvesedett. Volt egy lila blúzom, az percek alatt mélylilára, püspöklilára színeződött a karom környékén, de nemcsak a hónaljамnál, hanem majdnem a derekamig, végig a blúz két oldalán hatalmas püspöklila foltok terjengtek, a hátamon is egy hosszúkás pecsét, a mellem alatt is, gyakorlatilag merő víz volt a blúz és benne én. Persze ha fehérben vagy feketében voltam, akkor is csuromvizes voltam, de nem látszott. És az, amit nem lehet látni, egészen más. Undorító volt így élni, a testem fürdött a sós verítékben, az arcom pedig száraz volt, akár egy száraz tó. Száraz tónak nedves partján, döglött béka kuruttyol. Nagyjából így foglalhatom össze, hogyan éreztem magam azokban a forró hónapokban, és akkor még hol volt augusztus, amikor a furcsa eset történt. Kuruttyoltam, akár egy döglött béka, arcom száraz tó, testem a nedves partja. És semmit nem lehetett tenni ellene, ahogyan csorgott a víz a testemen, attól kirázott a hideg, lúdbőrössé vált a testem és furcsa, lágy érzések kerítettek hatalmukba, amikről egyáltalán nem is akartam tudomást venni. Volt egy magas fiú, egyébként birkózó, ez önmagában elég érdekes volt, mert minden birkózó, akit csak a városban ismertem, úgy értem látásból, egytől egyig alacsony volt és szakközépbe járt, ha egyáltalán. Sokan közülük nyolcadik után munkába álltak, és szabad idejükben a zsákolásból maradt erejükkel birkózni jártak, füleik tépett, cakkos, begyógyult sebhelyek voltak. Olyannak tűntek, mint egy sebhely. Homlokuk is alacsony volt, úgy látszik, ez olyan birkózós-boxolós jellemző. De az a magas fiú nem ilyen volt, a füle elképesztően szép, nem a kicsisége, hanem a hibátlanúsága tette széppé, hogy nem engedte gyűrni-csavarni, vagy olyan ügyes volt, hogy el sem jutottak a füléig, nem tudom, soha nem láttam a birkózószőnyegen. És korábban gimnazista volt, még emlékeztem is rá, vagy a folyosón láttam a fényképét. Ettől a fiútól nemcsak úgy lettem lúdbőrös, mint a testemen folyó izzadságtól, hanem különösen, mintha szelek járnák át a testem. Sajnos észre sem vett, úgy járt egy lánnyal, hogy szét sem nézett. Mindez nem tette könnyebbé azt a nyárelőt, a pénztelenséggel, az éjszakában ropogó fegyverekkel, a tankoktól felmart úttesttel. A hiányzó tanárokkal, akik tartalékosként tűntek el a tanáriból. Olyan volt, mintha a testem külön életet élt volna, viháncolt volna a verítékben, miközben csonttá kellett volna száradnia. Olyannak láttam magam, mint Karcsi volt, aki a halotti torokon vicceket mesélt, szerinte nem tahóságból, hanem oldani akarta a hangulatot. Másfelől viszont olyan érzése is volt, mint amikor egy nagybeteg elpanaszolja a baját, és a másik elragadja tőle a szót, hosszan ecseteli, hogy a melegtől állandóan pattanás nő a bugyija korcánál, és mennyire zavarja. A nagybe-

teg a város volt, azt hiszem, így éreztem, de lehet, hogy ezt csak visszafelé gondoltam, amikor bekövetkezett az a furcsa eset.

A szelek lassan támadtak fel, és észre sem lehetett venni, mikor állandósultak, valahogy egyszerre váltak a mindennapok részévé, eleinte még rácsodálkoztak az emberek, nagyon furcsa volt, errefelé tavasszal fújtak a böjti szelek, aztán elcsendesült a határ, ellágyult a táj. Sirokkószerű szél volt, legalábbis ezt mondta mindenki, szerettük volna megkérdezni a földrajztanártól, de ő a határ túloldalán volt. Nagyon sokáig nem mertem senkitől megkérdezni, lehetséges-e errefelé a sirokkó, Afrika lehelete. Az évek azt mutatták, noha ebben biztosan nincs semmi következetesség, úgy értem, attól, hogy mérik, mennyi eső esik évente vagy az év bizonyos szakában, még nem számítható ki, hogyan fog alakulni a következő év, aszályos lesz-e vagy ellenkezőleg, az időjárásban – és ebbe a szél is beletartozik – csak a bizonytalanság a biztos. A változékonyság. Azt mutatták az évek, hogy amikor a várost eléri a sirokkó, mintha Afrika sötét és terhes természete telepedne ide, furcsa események történnek.

Anyám azt mondta, hogy a változékonny időjárás kedvezőtlenül hat. Ezzel inkább engem akart megnyugtani meg biztos saját magát is, mert már nem lehetett legalább részben nem venni tudomást azokról a dolgokról, amik a városban történtek. Az után a furcsa esemény után különösen nem. Akkor már jócskán benne jártunk a nyárban, az állandósult szél borzolta az idegeket és a fákat, én nem csináltam semmit, csak hevertem a leeresztett redőnyök mögött és olvastam, Karen Blixen regényét, mert azon a nyáron vetítették a filmet a nyári moziban, és borzasztóan megtetszett nekem. Bemásoltam egy rövidebb részt a francia kockás füzetembe.

Megtaláltuk a megjelölt kávésorokat, egy pillanatra megálltunk, majd egymás után elindultunk közöttük. Lábunkra mokaszint húztunk, nem ütöttünk zajt. Az izgalomtól reszketés fogott el, nem mertem közel menni Danyshez, nehogy észrevegye és visszaküldjön, de nagyon lemaradni sem mertem, mert bármelyik pillanatban szüksége lehetett a lámpára. Mint később rájöttünk, az oroszlánok már jártak a dögnél. Amikor meghallottak vagy megszagoltak bennünket, egy kicsit odébb mentek, be a cserjék közé, hogy megvárják, míg elhaladunk mellettük. Valószínűleg azért, mert úgy találták, túl lassan lépkedünk, az egyik mélyen, rekedten felmordult nem sokkal előttünk és jobbra. Olyan halk volt, hogy abban sem lehattunk biztosak, hallottunk-e egyáltalán valamit. Danys megtorpant, és anélkül, hogy hátrafordult volna, megkérdezte: – Maga is hallotta? – Igen – feleltem. Továbbindultunk, és a rekedt morgás megismétlődött, ezúttal már egyenesen a jobb oldalunkon. – Gyűjtsa meg a lámpát – szólt rám Danys. Ez nem volt olyan könnyű, Danys ugyanis jóval magasabb volt nálam, s

nekem a válla fölött a puskájára, valamint a puska elé is kellett vetítenem a fényt. Amint bekapcsoltam, az egész világ hirtelen vakítóan megvilágított színpaddá változott, a kávéfák vizes levelei fénylettek, a földön egyenként kirajzolódtak a rögök. [...] Amikor a lövés közvetlenül mellettem eldőrdült, készületlenül ért, hirtelenében azt se tudtam, mit jelent, mintha mennydörgés lett volna, mintha egyszeriben én magam kerültem volna az oroszlán helyébe. Úgy vágódott el, akár egy kődarab. – Tovább, tovább azt a fényt! – kiáltotta Danys. Odébb fordítottam a lámpát, de a kezem úgy reszketett, hogy a fénykör, amely most az egész világot fogva tartotta, s amelynek én parancsoltam, szinte vitustáncot járt. Hallottam, ahogy Danys felnevet mellettem. – A lámpamunka annál a második oroszlánál kissé retyketeg volt – mondta később. A vitustánc közepén azonban ott volt a második oroszlán, már távolodott is tőlünk, félig eltakarta egy kávécserje. Amint a fény utolérte, hátrafordította a fejét, és Danys lőtt. Kizuhant a körből, de felkelt és újra belekerült, felénk pördült, és épp amikor a második lövés felcsattant, hosszú, dühödt hörgés tört elő a torkából. Afrika egy másodperc alatt végtelenül nagyra nőtt, Danys és én pedig, akik rajta álltunk, mérhetetlenül kicsivé zsugorodtunk. A lámpa fénykörén kívül nem volt semmi más, csak a sötétség, a sötétségben kétfelé oroszlánok, és az égből eső hullt.

A könyvet tán végig sem olvastam, untam a sok fekete-történetet, de ezt a részt újra és újra elolvastam, szinte fejből tudtam, magamban is felmondtam, miközben fekdtem az ágyamon, rám néz és többé nem enged. Elmeséltem anyámnak is ezt a jelenetet, talán őt is meghatotta, ugyanakkor megrémítette, amit a szememben láthatott, mert azt mondta, Léni, remélem tisztában vagy azzal, hogy ilyesmi csak a regényekben lehetséges. Amire én azzal vágtam vissza, hogy akkor ez a forró, sirokkószerű szél sem lehetséges és az sem, hogy olyan ez az év, mintha álmunkban kiraboltak volna bennünket, nem maradt semmi, csak a sok cserebogár a kertben. A változékony időjárás kedvezőtlenül hat, ez biztosan így van, a többinek pedig hamarosan be kell fejeződnie.

Pedig még csak akkor kezdődött.

Aztán valaki odaszart a bazilika oltárára. Kétszer is megtette, alig múlt el a kettő között néhány nap. Utána meg valami otthon eszkábált bombaféle robbant a másik templom bejáratánál. Egészen különös volt, a pápa meg csak hallgatott. Azt hittem, ilyesmiről értesítik őszentségét, aki közleményben reagál, és elítéli az ilyen vandalizmust. De semmi ilyesmi nem történt. Hallgatott mindenki, hümmögött a város, kicsit összehúzta magát, bár kisebbre már nehezen bírta volna. Engem nem érdekelt különösebben, nem érintett meg, úgy értem, ez is belefért mindabba a szörnyű-

ségbe, aminek elképzelésére hajlamos voltam, nemcsak hajlamos, hanem el is képzeltem. Levágott fejekkel álmodtam rendszeresen. Tócsákban folyt a vér álmomban, fehér lefolyók nyelték magukba a vért. Arra azonban senki nem számított, hogy elmaradhat egy vásárnap délelőtti mise, de mégis ez történt. Hirtelen mindenki ezzel kezdett foglalkozni, a Galambpiac állandó látogatói, akik ugyan soha nem teszik be a lábukat misére, hacsak karácsonykor nem, mert minden vásárnap a piacon vannak, ahol nemcsak vásárolni lehet, hanem vitatkozni, kisállatokat cserélni, szénát venni és krumplit is, egyszerűen mindent el lehet intézni, még pálinkát is lehet kortyolni. A galambpiacosok között gyorsan terjedt el annak híre, hogy elmaradt a mise, izzadt homlokukat hümmögve törölgették, mi az apjafasza, mondogatták, ami nagyjából annyit jelentett, hogy ennek a fele sem tréfa. És közben egyfolytában az eget kémlelték, mert gyanús felhők kezdtek gyülekezni. Magában az a tény, hogy felhők kezdtek gyűlni, meglehetősen furcsa volt, mert a szűnni nem akaró szél, a sirokkó, mintha elűzött volna minden felhőt, hónapok óta nem esett egy csepp eső sem, az ég olyan kék volt, hogy már rá sem lehetett nézni, még bárányfelhők sem bégették rajta. Csak az egyszínű kékség, mintha Luc Besson filmjének a tükörképe lett volna a felettünk elterülő ég, csak nem volt benne semmi izgalmas. Bár nekem a filmben sem volt semmi izgalmas, Jean Reno orrát kedveltem meg a nyugvadt tekintetét, úgy értem, csöppet sem volt vonzó, de akadt benne valami, ami odakényszerítette a vászonra a tekintetet. A szomorúsága talán. A galambpiacozók elkezdtek összeszedni a sámlikat, felfordított ládákat, felcsukták a teherautó platóját, egyszerűen mindenki készülődni kezdett hazafelé, mert az ég gyanús alakot öltött. Nem is az ég, mert az továbbra is kék volt, hanem a rajta megjelenő felhők, mintha öregasszonyok lettek volna, akik egészen a fákig ereszkedtek, hosszú fekete szoknyáik suhogtak, csíkos kötőiket verdeste a szél. Azt senki nem állította, hogy tisztán lehetett volna látni a kötényeket, de határozottan érezhetőek voltak a csíkok a lógó felhőkön, mint ahogyan kivehetőek voltak az öregasszonyok is, tán bunyevácok, nem volt eldönthető. Réműletes látványra kerekedett az egész, mire dél lett, már az egész eget betakarták, nyargalásztak föl-alá a sirokkó szárnyán, mint őrült bestiák, az emberek a kapukban álltak, a teraszokról kémleltek, kapualjakba húzódva figyeltek. Valaki röhögve megjegyezte, tán az elmaradt mise okán leptek el bennünket, ott toporogtak a mennyország kapujában, éppen a mai mise hiányzott még, a lelkükért égbe szálló imák, hogy beengedjék őket, de mivel az elmaradt, feldühödtek, és most mindannyiunkon követelik mennybéli jusukat. A mennyek országát. Nekem egyáltalán nem volt nevetséges, sokkal inkább réműletes, mert egyszerűen elképzelhetetlennek tartottam, hogy

létezik ilyen tisztán felismerhető felhőalakzat, nem is egy, hanem rengeteg, és ennyire közel a földhöz, a fák koronáján, papucsuk klattyogva verte a leveleket. De kiderült, az nem a papucsuk volt, hanem az eleredő eső, óriási csöppekkel érkezett a vihar és pusztított végig a városon. Másnapra elült a szél, nyoma sem maradt a nyárelő óta folytonosan, kínzón jelen lévő sirokkónak, kiállt a fejfájás, megnyugodtak az ízületek, de mégis mindenki idegesnek tűnt, nem okozott könnyebbséget az ózondús levegő, ellenkezőleg, számtalan kérdést hozott magával. Hogy akkor ezentúl mindig így lesz-e? Ilyen nyarak elé nézünk? Nem számíthatunk többet a Péter-Pálkor, éppen aratásra megérkező viharokra, a Magdolna táján lilomokat hajlító szellőkre, egyáltalán semmire sem számíthatunk, ami korábban a megszo-kottat jelentette, hanem csak erre az afrikai rothasztó szélre, erre a megbolondító forróságra és porra. Az időjárás örökre megváltozhat? Na, meg a jéghegyek is olvadásnak indultak, és seggen idáig csúsznak a jegesmedvék, ilyeneket mondtak, de a rémület mégis ott maradt, sokkal többen kezdték nézni az időjárás-előrejelzést mint azelőtt. Mert igazából senki nem gondolta, hogy hirtelen, egyetlen pillanat alatt – amennyit ez a két-három hónap jelent a meteorológiai adatok végtelen éveikig mért adatainak tükrében – megváltozhat az időjárásunk. Mintha a körülöttünk zajló eseményeket látták volna okként. Arról is suttogtak, hogy Boszniában felrobbantottak egy föld alatti titkos atomreaktort, hogy ne kerülhessen esetleg olyanok kezére, akik adott helyzetben visszaélnének vele, de nem sikerült teljes precizitással a művelet, és amiatt volt ez a hosszan tartó szél, de különben nem kell izgulni, mert olyan mélyen történt a robbantás, hogy az eső, ami hirtelen érkezett az öregasszonyok szoknyájából, semmiképpen nem káros, egyszerűen csak a robbanás okozta földmozgás ilyen változékony időjárást eredményezett. Ránk pisáltak a vénasszonyok, ütötték el a témát az emberek, senki sem akart arról beszélni, ami igazából nyomasztotta: a megváltozott hangulatú városról, amiben szertefoszlott a közös emlékezet.

A mise egyébként azért maradt el, mert utólagos helyszínelést végzett a rendőrség az oltár leszarása ügyében, amit nem kapkodtak el túlságosan, ha így volt egyáltalán, az pedig a legkevésbé sem érthető, hogy miért éppen vasárnap, a mise idején kellett ezt csinálni. Állítólag azért, mert az állam így akarja tudatni, hogy ki itt a főnök. És azt mondják, ilyenre már volt példa a városban, 1929-ben, azon a rendkívül kemény télen, amikor egy felderítetlen haláleset is történt.

Azon a télen olyan hideg volt, hogy amikor a kutyák pisáltak, mire a sárga sugár elérte a földet, meg is fagyott. Annyi csonttá fagyott kutyát és macskát, galambot és patkányt soha nem láttak, mint azon a télen. Már senki sem csodálkozott, amikor a fákon ott maradtak a macskák, bajszu-

kat ellepte a dér, fülükre apró jégcsapok lógtak élettelen pofájukba. A kuttyák a szemétkupacok körül heverték, pofájuk széles, torz vigyorra húzódott, nyelvük fehéren lógott a jeges földre. Az nagyon érdekes, hogy a halálban meghosszabbodik a nyelv. Úgy tűnik legalábbis. A galambokkal csak annyiban törődött mindenki, hogy ne essen a fejére, mert a galambok lefordultak a fákról, tetőkről. Hacsak nem volt annyi szerencsénk, hogy a háztetőn olyan pontot találjanak, ami a szobák-konyhák kályhamelegétől némi hőt tárolt a cserepek között. A lábasjóság alatt az ólakban sokasodott a gané, de inkább volt így, mint lett volna úgy, hogy kiengedik őket, és amíg a felgyülemlett piszkot takarítják, a tyúkok sorra dőlnek el a hidegtől. Fázott mindenki, behúzódtak az emberek a házakba, rettenetes időket gondoltak el. Az emberemlékezet óta nem tapasztalt januári hideg beszüntette a szokásos életet, nem voltak disznóvágások és bálak, elmaradtak a kiállítások a Népkörben, a szatócsok csak kétszer nyitottak ki, a dermedt csöngők úgy hasítottak a levegőbe, amikor nyílt a boltok ajtaja, mint valami világvéget jelző kürt, hangjuk hosszan rezgett a mínusz negyven fokban. Gyertya fogyott legtöbb, ezen a vidéken ugyanis még nem volt általánosan elterjedt az áramszolgáltatásra való rákapcsolódás, a villamos, a telefon, a villanykörte és a színház élvezete nem jellemezte általánosan a házakat. Csak a városiakat, az pedig néhány utcára korlátozódott. A város nem néhány utcára korlátozódott, de a városiasság igen. A Népkörbe eljártak, vastag, zsíros bekecsekben nézegették a festményeket és hallgatták a dalokat, de ezen a télen nem. Ültek otthon a gyertyafényben és hümmögtek. Tán a világvéget is várták, mert a szélsőséges időjárás a Bibliában is szörnyű időket jelez. Kipusztulást. Betiltották az összes politikai pártot. Ez már önmagában rossz előjelnek számított a jövőre nézve, nem mintha a pártok megléte bármiféle jót hozott volna, de pálinkát sem azért ittak, mert hasznos, vécére sem azért jártak, mert felemelő élmény szembesülni azzal, mit hordoznak a testükben, hanem mert hozzátartozott az élethez, és ez mindenhol így volt a világban, a politika, a pálinka és a test üritése olyasmi, amiről ha nem is beszélnek, tudják, hogy van. Elképzелhetetlen, hogy ne legyen. Mióta a világ világ. És a politika azért is fontos, mert mégiscsak lehetőség. Vítára, párbajra, verekedésre, karrierre, meggazdagodásra, ideálok kergetésére, fintorgásra, becsmérésre. Vagyis minden olyanra alkalmas, amit egyébként is csinálnak az emberek, csak politika nélkül nehezebb volna megmagyarázni. A pártokat pedig azért tiltották be, mert nyolc év alatt huszonhárom kormányátalakítás történt, a viták a parlamentben nem megoldódtak, hanem egyre élesebbé váltak, egészen addig, míg egy sértődött montenegrói le nem lőtte három kollégáját. Pisztollyal. Puff, puff, puff, ettől voltak hangosak a szőlők azon a nyáron, míg a

fel nőttek nyes őztek, a gyerekek a puha, aranysárga homokban hemperegve eljátszották újra meg újra a jelenetet, őket különösebben nem érintette az eset, így nem is szóltak a gyerekekre, nem követelték meg a tiszteletet. Sok mindent gondoltak azért a szőlők rejtekén, a környékbeli tavak partján zúgó nádasok melletti tanyákon, de arról nem számoltak volna be sehol. Puff, puff, puff, kacagtak a gyerekek, és az élet ment tovább. Az egy jó nyár volt, a királynak bizonyára nem annyira, de vele errefelé senki sem törődött. Az aratás rendben zajlott, hosszú és napos volt az ősz, így a szüret is hangos nevetéssel tarkított illatos folyamatként torkollt bele az őszbe, a kukorica éles levelei közé vegyülő munkába. Aztán csak az állatokkal törődtek és várták a telet, nyugodt elégedettséggel. Talán ezért is ért váratlanul mindenkit a rettenetes hideg, ami hirtelen érkezett a januárral, az új évvel. A Bibliákba föl is jegyezték, a gyerekszületések alá. Az ordító hideggel együtt érkezett meg a diktatúra, ahogyan nevezték, meg az ország névváltoztatása, amit viszont sehogyan sem neveztek, csak tudomásul vettek vállrándítva. A hideg fontosabb volt, egér- és patkánytetemek szegélyezték a házakhoz vezető utakat, a hóval borított ágyásokat. Lapáttal hordták hátra a házak mögötti ganérahásokra. A városban a galambokat és kóbor kutyákat gyűjtötték taligára, hordták a szemételepre. Megfagyott macska mindenhol akadt, azokat az árkokba rugdosták. A király betiltotta a nemzeti megnyilvánulásokat, amitől azt remélte, hogy az ország nevéhez idomulnak majd a benne lakók. A sajtócenzára is a hideggel érkezett, mint ahogy közép- és alsófokú közigazgatási tisztviselők teljes cseréje is. Helyüket katonai biztosok foglalták el. Megszüntették a községi választott testületeket, és az egyesülési jog felfüggesztésével lehetetlenné tették a kulturális egyesületek munkáját. A Népkörbe tehát nemcsak a hideg miatt nem jártak el, hanem ezért is. A házak alacsonyabbak lettek. Akkor történt meg az a felderítetlen haláleset. Az emlékezetben nemcsak azért maradhatott meg és idéződhetett fel a Galambpiac állandó közönsége körében, amikor elmaradt a mise és az egész nyáron ordító kék eget vénasszony-felhők lepték el, nem is vénasszony-felhők, hanem maguk a vénasszonyok, mert a szélsőséges időjárás előhossa a beszélgetésbeli hasonlítást, hanem azért is, mert senki sem értette, hogy éppen akkor, amikor mindenhol és mindenki helyét rendőrök, belügyesek, katonai belügyesek foglalták el, hogy nem tudták felderíteni a gyilkosságot.

Biztosan éppen úgy nem, ahogyan most sem fog kiderülni, ki szarta le az oltárt. Nem addig van ám az, replikáztak mások, hiszen akkor az ő emberük szívébe szúródott a gyilkos fegyver, most meg a mi oltárunkra szartak, úgyhogy akkor minden erejükkel ki akarhatták deríteni. Ahogy most fáj a faszuk az egészre. Vagy pont ők szartak oda. A politika ronda

dolog, mondták ki mindannyian, és ezzel el is intézték a kérdést, vagyis ittak egy pálinkát.

Engem egyáltalán nem izgatott az egész, csak hallottam, amint apám mesélte anyámnak, elvegyült a többi, csirkékről és galambokról szóló mondat között, aminek egy rövidebb veszekedés lett a vége arról, hány galamb fér el nálunk az udvarban és miért kell egyáltalán galambokat tartani, de a nyulak esetében is apám győzött, úgyhogy a vita végkifejlete sem izgatott, anyám legyintését láttam magam előtt, és készültem a színházi előadásra a tó partjára. De este, amikor az erdő közepén felállított színpadon elhangzott a kérdés, imádkoztál éjszakára? akkor újra eszembe idéződött a szüleim beszélgetése, és hatalmasra nőttek az árnyékok, a fák úgy zárták körbe a teret, mintha elszívják a levegőt, és én – nem törődve a tömött sorokkal – kitörtettem a nézőtérről, úgy éreztem, megfulladok, az éjszakát a tóparton töltöttem, még soha olyan erővel nem tört rám a haláltól való félelem, mint akkor. És az érzés nem hagyott el teljesen. Akit meggyilkolnak, annak az életére nekünk kell válaszolnunk.

A könyvtárban találtam egy rövid tudósítást az esetről, a sajtócenzúra annyiban hasznos intézménynek bizonyult a szememben, hogy biztos lehettem, nem kitalációt közöltek, nem mertek volna szenzációhajhász cikket írni egy katonai biztos haláláról. Amiről soha nem bizonyosodott be, hogy gyilkosság volt, csak éppen azt sem lehetett bizonyítani, hogy nem az volt. Ennyiben ránk terhelődött, becsempésződött a sirokkóval terhelt szokatlanul forró nyarunkba. A katonai biztost a napnyugati szőlők egyik házának padlásán találták meg, szívéből egy jégcsap meredt ki. Az ölte meg, a szűkszavú tudósítás így számolt be a furcsa esetről. Nem írt arról, miért keresték a padláson, kinek jutott eszébe, hogy a negyvenfokos hidegben éppen a padláson keresse, amint az sem tisztázódott az olvasó előtt, mi oka lehetett egy katonai biztosnak, aki élet-halál urává vált egy királyi döntés nyomán, hogy felmenjen a padlásra. Csak annyi volt biztos, hogy a halált a jégcsap okozta, amin ujjlenyomatok nem maradtak, viszont a szokatlan hideg miatt olyan vastagra hízott és olyan keményre fagyott, hogy alkalmas volt halált okozni.

A változékony időjárás kedvezőtlenül hat, mondta anyám, és én teljesen egyetértettem vele, ami nagy ritkaságnak számított. Lassan készülődni kellett az egyetemre, a szüleim lakást béreltek nekem, levitték a dolgaimat, paplant, párnát és edényeket. Nekem annyi dolgom volt, hogy bejelentkeztem az egyetemista szerviznél, ahol megkaphattam az ebédjegyeket. Mikor sorra kerültem, a fiatalember, miközben az indexemből kimásolta a nevem, fel sem nézve azt kérdezte: te is olyan vagy, mint az a náci kurva, vagy csak a nevéet viseled?

Ausztrália-lapok

Én tudom, hogy a nagyapám nem a nagyapám. Hiába olyan szőke a haja, mint az enyém, és hiába nincs másnak rajtunk kívül kökénykék szemem, én tudom. Mindenki hazudik. Az egész világ egy nagy hazugság. A füllentés tartja fent. Ha igazat mondanék én is, hirtelen megszűnne létezni, és akkor nem tudom, mi lenne. Talán lenne egy robbanás, olyan, mint amikor a szappanbuborék pukkan szét, ha hozzáér egy tárgyhoz, csak ez sokkal hangosabb lenne. A világ mégiscsak nagyobb valami, mint a szappanbuborék. Azon gondolkodom, ki fújja a világot, és hány világot fújhat.

De az is lehet, hogy mégsem szűnne meg ténylegesen, csak kifakulna. Kiderülne, hogy valójában egy fekete-fehér, néma filmvilágban élünk, amit mi színesítünk ki, látunk el hanggal. Ha én nem hazudok többet, újra nem lesz szín, nem lesz hang. A nők többé nem festik a hajukat, és úgy tátognak, mint a halak. A férfiak is halak lesznek, és furcsa lesz ez a végtelen nagy csönd. Az én nagyapám, aki valójában nem is a nagyapám, egy-két könnyet majd ejt, amint észreveszi, hogy nem jön ki hang a torkán, és azt fogja gondolni, vele van a baj, ő nem hall, ő nem tud beszélni, és szégyenében világnak megy. Apa beül a kocsiba, anya biciklivel ered utána. A nagymama szélesre tárja a kaput, a macska a lábához dörgölődzik, de nem lép ki a kapun. A macska soha nem hagyja el nagymamáék portáját, mert tudja, hogy milyen sok veszélyt rejteget számára a kinti nagyvilág. Nagyapa nem ér haza. Senki nem találja. Én tudom, hogy nem a nagyapám, és azzal is tisztában vagyok, hogy egészen a világ széléig gyalogol el, ahol találkozik a Nagy Vízzel, amit akár óceánnak is nevezhetnénk, de mivel nagyapa Nagy Víznek mondaná, ezért én is így hívom. A Nagy Víz nagyon nagy víz, melyben nagyon nagy halak élnek. Nagyapa int a cetnek, tátsa ki a száját. A cet kitér, nagyapa besétál, egészen lesétál a gyomráig,

ahol jól megkapaszkodik. Egy teljes napot utazik étlen-szomjan a nagy hal gyomrában, míg újra partot nem ér. A világ szélén, a Nagy Víz után van egy ország, oda ment lakni a nagyapám. Ebben az országban halak és más vízilények laknak, ám nem tátognak, hanem beszélnek, és olyan az egész, mint egy túlszínezett 8 mm-es film. Nagyapa elégedett. Kedvese egy tengeri csikó, esténként jókat lovagolnak, néha a homokos parton, néha a sós vízben. De utódot nagyapa, az én pszeudo-nagyapám, többé már nem hajlandó nemzeni. Ondóját beissza a homok, magával sodorja a víz. Az elkecseregett tengeri csikó fájdalmas nyerítése egészen nagymamáék portájáig hallatszódik el. Nagymama forgolódik az ágyban, nyomja fejére a párnát, nem tud mit kezdeni a végtelen csöndbe férköző iszonyatos hanggal. Mivel elszokott a zajtól, azt hiszi, belülről jön. Felhívja anyámat, beletátogja a telefonba, hogy nincs rendben a feje, a fejével van valami. Anyám ott áll a telefonvonal másik végén, egy darabig hallgatja a csöndet, majd miután úgy gondolja, befejeződhetett a hívás, közönyös mozdulattal a helyére rakja a kagylót.

Arra gondolok, ha nem szappanbuborék a világ, és ha valójában fekete-fehér némaság, akkor mégis nagyapa tette jól, hogy otthagyt a csapot-papot, pszeudo-unokát, a macskát, és összeállt egy tengeri csikóval. Várom a képeslapot, hátha megérkezik. Azt írná rajta: „Üdvözetemet küldöm Ausztráliából.” A kép kiviláglana szürke kezemből. Túlszínezett lepényhal szőrfőzik a csillogó kék Nagy Vízen. A sárga nap hétágra süt, beragyogja az egész képet, beragyogja az arcomat is. Az ezüstszínű homokos tengerparton egy tengeri csikó hátán lovagol nagyapám, a sok napozástól vörösesbarnára égett bőrrel, az én utánozhatatlan szőke hajammal és kökényszememmel, egyik kezével szorítja a zablát, a másikkal nekem integet. Ha megmutatnám nagymamának, akkor biztosan a fejéhez kapna. Valami baj van a fejemmel, tátogná, és szaladna be a házba, tépné fel nagyapám szekrényének ajtaját, hordaná ki egy nagy halomba az összes ruhát, cipőt, kalapot. Ott sorakoznának katonás sorrendben nagyapa féltve őrzött disznóölő kései is. Délután ott tolakodna a kíváncsi nép nagymama udvarán. Mindent elvihetnek, nem, nem kér pénzt, csak virágot. Sokat. Másnapra kidíszíti vele a házat.

Virágra lépek, virágon lépegetek, a macska fején koszorú, nagymama ruhája virágruha. Tudom, eledele rózsa, margaréta, szájával tépdesi a szirmokat, orra hegye csillog a virágportól, nemsokára önmaga is viráglény lesz. A macska fején a koszorú labilisan áll. A macska nyávogna, de nem tud. Azon járhat az agya, hogy lehet, mégsem annyira veszélyes az a nagyvilág. Mégiscsak jobb lenne elmenni, kockára tenni szőrt, bajuszt, mint fület-farkat behúzva itthon, itt, ebben a pár nap múlva hervadt vi-

rág-világgá bomlasztott valóságban várni egy róla meglepedezett óriás virág-nagymama mellett az éhhalált. Már egy napja nem evett, se sokat, se keveset. Nagypára gondol és a macskaszalámira. Ugyanekkor nagypapa ondóját a homok szívja be. Ugyanekkor levelet írok nagypának, amelyben elmondom neki, tudom, hogy mi az igazság, tudom, hogy valójában ő a pszeudo-nagypám, mégis haza kell jönnie. Ha nem jön, elhervad a ház, lebomlik, nagymama óriás virággá változik, a macska pedig éhen hal, ha éppen el nem szökik. Én igazán félek nagymamától.

Nagypapa nem nézi gyakran az e-mailjeit, de azért egy hét múlva megérkezik a válasza. Azt írja, hogy teljesen megért, egy óriás virág-nagymamától biztosan ő is nagyon félne, ráadásul a macskát is nagyon sajnálná, ha elmenne hazulról vagy ha éhen halna, de ő mégsem tud jönni. Most szerződtették a legújabb James Bond-filmhez, és holnap már kezdődik is a forgatás. Ha szeretném újra látni, két év múlva már lehet, hogy vetítik is a moziban. Igen sajnálja, hogy nem láthatom majd a Bond-lány (egy Marilyn Monroe-utánzat) tejfehér bőréhez simuló ruhák valódi színét, de hát ilyen az élet, sohasem tökéletes. Miközben egyre elkeseredettebben olvasom a levelét, azon gondolkodom, milyen ironikus, hogy ő írja ezt nekem, noha teljesen tisztában van azzal, hogy az ő élete viszont éppen tökéletes. Teljesen. Ezért hagyott csapot-papot, pszeudo-unokát és egy macskát ott, gyalogolt napokat, utazott egy cet gyomrában, és ért partot Ausztráliában. Anyámat kérdezem, tényleg olyan jó-e Ausztrália? Anyám nem ért, de ha értene is, nem tudna válaszolni, mert ő csak a világot ismeri, az, hogy mi van a világ végén és azon túl, azt nem tudja. Jó lenne meglátogatni nagymamát, ő biztosan sokat mesélne, ha nem is Ausztráliáról, de nagypapáról, azonban már elkéstem. Nagymama csak tátogni tud, ráadásul már virággá változott. Amikor elbiciklizek a temető előtt, pont ott, amivel szemben nagymamáék háza állt, egy kicsit nagyobbakat ver a szívem. Hat ilyen dobbanás után meg kell állnom, közelebb kell mennem. Belesek a kerítésen. A ház helyén, a hervadt virághalmon trónol egy húsevő virág, anyám locsolgatja, törölgeti leveleit. Apám dunsztosüvegében döngeni vélem a legyeket, ott van közöttük egy pillangó is, ha tudnám, milyen színű, azt is megmondanám, milyen fajta. A meggyfától nem látom jól, de azt hiszem, a rakás tövében ott fekszik a macska is, fejéről lehullott a virágkoszorú. A szomszéd kiáll a kapuba, és engem néz. „Nincsenek itthon?“, kérdezné, én meg válaszolnám: „Biztos kimentek a temetőbe.”, helyette egymásra vicsorgunk, hozzádobok egy kavicsot, ő hozzám a botját, amit felkapok. A saját botjával verem, zavarom be a házába, a saját botjával verem be ablakait, kígyót-békát tátogok rá. Üvöltének, de nem tudok. Harmadnap azt olvasom az újságban, hogy csúnyán megverték a Horváth

bácsit, bele is halt. Az utcában lakó cigányokra gyanakszanak. Arra gondolok, ha cigány lennék, nem ilyen színű lenne a hajam. Ha cigány lennék, biztosan nem lenne nagyapa még a pseudo-nagyapám sem. Válaszra sem méltatna, onnan, messziről, Ausztráliából. Arra gondolok, tollat szednék virágos szoknyában. Az óriási fa ágai között egy nagyon öreg nő ülne, teste madártest lenne, csak a feje lenne emberi, kopasz fejéből hosszú, vékony erecskék futnának le egészen a válláig, és tollban végződnének. Lába a fa ágához lenne bilincselve, hogy örökre ott hullassa tollait, melyeket én a virágos szoknyámba szednék. Az biztos, hogy nekem lenne a világon a legszebb mellem. Nem túl nagy, de nem is kicsi, éppen akkora, amekkora egy hatalmas férfitenyérben elfér. Nem hordanék melltartót, és senkinek sem lenne tőlem szebb fekete haja. Ekkor biztosan tudnám, hogy nagyapa jó, hogy elment Ausztráliába. Nem nézném meg a James Bond-filmet, nem érdekelné hűsevővirág-nagymama, azt locsolgató anyám, azt legyekkel etető apám. Felvenném a legszebb ruhám, a pici virágok körbeölelnék a mellem, az ölem, vállamon tulipánok mosolya, fülemben meggyfavirág, számon barackíz. A világ végén már várna rám a cet, de én csak intenék, mosolyognék, átbucskáznék a fejemen, és lennék repülő hal. Útközben sirályok vadásznának rám, albatroszok szeretnének csőrükbe kapni, ám én óvatosan és gyorsan úsznám és röpném át a Nagy Vizet. A parton ott lovagolna nagyapa. Amint visszavenném eredeti alakomat, és nagyapa, aki még pseudóm sem akar lenni, meglátna, jobb kezével egyre görcsösebben markolná a zablát, míg balja többet nem integetne.

Nagyapát kórházba szállítja egy hering. Kétezer-tizenöt április tizedikét írunk, a nap hat óra öt perckor kelt. Az égen éppen elrepül egy vadkacsa-raj. Miközben nagyapát próbálják újraéleszteni, én még mindig a parton állok, felém szaladnak bikinis halak, kezükben virágkoszorú, a nyakamba rakják. WELCOME TO AUSTRALIA!

A hat diófa álma

Átellenben, a hűvös oldalon,
Hat diófa ágas-bogas ágai,
A házak felett, már csak az égre
Díszíti cikornyás betűit.
A hó sem tudott megmaradni rajtuk.

Talán üzenet van bennük?

A gazda már rég megjelölte őket:
És ha menni kell – álmukban érje
A fűrész, a balta; hogy tavaszra
Ne tudják, vajon a halál vagy az élet
Volt az álom, oly sok éven át.

Talán ez lenne az üzenet?

Átellenben, a hűvös oldalon,
Hat diófa alussza téli álmát.
Ágas-bogas ágait nézem
A halványkék, szaténfényű égen.
Üzenet van bennük...

És visszanéz rám az égre írt Írás!

*Szivác, 1983
(Dormán László felvétele)*

Post restant

*„Vegyétek és egyétek,
Ez az én testem.
Vegyétek és igyátok,
Ez az én vérem.”*

Nem az Ostort tartó Kéz ami fáj,
Hanem annak vérserkentő vége.
Az sem érdekel, hogy a nyelét
Ki, kinek adta a kezébe.
De felnéztem az égre,
Azután a Kézre,
És láttam a Vészt,
Amely ezt az Ostort
Adja Kézről Kézre.

Hej! Sem a kézlendítés,
Sem az Ostor riasztó vége
Nem fáj úgy, mint a
Tények – Ténye:
Hogy ettetek testünkéből,
Hogy ittatok borunkból –,
Jó étvággal fogyasztók,
Ti vivátra ivók –
Elpártolók és hitszegők!

Nem kérünk mi semmit sem vissza!
Hiszen a gonoszság
Sohasem egyarcú:
Vigasztaljon benneteket ott,
És minket itt az, hogy
A mi kutaink erei nem repedeznek,
Úgy mint nálatok...
Mi kitanultuk a fortélyát.
Szeretnétek tudni?!

Gyertek, igyátok belőle!

*Csókán, 2004. december hatodikán
a nagyutcai Kingben,
barátaim között.*

Történelmi jelen idő

Fehér Kálmán születésének évfordulójára

A hetvenéves Fehér Kálmánnak legutóbb 1999-ben jelent meg verseskötete *Szemkút* címen. Azóta csak lapokban, folyóiratban közölt verset. Nem hagyta abba tehát a versírást, csak újabb verseit nem gyűjtötte kötetbe. A *Szemkút* újraolvasása szinte kötelezővé teszi Fehér Kálmán korábbi kötetének az olvasását, hiszen azoknak emlékezetes költeményei nyomot hagytak a költő későbbi versein. Kézbe kell venni az *Akvárium* (1964) című első kötetét, a nevezetes *Száz panasz* (1966) című kötetét, a *Fürjvadászat* (1971) címűt, majd a hanglemezzel együtt kiadott *Látomásnak ajtót nyitni* címet viselő „folk cantatá”-t és a Híd 1999. évi 7–8. számából különnyomatként publikált *PetőfiÉRT/elem/és/ék* című, részleteiben korábban az Új Symposionban közölt verssorozatát, és akkor joggal lehet arra gondolni, hogy összeállt immár Fehér Kálmán mennyiségében nem túl gazdag, de fontos megkülönböztető jegyeket hordozó költői életműve, amelyben kitüntetett szerepe van a nem mindig, vagy éppen sohasem emberbarát történelemnek, de éppúgy az újragondolt helyi színeknek, valamint a hagyományosabb lírai témaköröknek. Ha még jelent valamit azt mondani egy költőre, hogy elkötelezett, hogy verseiben a történelmi háttér és esemény-sor mögül mindig a jelen idő sejlik fel, akkor ez Fehér Kálmán verseiről mindenképpen elmondható; a *Száz panasz* versei költészetének éppen ezt a sajátosságát emelik programmá s ezenfelül poétikai sajátossággá. Ennek a programnak és poétikának jegyei ott vannak a *Szemkút* és a korábbi kötetek versein, de éppúgy felismerhetők az ez ideig csak folyóiratban, újságok lapjain olvasható versein.

Fehér Kálmán kitartóan és következetesen mondja a maga történelemre épülő jelen idejű panaszait, s erre éppen a múlt század utolsó évtizedében, amikor a *Szemkút* kötet versei készülhettek, költői gondolkodásában és szándékosan durvára hagyott írásmódjában minden oka megvolt. Most-

náig tartotta fenn a panaszos hangot, amibe szervesen épültek be életrajzi mozzanatok, utazásainak élményköre, ezenfelül pedig politikai felhangok. Egy ideig a politikában élt Fehér Kálmán, s ez nemcsak azért mondható, mert politikai szerepet játszott parlamenti képviselőként, nagykövetségként, igazgatóként, hanem azért is, mert a politikai szerepvállalás, ahogyan ő értelmezte a politikát, időről időre elhallgattatta benne a költőt, de teret nyitott a kutatásnak. Ezért mondható, hogy Fehér Kálmán múltat és jelent szenvedélyesen kutató költő, és kutatásai a múlt évszázad embert próbára tevő utolsó évtizedében erős képeket, élesre metszett mondatokat, súlyos szavakat hoztak felszínre. Itt van mindjárt bizonyítékként a *Látomásnak ajtót nyitni*, máshol *Kantáta a szabadságról* címen jegyzett – Bori Imre irodalomtörténetében „polifonikus költemény”-nek mondott – hosszú versből a *Szemkútba* átmentett *Pannonia secunda* című vers ezekkel a kezdő sorokkal: „Ezen a földön, / az országon, / Valós örökség / ömlött szét a völgyek poharából – / esőtől terhes félhomályban, / kiszáradt, vizet nyelő pusztaságban, / a vályogólak fölgazlott udvarában – / Tőled el nem szakad! / A történelem / herehabos csatalova – / életünk mély vetésében / kőcecskéinket vonszolta. Kitaposta.” Ne feledjük, a *Kantáta a szabadságról* 1981-ben készült, egy egész évtizeddel az ország romlása és elveszejtése előtt, ám soraiból és szavaiból a rosszat sejtés hangjai hallatszanak ki, aminthogy ugyanezek a kötetkezdő *Örökség* című vers következő soraiból: „A lélek érintése / víg órák képét kelti-e, / avagy vérben csitult harcokat?” A kérdés baljóslatú emelkedettsége, bár a múltból, az „örökség”-élményből ered, az elkövetkező „vérben csitult harcokat” jelzi előre. Ugyanez a Koncz István halálára írott *Kardot nyelt vers* címet viselő gyászvers zárósoraiból: „És ne vedd zokon / (nem vagyok számodra sem irigylésre méltó), / mert látok és hallok és beszélek – / hogy szavakat írok, kardot nyelt szavakat! / Hiszen ez az ellenség – / nem más! Egyensúlyhiány e tájon: / hogy kivérezzen, hogy bevérezzen. / Hogy fájjon, hogy fájjon...” A *Száz panasztól* kezdődően a későbbi versekben is a panasz szórendje, érzelmi és gondolati töltete ismerhető fel a költői megszólalás más-más helyzeteiben. Vértől szavakból épülnek versei, a későbbiek szinte kivétel nélkül karddal kivérezett szavakból és képekből. A kard a hatalom jelképe, úgy is vehető tehát, hogy a szavakat a hatalom vérezte ki, a közlőről megismert, a nem utolsósorban képviselt, s ezért fájdalmat okozó hatalom. A Koncz Istvánt gyászoló vers folytatás nélkül hagyott utolsó sora: „Hogy fájjon, hogy fájjon...” a fájdalmat hívja mentségül, mert a fájdalom vezethet ki az „egyensúlyhiány”-ból, ami az „ellenség” másik neve, de egyúttal történelmi látélet is. Van hasonlóság Koncz István és Fehér Kálmán versei között, márcsak iskolázottságuk folytán is. Nem véletlenül jönnek elő Koncz verseiben a római

jog szentenciái, s nem véletlenül Fehér Kálmán verseiből a latin szavak és hivatkozások. Ezen túlmenően pedig a jog nem törvényszéki értelmezésben. Abban, hogy az örökség jogot jelent, a fenntartásra és az életre szóló jogot. S minden, ami ezt visszavonná, lassan, vagy éppen sohasem gyógyuló sebet okozó ellenség. Ennek a költői jogértelmezésből és közvetlen tapasztalatból származó érdes és ezért férfias beszédmódnak mintegy ellenpontja a régít, az elvesztettet, leginkább persze a gyerekkor világát őrző és fenntartó vers, amilyen az *Egy vakablak mögött* című, benne a régi „nádtetős” ház leírása az első szakaszban: „csak az egymásra halt moha / tartotta össze, barna szegélyű, / zöld foltokkal”, majd a ház romjai a másodikban: „Reggelente az ablak alatt / szanaszét lerugdalt nádcörmelék / és apró mohafejek heverték”, a házban pedig „Halkan és tompán / vívódtak (benne) az utcai zajok”, hogy azután a vers végén előjőjön a ház lakójának elmosódott képe: „De az, aki ott volt, / az most is ott áll.” Ott áll „Egy vakablak mögött, / amelyről most már / csak befelé pörög a méz”. Az emlékezés versének mondható az *Egy vakablak mögött*, de egyúttal a fájdalom versének is; a letűnt világ feletti keserűség hallatszik ki belőle, főként pedig az, hogy a rohanó világ nem áll meg „a kis ablakok előtt”. Honnan a keserűség ebben a líra felé kimozduló leíró költeményben? Nyilván abból következik, hogy a volt „nádtetős” ház nem egyszerűen a múlt emléke, hanem örökség is, az örökség pedig megállásra kötelez, emlékek megőrzésére, elidőzésre a múlt kis ablakai előtt.

Az *Egy vakablak mögött* átvezet Fehér Kálmán költészetének egy másik dimenziójába. A történelemből, az élet közvetlen tapasztalataiból építkező, egyszerre erős és panaszos versek mellett megszülettek Fehér Kálmán tisztán lírai darabjai. A majdhogynem első benyomásra készült dalok, élükön a *Vitrázs a parlamentben* című verssel. Idill felé hajló képek, galamb, kisgyerek, könyv és „pántlikás lány”, „furulyázó fiú” és „szent tehén”, amott meg „Oszloptartó asszony-templomok: / Az asszony fején szőlővel teli kosár. / A legszebb ék, / Édes mazsola illata lengi körül szép fejét”. S így végig, tiszta képek egymásra épülő sora, hogy végül az idillikusra metszett képekbe belépjen a balsejtelem, hiszen ezekkel a sorokkal ér véget a vers: „A katonák nyugodtan várnak / A boltívek alatt”. Most még nyugodtan várnak a katonák, de ezzel együtt előjön a kérdés, hogy mit keresnek vajon a boltívek alatt. Mit keresnek a katonák az idillben; katona nem illik se lírába, se idillbe... A balsejtelem azonban nem állítja le a líra áradását, amely oly erősen hangzik, hogy ritmus- és dallamképébe, visszafogottságuk ellenére is, a gyöngédség, az érzékenység, talán a boldogság jelei épülnek be. A boldogságé persze, ha hallgatunk a bölcs író szavára, amely szerint a boldogság kötelesség.

Ez utolsó szóval nevezhető néven Fehér Kálmán költészetének legfontosabb meghatározója. A versírás számára, úgy látszik, kötelesség, ahogyan kötelesség számára életrajzának éppígy felépítése. Kötelesség az örökség őrzése, kötelező a világban való széttekintés, kötelező az önismeret, kötelesség a történelemmel való szembenézés. És paradox módon egész életművét átfogó kötelességérzete hatja át nemcsak a történelmet faggató, hanem a líraiságot és idillt megszólaltató verseit is. A kislány-verseket éppúgy, mint a Pap József haikuival folytatott párbeszéd és civakodás darabjait. Ebbe a sorba tartozik a Herceg Jánost köszöntő és A Beszélőhöz címzett *Püthia jóslata* című vers is: „Ami volt nem bánt már / Minden szó csönddé vált – / Csönd szava elhagyott // Körötted ami van / Holnap már nem lesz az / Nem is az ami volt // Az sem lesz ami van / Az se volt ami lesz / Az se az ami van // Melyik szó / Melyik hang / A beszélő / Sohasem ugyanaz”. Akár önarcképnek is vehető a Herceg Jánost köszöntő vers, leszámolás jelennel és múlttal, kemény szókimondás a csendben és szótlanságban, holott a lemondások egész során lírai érzékenység ível át, valami rejtélyes, csak a vers hangzásába épített boldogság és remény.

A *Szemkút* kötet és Fehér Kálmán korábbi köteteinek újraolvasása után kézbe vettem még a Domonkos Istvánnal és Tolnai Ottóval közösen készült és az Új Symposion megjelenésének 40. évfordulójára kiadott *Dolerony* című „hatkezet”. Valamikor régen az úgynevezett szövegirodalom egyik első megjelenésének mondtam a megírásuk után jóval később, csak 2005-ben megjelent könyv verseit, mert az egész vállalkozás, három azonos korú költő közös vállalkozása, hozott anyagra és talált tárgyakra épült. Ritkábban forgatott könyvekből kimásolt szavak és mondatok, bekezdések és modattörédek, legtöbbször eredeti szövegösszefüggésükből kiemelt szövegrészek jelentették a költők számára a versírás anyagát; nem az életrajz, nem a közvetlen vagy közvetett tapasztalat, hanem a feltámadásra váró idegen szöveg. Fel is támasztották ők hárman ezt a hozott anyagot, mégpedig a „dadaista képvilág peremén”, ahogyan Bori Imre mondta volt. Közben arról sem kell megfeledkezni, hogy mindhárman éppen az idén, 2010-ben érik el a hetvenéves korhatárt. Ami után mégis inkább a csend következik. Vagy ahogyan Márai Sándor jegyezte fel New Yorkban készült naplójában: „Megélni valahogy. Élni, hallgatni, nem beleegyezni.” Fehér Kálmán a bele nem egyezés verseit mondja szüntelenül, erős képekben, a kihagyások ellenére is teljes mondatokban és következetesen, miközben a dalt kedvelő költő lévén sokszor enged a dallam hívásának is.

Kezdetben volt a – kezdet

Fehér Kálmán 70. születésnapjára

1954 és 1956 között, de főleg a rákövetkező három-négy évben jelentkeztek az *Ifjúság*ban a Symposion-nemzedék tagjai, akik csakhamar hangadói lettek nemcsak a lap irodalmi rovatának, hanem a vajdasági magyar irodalomnak is. 1956 nyarán olvassuk az *Ifjúság* című lapban egy szerkesztőségi közleményben: „Amióta lapunk megjelenik, alig volt időszak, amikor ennyi sok fiatal tollforgató jelentkezett írásaival mint épp az utolsó hónapokban. Szerkesztőségünk örvendetesnek találja ezt a felélénkülést.”¹ E szárnybontogató fiatalok között volt akkortájt Fehér Kálmán is.

Bori Imre szerint 1954–55 a vajdasági magyar irodalomban „a nagy várakozások kora” volt, mert az irodalom fejlődése elmaradt a társadalmi fejlődés mögött.² Az írói mondanivaló tartalma még ugyan anekdotázó volt, de stílus szempontjából az írások már nagyvonalúbbak, szabadabbak, kifejezőbbek voltak.³ A lemaradás okát elsősorban a maradiságban és előítéletekben látta.⁴

Egy évvel később, 1956 márciusában, egy nagyobb interjúban Bori úgy értékelte, hogy „irodalmunknak nincsenek termékeny hétköznapijai, csak ünnepei”.⁵ Az irodalmi élet jellemzőjeként emelte ki az írók érdektelenségét és kényelmességét, amely jelentősen hozzájárul az irodalmi élet csendjéhez.⁶ Aggasztónak mondta, hogy 1950 óta kevés új, ígéretes név tűnt fel, s példaként említette Burány Nándort, Csere Györgyöt, Dési

¹ *Ifjúság*, 1956. júl. 6.

² Uo.

³ Uo.

⁴ Uo.

⁵ Uo.

⁶ Uo.

Ábelt, különösképpen pedig Fehér Kálmánt.⁷ Fehér Kálmánról (akit Bori a Symposion-nemzedék tagjai közül elsőként méltatott!) a többi között ezt írta: „Versei, bár magukon viselik a kezdők hibáit, mégis külön szint jelennek. Talán ő az első nálunk, aki nem Petőfi vagy Ady utánzója. Képszerűségében, hasonlataiban, általános szemléletében a modern költészet tulajdonából való tulajdonságokra emlékeztet. Csiszolatlanságából, verselésének bizonyos keménysége alól is biztató ígéretként villan ki arcéle.”⁸

1954 és 1956 között dinamikus, vitákkal teli években kezdtek feltűnni (a későbbi években pedig kibontakozni) annak az új, avantgárd írónemzedéknek a tagjai, akik a lap 1961. december 21-én induló Symposion mellékletében meghozzák majd az annyira óhajtott új hangot a vajdasági magyar irodalomban. A melléklet hetvennyolc megjelent számának⁹ mintegy hatvan munkatársa volt, akik szépirodalommal, kritikával vagy fordítással jelentkeztek. Közülük a Symposion első nemzedékének törzsgárdájához tartozott Bányai János, Bosnyák István, Brasnyó István, Domonkos István, Fehér Kálmán, Gerold László, Gion Nándor, Gobby Fehér Gyula, Ladik Katalin, Molnár Cs. Attila, Papp Miklós, Papp Tibor, Tolnai Ottó, Utasi Csaba, Végel László, Vetró Ferenc, Vlaovics József¹⁰ és Koncz István.

Ha időrendi sorrendbe vesszük az *Ifjúság*ban közölt írásaikat, akkor látjuk, hogy 1954-ben elsőként Koncz István¹¹, majd Bányai János¹² neve tűnt fel a lapban, 1955-ben Gerold László¹³ jelentkezett, 1956-ban Fehér Kálmán¹⁴, Tolnai Ottó¹⁵, Várady Tibor¹⁶ és Vlaovics József¹⁷, 1957-ben Ladik Katalin¹⁸, 1958-ban Molnár Cs. Attila¹⁹, Végel László²⁰, 1959-ben Utasi Csaba²¹, 1960-ban Vetró Ferenc²², 1961-ben Bosnyák István²³

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ Az utolsó szám 1964. szept. 24-én jelent meg a lapban.

¹⁰ Egyben a *Kontrapunkt* című kötet szerzői gárdája.

¹¹ *Ifjúság*, 1954. aug. 20.

¹² *Ifjúság*, 1954. dec. 3.

¹³ *Ifjúság*, 1955. dec. 17.

¹⁴ *Ifjúság*, 1956. márc. 10.

¹⁵ *Ifjúság*, 1956. márc. 31.

¹⁶ *Ifjúság*, 1956. jún. 2.

¹⁷ *Ifjúság*, 1956. nov. 3.

¹⁸ *Ifjúság*, 1957. aug. 9.

¹⁹ *Ifjúság*, 1958. febr. 20.

²⁰ *Ifjúság*, 1958. máj. 15.

²¹ *Ifjúság*, 1959. márc. 5.

²² *Ifjúság*, 1960. jan. 21.

²³ *Ifjúság*, 1961. jan. 12.

és Domonkos István²⁴, a többiek pedig csak 1961. december 21-étől, a Symposion-melléklet első számának megjelenésétől kezdődően.

Fehér Kálmán neve 1956 tavaszán bukkan fel először az Ifjúságban, amelyben két versét közölte (*Együtt; Lépcső*).²⁵ Hangja kezdettől fogva új, eredeti volt:

„Együtt

*Egy város volt a folyóban
ahol átjöttem,
egy fölborult város fölött folyt lassan,
amíg mi csikot hasítottunk
a hátába –
csak két arasznyit.*

*És sok vér folyt belőle:
egész testnyi.
Később a széllel hegedt össze
s utánunk küldte cseppjeit.
Csónakot a partra lökte ki:
otthon voltunk.”²⁶*

Első két versét követően már folyamatosan közölte lírai alkotásait²⁷, és lírája 1956 májusában Major Nándort már arra ragadtatta, hogy megállapítsa: „Olyan hangon szólalt meg, amilyenén előtte még tájunkon senki. [...] Eredeti meglátással, meggyőzően, néha szinte meghökkentően tudja formába önteni gondolatait, érzéseit.”²⁸

Az *Ifjúság* egyébként 1956 májusában teret adott Major Nándor fontos programcikkének is, amely sikraszállt az irodalmi modernizmusért, és védelembe vette a fiatal írók „érthetetlen” irodalmi alkotásait.²⁹ Major cikkével meg akarta törni azt a közönyt és azt az ellenállást, amelyet a közvélemény a fiatalok modern irodalmi megnyilvánulásaival szemben

²⁴ *Ifjúság*, 1961. máj. 25.

²⁵ *Ifjúság*, 1956. márc. 10.

²⁶ Uo.

²⁷ *Ifjúság*, 1956. márc. 24., máj. 1., máj. 12., jún. 9., nov. 29., 1957. márc. 30., ápr. 29., máj. 18., nov. 20., 1959. szept. 24., 1960. okt. 6., nov. 10., 1961. jan. 12., ápr. 6. stb.

²⁸ *Ifjúság*, 1956. máj. 12.

²⁹ *Ifjúság*, 1956. máj. 19.

tanúsított.³⁰ Kiállt amellet, hogy „a tartalom megköveteli formáját, és emiatt bajos az úgynevezett »közérthetőség«-nek engedményeket tenni”, hiszen „egy-egy írónak, költőnek megvan a sajátos látásmódja, ábrázolásmódja, mely különösen bizonyos társadalmi valóság hiteles ábrázolására teszi alkalmassá őt.”³¹ [...] „Lehet színvonalas az is, ami közérthető, de az is, aminek megértésére erőfeszítéseket kell tenni. [...] Mi nem gombolkozhatunk be új és korszerű törekvések előtt csak azért, mert az pillanatnyilag esetleg nem közérthető, hanem ellenkezőleg, szorgalmazzuk a korszerű törekvéseket, és minden erőnkkel azon kell lennünk, hogy azt minél szélesebb tömegek megértsék és támogassák. [...]”

1958 októberében az Ifjúsági Tribün keretében tevékenykedő Szép Szó irodalmi szerkesztősége (Burány Nándor főszerkesztő, valamint Juhász Géza, Sárosi Károly, Bada István, Bauer Irén és Kiss István), amelyet „magyar ifjúsági tribün”-ként is ismertek, s amely „sok száz noviszádi fiatal” vonzott³², kéthetente (keddenként) mutatta be előadásait a József Attila Kultúrkörben, és 1958 őszén nem kevesebb mint 20 előadást tervezett be.³³ Közülük az egyik emlékezetesebb a tizennyolc éves, fiatal, vajdasági magyar költők bemutatkozása volt, melynek során Báti Zsuzsa, Varga Géza, Fehér Kálmán, Deák Ferenc, Dóró Sándor, Végh Lajos, Rajta Margit, Faddy Ferenc, Virág Gábor és Koncz István lépett közönség elé.³⁴

Nos, valahogyan így indult Fehér Kálmánnak és nemzedéktársainak irodalmi pályafutása, amely később termékenyen kilombosodott, s örvendetesen ma sem ért véget.

A „cifra világ vándora” hetvenévesen is ír, alkot.

³⁰ Uo.

³¹ Uo.

³² *Ifjúság*, 1959. febr. 26.

³³ *Ifjúság*, 1958. okt. 9.

³⁴ *Ifjúság*, 1958. nov. 20.

Szarajevó

utaztunk.
télen nyár helyett,
mint aki ráér érzelmeskedni,
romantikus téli, tengeri
utazás, bőrönd, pakolás, zsinór,
összekötni életünket,
a ruhák közé hajtogattam anyám
helyett az emlékeimet.
ostoba várakozással
léptem be
a kölcsönlakásba,
rég karok közé,
rég ölelésbe.
sírtam, s az a másik,
csak hallgatott,
várta, hogy
oldódjon meg
magától minden.

s
én csak néztem, ahogy
leveszi fejről a sapkát,
fázik az arca,
remeg a szája,
piros a szája.
hallgattam, bár
jobb lett volna
telebeszélni már az előszobát,

s

lassanként jutni a lakásba,
egyre beljebb. ültem az ágyon,
kesztyűben csíkokat húztam az
éjjeliszekrényre rakódott porba.
reggel az ropogott a fogaim alatt.
tél volt a városi estében,
levetkőztek a fák,
az ablakból néztem, hogy meztelen
járdák várják
hasukra a havat.
pucér égő égett a fejünk felett,
alig világított,
ráncba szedte kontúros
vonásainkat.
néztem arcán a beszorult
árnyékokat, egy szó sem illett
a szájára, ujjam a bőrére illesztettem,
hátha ki tudom törölni a port
elfáradt ráncaiból.
eshetett volna
már végre
a hó.

a kölcsönlakásban
nem volt fűtés,
az áram
egy égővel is alig bírt el.
a nyitott ablakban ültem,
lehunyt szemmel
szívtam a levegőt,
s mosolyogva
képzelttem el: a tengerről jött
szelet szívom le.
mosolyognom kellett.
pedig mérges voltam és hideg,
a szeretőm meg szégyellte
magát.
vártunk, túl sokat vártunk,
lassan megsavanyodott benne a

szerelem, megalvadt bennem a
remény.

a kölcsönlakásban
nem találtunk fát, sem szenet.
fáztunk, a szeretőmet
nem érdekelte,
hogy félek: véreset fogunk vizelni.
jajveszéltem, végül valahonnan
könyveket ráncigált elő.
mindkét tenyere fekete lett,
helyenként az arca is,
helyenként az enyém is.
be akart gyűjtani
egy stósz könyvvel.
ettől olyan izgalomba jöttünk,
hogy csak álltunk
a porban úszó szoba közepén
és nem mertünk mozdulni sem.

ültünk kócosan a padlón,
maszatos karokkal, alsóneműben
(túl sok könyvet tüzeltünk be),
a tenyeremet a tenyere
mellé illesztettem, mint
egy elcsúszott imádság, úgy
nézett ki a két kéz.
néztem, ahogy ott ül mellettem,
akkora csöndben, hogy mindjárt
elsírja magát.
esteledett,
a város egészen fekete lett
a kezdődő hóesésben.

aznap a piacon almát vettünk.
az árus megfogta a kezem
és mormolt valamit vigyorogva.
mosolyogtam, a szélben
a fogaimra tapadtak a hajszájak.

a szoknyámban töröltük meg az
almákat,
halkan haraptunk beléjük.
néztem a hullámzó piros tetőkkel
fedett látóhatárt, a kockaköveket,
a billegő antennákat,
a galambokat, ahogy hóna alatt
vitte őket a szél.

délután a kádban pancsoltunk
én a kiürült kapcsolatunkat
használtam
erős érvként a fürdéshez
pucéran fürödtünk,
pucér volt az ég is fölöttünk,
s csak ültünk
a hűlésnek indult vízben,
a hab is elolvadt körülöttünk,
beszélni sem tudtunk, úgy szégyelltük
magunkat. minden pillanat egyre
hosszabb lett és már nem lehetett
nevetni meg mindennek örülni,
ránézni sem tudtunk egymásra,
annyira
nem maradt mondanivalónk.

Ez a vers

Ez a vers szólhatna arról,
hogy törpék szaladgáltak
a torzszülöttek fesztiválján,
és kihallatszana belőle
meztelen talpuk csattogása,
amely Góliátot gúnyolta.
És megremegnél az óriás hangjától,
ha tompán belebőgne az éjszakába.

De most ez a vers csöndben marad,
megbűjik hangtalan,
hangját hiába keresed,
az ócska kottafüzetben
úgysem találsz.

Otthon

A vonat késésével párhuzamosan
az idő egyre lassabban bomlik
virágzó meggyfákról
fehér szirmok tömege
az arcomra omlik
a nyakamra tavaszi napsütés fonódik
a körmöm alá ijesztő
madárscicsérgés furakodik
a kutyaugatás pedig
rárakódik a felhőkre

Mindenki azt mondja
otthon vagyok
de én ezt az utcát sem ismerem
csak várom hogy meghallgasson

Szobor

Most azt álmodom,
hogy művészi alkotássá válok,
rágörbülök egy domborműre,
és majd halogén lámpafény
mutat meg a nagyvilágnak.
És megengedem a kíváncsiskodóknak,
hogy hozzám érjenek
a teremőr tiltása ellenére.
Hagyom, hogy ujjhegye megtapogasson
a műértőnek és a piszkos körmű ácsnak is.
Büszkén feszítem vonalaimat,
hogy sziklává váljon
az utolsó ráncom is.
Vagy ha arra lesz igény,
hogy lágyan simogassam
az érzékeny kezeket,
majd könnyeket ömleszték
a hátam mögé feszített
penészes falra,
és a benne futó rozsdás csöveket
megtöltöm érzelmeim folyamával,
hogy mindenki örömét lelhesse
köszemlére ítélt testemben.

Poéták

Álmomban nyálas ajkú poéta vagyok,
akinek egyetlen vágya,
hogy fajtalanodhasson
a hajnal utolsó holdsugarával.
De felébredvén azt veszem észre,
hogy ajkam megfagyott,
már messze űzték
a Napot égi ösvényén,
a csillagok pedig elbújtak
az éléskamra dunsztosüvegei közé.

Ébredés

O. V.-nek

Olyan ez a szoba,
mintha kriptában ébrednék.

Néha olyan részeg vagyok,
hogy nem tudok hazamenni,
és belopózok a temetőbe,
ahol egybeforrok
egy háborítatlan sírhalommal.

Néha meg Viktornál alszom
a pincében, a télikabátok között,
a löszbe süllyedve.
Ilyenkor ülve alszunk,
lámpafénynél.

Végállomás

minden létező erővel
a késő időt öntögetném vissza
felrepedt percekbe

hogyan csak egyetlenegyszer
körénczárulhasson még a busz
ahol a balomon ülve

fejben (mégis hogy másképp) lényegében eljegyeztelek
az elénkringó autót
egy barna szempár elnagyolt ecsetvonásaitól

becsiccsentve vitt minket körbe-körbe
kelj fel és élj
motoszkált bennem csak

rád nézve ki is ment a fejből ez a két-három romantikus szó
emlékszem pályát tévesztett puha kis kézben száradó
szál világ

volt a ráncsukódó tél
így telt az utolsó perc életünkben
és bár érzelmes zene szólt a kerekek alól

nem mondtam el amit a forgatókönyv
ilyen esetekre előír ti.
hogyan így szeretnék félbemaradni

és kértem is utána mindig valami
alkalmi istentől
hadd lehessen ez a kivágott kép

az a kevés hátralévő örökkévalóság
amíg még kitapintható
a halántékon ez a fanyar lemondásíz

amíg még a zsibbadásból sejthetem
hogyan vannak sejtjeim
mielőtt búcsúpuszi nélkül csendben

leszálltál.

Szenilitás

Sajnos belém látsz ha írok látod a
tollat ahogy végigsimít a papíron
hallod ahogy közben kopog az ablakom
az esőn az utcán belekiabálnak a
gomolygó déli harmonikaszóba *élünk még?*

Csendéletek

I.

elrághatnám a fejembe vezető ereket
hogyan ezentúl ne kelljen látnom
milyen ismerős hófödte táj vagy nekem
a ruhád alatt a bőr jégvirágokba
bújt anyaszült föld
alatta lágy földtani rétegek
egészen a csontokig
a saját pipacssugaraid kávébarnítják
át a szemed, hát ide szöktek
a porcelánbőr elől a színek

és én órákon át képes voltam nem erről beszélni
neked

II.

Kegyednek igen jól áll a fehér
mondtam valami sosemélt valószínűtlen
trotytos békebeli dzsentlmen hangján
holott széttépni, hamuvá perzselni,
megsemmisíteni
kellett volna már mikor először
felémderegtél hogy még az
emléked se vihessen kísértésbe és
ne rombolja porig ami megmaradt belőlem
a felismerés, hogy végig

te voltál a nő fehérben

az egy és örök
akihez csokonaitól juhászig catullustól petrarcáig és a többi
oda-vissza írták a nevetséges klapanciákat
legfeljebb a neved tudták mindig rosszul

de hát én se téptelek szaggattalak
marcangoltalak éheztetett vadállat
módjára szanaszét,
és ha már megbénított a belémfecskendezett úri neveltetés
(értsd: töketlenség),
kénytelen voltam beismerni hogy:

Kegyednek igen jól áll a fehér.

Az szórakozik aki mer

a megboldogult kutyafej
meglehet behátrál
kiválóbb lett a vártnál
az szórakozik aki mer

hogy egypár hátrány üzemel
többen lenni épp ezért
kallódni a nem lemért
tételt minthogyha kutyafej

más szigor ellen éri el
az is aki meghalad
ugyanúgy ki félbehagy
hogy szórakozzon aki mer

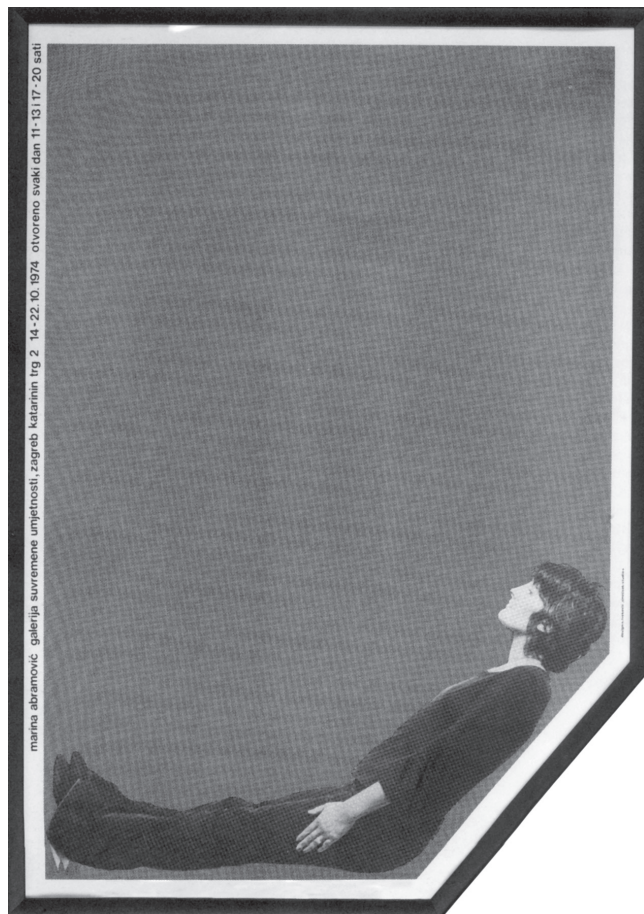
Hitel egyből

A depresszió szabadlábbon
patkolhatja holdjait.
A nagymama elkóborolt –
keresgéli, hol lakik.

A tény tehát: nincs semmi hold,
nem látsz sehol se nagymamát,
csak éppen ő lett visszavont,
és így fejezte ki magát.

Muszáj felzárkózás [1]

törött nő tátog esedékes szájért,
hogy éppenit fejezne ki vele –
magán nyilvánosságra eddig ráért,
most csukott alkalmá foglalja le.

Nem kínos a csend

„Hozd vissza a boldogságom!”

Azt mondtad, menjünk sétálni. Nem kérdés volt, hanem kijelentés. Időm se volt elkészülni, és nem is tudtam mire vélni ezt a hirtelen támadt mehetnékedet. A következő percben már vetted is a kabátod meg a sálad, és miközben a gombokat préselted át azokon a kis lyukakon, jobb lábad próbáltad beleerőltetni egy bőrcipőbe. Most is, mint mindig, letapostad a sarkát (és még engem szoktál korholni a lábbelikkal való bánásmódom miatt). Sosem értettem az értékrended. Amit te természetesen vettél, én még ki sem próbáltam, ami nekem ösztönös volt, az nem fért bele a te kultúráképedbe. Különbözőségeink ellenére mégis úgy gondolom, lakótársi viszonyunk hibátlanul működött. Semmin sem változtattam volna. Sosem vitáztunk azon, mit nézzünk a tévében, és kényelmesen elfértünk a szokásosnál jóval kisebb kanapén is. Az életmódunk ennek ellenére egy cseppet sem hasonlított. Igaz, ebből sosem csináltunk különösebb problémát, mégis voltak dolgaid, amiket olykor félig felhúzott szemöldökkel igyekeztem tudomásul venni. De azt mondd, aranyos vagyok, amikor így nézek. Sőt igazából mindig kedves vagy velem. Amikor egy dühös telefonlecsapás hallatán kidugom a fejem a konyhából, képes vagy egy másodperc alatt lenyelni minden haragodat, vagy legalábbis derűs nyugodtságot erőltetni a hangodba, hogy aztán úgy szólj hozzám.

Lassan haladtunk lefelé a lifttel. Csak néztem magunkat a tükörben, és azon tűnődtem, vajon ez azért van-e ott, hogy az emberek elkerüljenek minden kötelezően udvarias és szinte szórakoztatóan közhelyes beszélgetésimitációt, amit a szűkös kis társalgó rájuk kényszerít. Közösen tartanak valahová (céltól függően lefelé vagy felfelé), és a pár másodperces utazásaik során feszengve számolgatják a sarkokat, szipognak és lesegetik karjukon az órát anélkül, hogy valóban érdekelné őket az idő. Mert nem is az idő pillanatnyi állása az, ami őket érdekli, hanem inkább az, hogy odabenn mért tűnik olyan kínosan lassúnak a haladása. Talán ezt ellenőrzik ilyenkor. Felteszem, rólam általában azt gondolják, hogy csupán szórakozottan

bámulok magam elé, és jószerével semmi sem jár a fejemben, pedig ilyenkor magamban mosolyogva azt találgatom, mikor hangzik már el az első mondat, amit hozzám vagy hozzád intéznek. Mert ugye mindig ketten megyünk. Lefelé és felfelé ugyanúgy.

Aztán az is eszembe jutott, a tükröt azért tehetted oda, hogy amennyire csak tudja, nyújtsa meg a teret, biztonságot keltsen, vagy éppen társaságot biztosítson az egyedül utazóknak. Talán, hogy jelezze, itt vagyunk mi is magunknak. Sohasem egyedül. Ha pedig elindulunk valahova, kénytelenek vagyunk a liftet használni. Ez idő alatt pedig nem árt szembenézni önmagunkkal, mielőtt szembenéznénk a világgal. Hazafelé tartva pedig meg kell vizsgálni, mennyit változtunk. Kisimultak-e ráncaink vagy megsaporodtak inkább, összekócolódott-e a hajunk vagy lelapult. Talán ha egy lépéssel közelebb állunk, ennél többet is megláthatunk. Vajon saját szemünk is annyi titkot rejteget, mint másoké?

Kinyílt a liftajtó. Szótlatlanul lépdeltünk egymás mellett az üres folyosón, majd a bejárati ajtóhoz érve kinyitottad, én pedig könnyedén kisuhantam a vakító fénybe. A park, ahová járunk, itt van nem messze az épületünktől, és bár egy szóval sem mondtad, én mégis ösztönösen arra vettem az irányt. Gyönyörű, napos idő volt, és az eget csak egy-két gomolyfelhő szennyezte konok mozdulatlanlanságban. Lassan szinkronba hoztuk a lépéseinket. Mivel az én lábaim sokkal kisebbek, nekem mindig szaporábban kell lépkednem melletted, de sebességünk mégis kiegyenlítődött már az évek folyamán.

A park most is tele volt vidáman játszadozó gyerekekkel, csaholó kutyákkal, szállingózó falevelekkel és ölelkező párokkal. Elvégre hétvége volt. Te leginkább a szemeddel szeretted érthető, befogadható jelekké préselni a világot, én megpróbáltam azt még jobban kitágítani. Te többnyire fákat látsz ilyenkor, játszóteret, kavicságyat és vadvirágot, gyerekeket és labdákat, párokat, babakocsikat és galambokat. Kacajt hallasz, nevetést, ugatást, csevegést, kiáltást, éneklést és viháncolást. Én pedig gyerekkort látok, nyugalmat, döntéshozatalt, békét, szerelmet, türelmet, megfélelkezést, töprengést, harmóniát, barátságot, élettapasztalatot, ihletettséget, nosztalgiát és ábrándot.

Egy pillanatra eltakartad a napot, a vakító fény egyszerre megszűnt, sötét sziluettetd árnyékot vetett rám. Észrevettem, hogy valamit mondani szeretnél. Néma maradtál, mégis tudtam, hogy oka van az ittlétünknek. Tudtam, hogy ezúttal nem azért vagyunk itt, hogy megbámuld a nőket, akik állandó köreiket futják, és bár sokszor töprengsz azon, hogy fordulhatnál utánuk anélkül, hogy más észrevenné, most mégsem teszed. Pedig nem zavar. Jobb szeretem a leplezetlen őszinteséget, mert ha valaki, én tudom, mikor hazudsz akár magadnak is. Ahogy megpillantottam egy kiskutyát, aki egy lánykával játszott a fűben, hirtelen eszembe jutott az

első találkozásunk. Emlékszem, mennyire óvatosan fogadtam a közeledésed. Lassan jöttél felém, kedvesen mosolyogtál, és valamilyen megmagyarázhatatlan öröm csillogott a szemedben. Ugyanez a cipő volt rajtad akkor is, amelynek a kopogása meg-megtörte a hirtelen támadt csendet. Először a hangodba szerettem bele. Emlékszem, milyen meleg, bűgő hangon szólítottál meg akkor. Azóta már megszokottá vált számomra ez a fajta hangnem, amit talán egyedül nekem sikerült kiérdemelnem.

Apró fekete-fehér világom most teljesen máshogy festett. Próbáltam különböző szögekből megfigyelni a teret. Elképzeltem magunkat felülről, ahogy parányi testünk lassan halad előre a járdán. Azután belegondoltam, hogy láthat minket a padon ülő öregasszony, vagy a leveleket söprögető munkás, aki mellett az imént haladtunk el. Vajon a fagyvírus megpillantva minket megigazítja-e a tölcserhegyet annak reményében, hogy majd megállunk és kérünk egy pisztáciát rumos dióval? Vagy inkább azt a csinos diáklányt várja már órák óta, aki a közeli juharfa alatt tanul? Egymás lábát taposták a bennem sorjázó kérdések, amelyeket azt hiszem, pusztán csak kedvtelésből válaszoltam volna meg. Szükségünk van nekünk egyáltalán ezekre a válaszokra? Aligha. Ellenben arra tényleg szerettem volna rájönni, hogy te mért nézed a saját lábad ahelyett, hogy előre vetnéd a tekinteted. Ha nem lenne a járda, hogy vezessen, már rég nekimentél volna az első fának. Pedig ha mindig előre néznél, akkor letérhetnél az útról, bemehetnél akár egyenesen az erdőbe is, szaladhatnál, szökkenhetnél, cikázhatnál az ágak között, és egy csepp bántódásod sem esne. Amikor berohanok a fűre a gyerekek közé, és visszanézek, azt várom, hogy te is gyere, rohanj velem, fussunk versenyt, és bukfencezzünk át egymáson nevetve, hogy aztán a másik lihegését hallgatva csendben legyünk, és szó nélkül imádjuk egymást.

Már majdnem körbeértünk egyszer, de te még mindig szótlan voltál. Igyekezted erőt gyűjteni a napfényből és a levegőből. Én pedig nyugtatni próbáltalak a jelenlétemmel. Tudatni akartam, hogy itt vagyok, és hogy itt leszek akkor is, amikor csalóka érzékszerveiddel nem látsz majd. Te most még a sötétben botorkálsz, és nekem kell mutatnom az utat, de ez nem lesz mindig így.

Rád néztem és ezt mondtam magamban: többet fogsz tanulni tőlem, mint gondolnád! Ekkor rám mosolyogtál, leguggoltál, és megsimogattad a fejem. Tudtam, hogy megértetted, amit ki se mondtam. Jó ideig néztél, és lassan, mélyen lélegeztél, én meg közben láttam, ahogy gondolataid sűrű ködje oszladozni kezd. A következő percben elővetted a póráz, és a nyakörvemre csatoltad. Így mentünk haza szorosán egymás mellett. Az úton talán felöltött benned a kérdés, hogy a pórázzal engem láncoltál magadhoz, vagy magadat énhozzám. Én pedig tudtam, ezt felesleges lett volna eldönteni.

Forradalmárok, üldözöttek, utazók

„holland útijegyzetek”

(Se nem holland, se nem úti) Hanem először is az izlandi vulkán hamuja. Az utolsó géppel utazom, ami még Eindhovenbe repül. A landolás után két órával lezárják a légteret. De szerencse-e az első géppel, ami egy hét múlva felszáll, ide visszajönni?

(Defektes kerek kofferok) A reptereken mindenki a cókómókjával ügyetlenkedik. Ma nem a hátizsák a divat, hanem a kerek táska. Húzzák maguk után, állítólag így könnyű és praktikus. Csak a lépcsőkön áll meg a tudomány. S minden reptéren több embert látni, amint küszködik a kerek kofferjével, mert defektet kapott – kitört az egyik kerék, kínai bóvli a legtöbb, állítják. És utána baromi nehéz cipelni, nincs rajta fogás. Az egyik nőnek egyenesen a koffer fogója marad a kezében. Nézi, nézegeti a bőrdönyt, nem hisz a szemének, látszik, ezt nem mondták neki.

(Útleírás vagy önleírás?) Amíg az emberek nem utaztak, értelemszerűen le sem írhatták élményeiket. Azon kevesek neve, akik utaztak, s megírták, máig megmaradt – sőt, még írniuk sem feltétlenül kellett. A tömegmédiá megjelenésével azonban nőtt az igény, vagy épp e média teremtette meg az igényt, vagyis egymásra hatottak: az útleírások növekedésével nőtt az utazók száma, az utazók számának növekedésével nőtt az útleírások és az azt olvasók száma. De már akkor megjelentek a műfaj korlátait feszegető elmélkedések is – ezt hívjuk jobb híján egy rendszernek, s a rendszeren belüli autopoieízisnek (khm, mondhatnám, hogy most vicceltem, de nem...). Lukács Anikó *Kéjvonat Triesztbe* című remek írásában olvasom (*Korunk* 2010/3) annak történetét, hogy 1862 júniusában 1200 magyar honfű és honleány utazott Budáról Triesztbe vasúton, négynapos társasutazás kere-

tében. 19-én indultak Budáról, tízezres tömeg kísérte őket az indóházhoz (a kéjutazás természetesen nem a mai értelmében értendő). De már ekkor megszületett a közhely, miszerint az útleírás bizony inkább szól arról, aki írja, mintsem a leírt országról, népről, kultúráról, mégpedig bizonyos Benczky Emilnek, a *Pesti Hölgydivatlap* szerzőjének tollából olvashatjuk: „Nagyon szép a tárgyilagosság – különösen kívánatos útleírásoknál, mert különben az önszeretet erőt vesz rajtunk, s megtörténhetik, hogy a címet kivéve egész cikkünk – önéletírás lesz.”

(Kerekes kufferok II.) Alacsony, tömzsi vagyok, igazán egy szavam sem lehet, de annyi alacsony, tömzsi embert, mint amennyi a Podmanicky utcai női éjjeli menedékhely előtt áll sorban, sehol sem látni. Megkínzott arcok, miközben érezni, hogy ezek forradalmár nők – fogadni mernék, hogy legtöbbjük nem a szegénység elől szökik, hanem a férje, élettársa elől, aki verte, megalázta, kínozta. Mintha ebbe a bánásmódba töpörödtek volna össze, mint mikor az acélelemek összeszőgelésénél deformálják kalapáccsal a tompa szögeket.

Ahogy elmész mellettük az utcán – már délután négy-öt óra körül gyülekeznek, sorban állnak, még nyáron is –, nem a szegénység, a bűz, az alkohol, a húgy szaga csap meg, mint az aluljárókban a zömmel férfi hajléktalanok mellett, hanem legfeljebb a cigifüstöt érezni. Sokukon a régi, megkopott elegancia látszik. Fel vannak pakolva, málházva, és minden másodiknál kerekes koffer. Reggelente akár utazónak is nézhetné az ember őket, közel a Nyugati vasútállomás, nem látszanak hajléktalanoknak, ügyelnek magukra, valahogyan rendbe szedik magukat. Némelyik szendvicset, péksüteményt vagy valamit majszol. Pontosabban: inkább lopva esznek. Érezni, hogy valami súlyos, forradalmi döntést hoztak meg, amikor útra keltek – talán szökésben vannak: a családi terror áldozatai. Ők az igazi forradalmárok és menekültek.

(Spinoza papagája) Az amszterdami Spinoza-szobron a filozófus kabátján papagájok láthatók. Akiket kérdeztem, nem tudták, miért, de mintha mindenkinek rémlene, hogy Spinoza valahol példálódzott a papagájokkal. Nekem is rémlik. De inkább arra emlékszem, hogy gyerekkoromban apám papagájokat tartott, ám azok egyszer megszöktek (akárcsak a birkák, de az egy másik történet). Némi utólagos internetes kutakodás után úgy tűnik, Spinoza a *Teológiai-politikai tanulmány* című munkájában tett említést a papagájáról, mint valakiről, aki beszél, de nem ember.

A Spinoza család egyébként marannus környezetből származik – a *marranos* kifejezés pedig annyit tesz: *disznók*. Így hívták a kényszerke-

resztelt zsidókat Spanyolországban, amíg az inkvizíció mindnyájukat el nem üldözte. A spinózák, avagy a Despinosa, illetve d'Espinosa család Spanyolhonból Portugáliába menekült, majd onnan Franciaországba, s végül 1600 tájékán már Amszterdamban találjuk őket. Itt születik 1632-ben Baruch. Huszonnégy éves korában maguk az amszterdami zsidók közösítik ki a zsinagógából eretneknek vélt nézetei miatt, újabb hat év múlva pedig maguknak a rabbiknak a kérésére száműzik a városból Leiden mellé. Később Hágába költözik. Íme, a menekültek sarjának végül a sajátjai miatt kell menekülnie.

(Helyleírás vagy éneleírás?) Az útleírás örök problémája az írás problémája. Hogy az esetleges, pontatlan. Egy ország, nép, város, a lakosok, a szokások és a többi pár nap alatt nem ismerhető meg, mondja az, aki ott él. De visszakerdeznék: ugyan miért, mitől látnám én pontosabban a Podmanicky utcai női éjjeli menedékhely előtt várakozókat? Miért gondolom én jobban azt, hogy ők kik lehetnek, mintsem valaki, aki idejön akárhonnán, s rájuk néz? Vagy ha akár részvevő-megfigyelő lennék, ott állnék a sorban, nota bene férje által elüldözött, megvert, megalázott, immár hajléktalan nő – akkor jobban le tudnám írni?

(Rövid, próza. Pontos) Blummot kísértük el Amszterdamba, de inkább magunk miatt mentünk. A magyarnak hülyén hangzik az, hogy angolul a novella short story, a regény viszont novell. Hát még milyen hülyén hangozhat az angoloknak, ha meghallják magyarul, mi mit minek mondunk. Az anekdota szerint egyszer írók egymást közt versenyt rendeztek, ki tudja a legrövidebb novellát (short story-t) az asztalra tenni, amiben minden benne van: élet, halál, szeretet, tragédia, cselekmény, alakok. Hemingway nyert, a következő hatszavassal:

For sale:
Baby clothes.
Never used.

Magyarán:

Eladó:
Babaruha.
Használatlan.

(Gyerekcipők) Van Gogh csodálatos festménye a bányászbakancs-párról, mely Heideggert olyannyira megihlette, ott lóg az amszterdami múzeumban, de nem valami kiemelt helyen – azok inkább a nagyon ismert és *szép* képeknek vannak fenntartva. Heidegger egyenesen a műalkotás eredetéről filozofált e bakancsok kapcsán, ez a kép tényleg el- s meggondolkodtató.

De inkább az amszterdami várostörténeti múzeumban gondolkodom el a babacipők láttán, melyek a tizenötödik-hatodik századból maradtak fenn. Kis fűzős bőrcipők, csizmácskák, legfeljebb kétéves gyerekekre való. Ugyanolyanok, mint a felnőtteké, csak picik (a direkt gyermekeknek tervezett gyerekruha a divatszakértők szerint alig hetvenéves történettel bír). Megmaradtak, konzerválódtak az anyagban, az iszapban, sárban. Mai szemmel nézve oly esetlenek, kezdetlegesek, az ember szívét ugyanúgy fojtogatja a fájdalom, vagy valami, akárha a kiszolgáltatott és kizsákmányolt bányászok széteső bakancsáról készült képet nézi (Van Gogh maga is egy ideig bányászkodott), meg eszébe jutnak az elgázosított zsidók, zsidó gyerekek cipői is, amelyeket a holokauszt-múzeumokban kiállítottak.

De aztán eszembe jut, hogy hiszen ezeket az amszterdami babacipőket, baba-bőrcizmákat bizony a gazdag gyerekek hordhatták, ki tudja, éppenséggel a leggazdagabb amszterdami polgárgyerekek, akik később maguk is dúsgazdagon gyarapították a vagyont, jó protestáns kapitalistaként irányították a világkereskedelmet, kezükben volt példának okáért a hering-, prém- és a fakereskedelem, sőt, akár még a gyémánté is.

(A nomád szociológia) Olybá tűnik, olyan szakmát választottam magamnak, amely kiüresedik, jellegtelenné válik, egyre kisebb az érdeklődés iránta. A termelés folyik, de jobbára csak üres fecsegés és adattermelés formájában, jó esetben irodalmi jelleget ölt magára, semmint átfogó elméletet produkálna, s leírná a társadalmat. Ezt az állítást akkor fogalmazta meg Niklas Luhmann, a nagy német szociológus, amikor épp első vizsgáimat tettem le az egyetemen. Luhmann akkor azt javasolta, hogy a többi diszciplínából kell impulzusokat szerezni, és ezt a stratégiát „nomád viselkedés”-nek nevezte el. Vagyis hogy oda kell vándorolnia a szociológusnak, ahol valami használhatót talál, új és mély forrásokat. Utazzon.

Luhmann ezt a vándorlást mindazonáltal absztraktnak képzelte el, lévén maga is klasszikus szobatudós, aki három napnál többet sosem volt távol dolgozószobájától. De így is érthető, mire gondol: ha más nem, legalább fejben jöjjünk-menjünk, a fejünkkel, a fejünkben vándoroljunk, utazzunk. Aki (vagy ami, mint a szociológia) megáll, annak befellegzett.

(Egy életút) Zbigniew Herbert Arles-ről írott esszéjében számol be arról, hogy találkozott egy öregemberrel – rögvest meg kellett kínálnia amerikai cigarettával –, aki félig-meddig abból éldegélt, hogy látta Van Goghot. Anno, úgy három és fél évesen. De képét, rajzát egyet sem látta, a festő kapcsán pedig ama kérdésre, hogy ismerte-e, úgy válaszolt: „Ki ismerte egyáltalán? Egyedül élt, mint a kutya. Az emberek félték tőle.” Nagy vásznakkal mászkált a mezőn, a fiúk kövekkel dobálták meg, nevetségesnek tartották, már csak répaszínű haja miatt is. Az étterem tulajdonosa pedig, kinél a lembergi születésű neves lengyel poéta kipróbálta a provence-i konyhát, azon siránkozott, hogy a több száz, Arles-ben és a közeli Saint-Rémyben készült képből egy sem maradt ott – a lakók arra kérték a hatóságot, zárják tébolydába a festőt. Az erről szóló dokumentumot még a helyi újság is közölte. Nemhogy képeket vettek volna tőle. A többit tudjuk Van Goghról. A város tehát nem fogadta be. Herbertet pedig Lembergtől, szülővárosától fosztotta meg a történelem, Ukrajnához csatolták Lvov néven. Herbert a II. világháborúban a földalatti lengyel Honi Hadsereg tagjaként, mondhatni profi forradalmárként küzdhetett hazájáért (és hát az a forradalom is elbukott...). A hetvenes évek második felében pedig amolyan önkéntes száműzetésben Nyugaton élt, miután otthon megfosztották publikációs lehetőségeitől, cenzúrázták. 1981-ben tért haza, amikor ismét „forradalom” tört ki Lengyelországban, legalábbis félléggálisan, avagy félillegálisan küzdhetek. 1986-ban aztán Párizsba távozott... Aztán 1992-ben ismét visszatért Lengyelországba. Végül meghalt.

(Hit, remény, something) A hollandokat a kálvinizmus, a puritánság tette gazdaggá, világhatalommá. Vagyis a vallási beállítódás, mondják, a hit, hogy munkával lehet kiérdemelni Isten jutalmát, a mennyországot. Ma a hollandok nemigen vallásosak, a templomokat sorra zárják be, az egyik amszterdami diszkó van, a másikban, a vörös lámpás negyedben, a kuplerájok tövében a Word Press Photo kiállítását rendezik meg. Az orosz ortodoxok temploma egy kis lakásban van, akkora a szobácska, mint köröm alatt a piszok. Ez közvetlenül a nagy szefárd zsinagógánál van, amelyet a németek nem tudtak felrobbantani, s ahonnan meglehetősen magát az eretnek Spinozát is kitiltották.

De mégis, a hollandok hisznek. Előbb fellázadnak az ellen, amiben hisznek, csinálnak egy forradalmat, kettőt, csendeset, véreset, mikor milyet. De hisznek valamiben. Ezt hívják something-ism-nek, valamizmusnak, mert a többség azt mondja, bizony, ő hisz valamiben.

Elvetődök az egyik templomba, a katolikus apácák kertjében, ahol már egy apáca sem él, és a templom sem katolikus, hanem valamiféle református,

protestáns, az első angol, illetve ma angolul beszélő amszterdami közösségé 1607 óta. A kezembe nyomnak egy énekeskönyvet. Zsoltárok, dicsőítő énekek. Énekelünk. Én is, követem az angol szöveget, az angoltanárom szerint így lehet a legjobban tanulni, és tényleg, a blues-ritmusra nyomom az elég világos szöveget: nagy az isten, mindenható, higgyünk benne, bízunk benne, ó máj gád, minden jó lesz, lesz majd valami, isten is megsegít, csak dolgozzál. S legyen erőd hozzá, erőt meg az isten ad, ha kéred.

(Az eretnek és az államfő) Spinozát „undok eretnokségben és sötét cselekedetekben” találták bűnösnek az amszterdami zsidó vallási előljárók. Egyik életrajzírója, Theun de Vries szerint ez annyit tesz, hogy áthágta az étkezési és a *sábbátra* vonatkozó törvényeket, emiattátkozták ki, űzték el „Izrael”-ből. Ehhez képest Izrael első miniszterelnöke, Ben-Gurion mákacs spinozista volt, ahogyan arról Ámosz Oz számol be életrajzi regényében (Oz ősei maguk is mind egy szálig menekültek voltak). Ben-Gurion Lengyelországból érkezett Palesztinába, miután sikerült megmenekülnie a szibériai fogság elől. Oz ironikusan írja le egy találkozásukat, ahol Ben-Gurion rögtön Spinozát emlegette – „imádtá, ha reggel hét óra előtt Spinozáról értekezhetett”. Az ifjú Oznak úgy foglalta össze kedvence filozófiáját, hogy az ember mindig legyen higgadt és őrizze meg nyugalját. Hidegvér mindenkor, ez az első. Oz, aki maga is spinozistának vallotta magát, e korai órában nem tűrhette tovább, hogy az ő kedvencének filozófiáját ilyen egyszerű mondandóra redukálja le akár még a Nemzet Atyja is, s visszaszólt. Ben-Gurion erre kikelt magából, üvöltött, toporzékol, kénkö és olvadt lávafolyam zúdult Oza:

„Higgadság! Lelki nyugalom! Ez a lényege egész filozófiájának! A központi magva! Nyugalom! Jóban-rosszban, győzedelmesen vagy vesztesen – az ember soha ne veszítse el lelki békéjét! Soha-sose!”

Majd ököllez az asztalt kezdte el verni, szép nyugodtan... Sokkal később lehiggadt.

(Turista otthon) Idegen városban nem kunszt turistaként sétálni – próbálg meg idegenként a sajátodban. Régi élmény: turistának képzelve magad meglátod otthon azt is, ami mellett őshonosként unott arccal mégy el. Csak a szemüveget sosem könnyű cserélgetni.

Az anyanyelv is akkor tárul fel, ha idegen nyelvként tanulod meg, ha úgy vizsgálod – mond valami ilyesmit a sváb pap-író, Arnold Stadler, amikor Esterházy Péterrel beszélget.

A holland viszont sehogyan sem tárul fel előttem: vagy a német, vagy az angol felől közelíthetsz a szavakhoz, s reménykedhetsz, megérted, ha

megtaláltad a helyes irányt. A mondás szerint a holland nyelv úgy jött létre, hogy részeg német matrózok angolul beszéltek.

(Mak úr Újvidéken) Geert Mak hírneves holland történész-publicista. Mielőtt elutaztam volna Amszterdamba, élvezettel elolvastam a városról írott könnyed hangvétellű, de információkban gazdag kötetét. Még inkább megörvendtem, amikor az egyik amszterdami könyvesboltban ráfutottam vaskos riportkötetére, az *In Europe*-ra (Európában), s amikor láttam, Szerbiáról is ír, sőt, Újvidéken járva Végel Lászlóval is találkozott, megvásároltam a kötetet.

Aztán, hogy olvagattam, gyatra angoltudásom ellenére is hüledezni kezdtem. Mert ha annyi igaz akár Amszterdamról írott kötetében, mint amennyit összehordott Szerbiáról, régen rossz. Persze Mak úr se számított arra, hogy esetleg olyasvalaki olvassa el mindazt, amit egyébként szépszámú holland, illetve az egész világban meglévő olvasóinak szán, aki éppen séggel onnan származik, sőt, a szereplők némelyikét is ismeri.

Jó, tudom, csinálom: messziről jött ember azt mond, amit akar, de ha visszatérsz kishazádba, te is azt mondhatod a távoli vidékről otthoni ismerőseidnek, amit csak akarsz.

Teszem azt, Mak úr, midőn megérkezik Szerbiába, azaz a Vajdaságba, megállapítja, hogy „az ország ezen részét Pannóniának hívják”. Ami így persze egyáltalán nem igaz. Ahogyan az sem, hogy a Habsburg Birodalom részeként a Vajdaság századokon át igen gazdag volt. Mert, ugye, mihez képest – és kik is? Hollandiához képest bizonyosan szegény volt, nem gazdag. Aztán felsorolja, hogy a már Szerbiához tartozó részt ma még mindig lakják horvátok, németek, bosnyákok, zsidók és magyarok... Hát kétségtelenül akad még pár német, bosnyák és zsidó, de hadd ne ragozzam, miért hevenyészett s illetéknéppen igen pontatlan felsorolás ez. Azzal viszont nem vitatkoznék – egy szerb író, Aleksandar Tišma szájába adja –, hogy „ez az a vidék, ahol a magyarok sírva vigadnak”. Ám legyen. De azzal már megint nem tudok mit kezdeni, hogy Végel Lászlót tagbaszakadt embernek (square-built man) írja le, aki az újvidéki televíziós társaság igazgatója volt (mert nem volt). Sőt, megemlíti, hogy 1993-ban Végel Budapesten egy új dzsekit vásárolt. Megkérdeztem az újvidéki író – ő maga semmi ilyesmire nem emlékszik. De ez akár költői túlzás is lehet, semmi más, Geert Mak részéről. De mindezek után mit hihetek el abból, amit Gdańskról, Berlinről, Kijevről vagy Madridról írt? Még ha magam is hajlamos vagyok arra, hogy pár napos oslói vagy éppen amszterdami tartózkodás után írjak a városról.

(Kalandvágyból maradni) Az 1989–1990-ből származó mondás szerint, aki akkor otthon maradt Közép-Európa valamely volt szocialista országában, noha már szabadon távozhatott volna Nyugatra, emigrálhatott volna bárhová, ha van mersze, szóval, aki maradt, az kalandvágyból maradt ott, ahol eddig muszájból élt.

(Az iráni borbélyom) A Szondi utcai iráni keresztény, menekült perzsa borbélyom letette a magyar állampolgársági vizsgát. Ha meglesz a magyar útlevele, kivándorol Kanadába. Szerinte nekem is le kell majd tennem a vizsgát, ha kérelmezem az állampolgárságot: meg kell tanulnom a magyar himnuszt, magyarul írni és ezer kérdésre a választ. Honnan jöttek a magyarok a Kárpát-medencébe? (Helyes válasz: Ázsiából.) Vagy mikor lett Magyarország a NATO tagja? (Helyes válasz: 1999.) Nagyon jó puskái voltak, mondja, az egyik haverja adta.

Szerinte én világutazó vagyok, voltam bő fél éven belül Németországban, Norvégiában, Hollandiában, Szlovákiában – ez a világ már. Igen, mondom, de előtte tizenhét évig nem voltam Nyugat-Európában, a Nyugaton, vagyis sehol sem, hisz Nyugat-Európa, a Nyugat a világ, a többi a semmi. Voltam Romániában, Tunéziában, Horvátországban, de az semmi, az nem a világ. Kicsit az, mert külföld, és eleve külföldön éltem ama tizenhét évből vagy tizenegy évig, de az nem ugyanaz. A borbélyomnak sem külföld Magyarország. Csak állomás. Kényszerű tartózkodási hely, rostokolás.

Mondom neki, hogy ma olvastam a Távirati Iroda híreiben, hogy a britek háromnegyede (és hozzáfűztem, hátha úgy jobban érti: 75 százaléka, 75 per centje) legszívesebben kivándorolna. A legtöbbjük Ausztráliába – már csak a jó idő miatt is. A britek buzik, mondja az iráni borbélyom, a Cameron egy buzi. Úgy értem először, hogy buzi, vagyis hogy bizi. Elfoglalt. Hát persze, hogy elfoglalt az új brit miniszterelnök. Nem, nem, az egy buzi. Buzi? Nem úgy buzi, magyarázza, csak a brit, szerinte, az egy buzi. Marokkóba akarok most utazni, mondom neki. Azok is buzik, mondja. (Eszembe jutnak Faludy pokolbéli víg napjainak marokkói eseményei, az arab fiú, a kecske. Ha tényleg Marokkóban volt az, s jól emlékszem.) Egyiptomba menjek, mondja, azok nem buzik. Vagyis azok is buzik, de nem annyira. Marokkó nagyon buzi. Ciprus, az jó, oda menjek, az nem buzi.

De ő Kanadába megy, ott a legjobb, nincs meleg, mint Ausztráliában, nem szereti ő, ha süt a nap. Mintha Perzsiában sose sütne... Mindig azt mondja a hazájára, hogy Persia – nem Irán. A volt hazája, most hazátlan, refjudzsi, ezt a szót mindig angolul mondja.

Az iráni borbélyom, ha magyar lesz, kivándorol Kanadába. Ez a terve.

(Forradalmársorsok I.) Branči barátunk, a szabadkai otporos, a végsőkig ellenálló négyoldalas búcsúlevelet hagyott hátra szerb nyelven, az egyik portál fakszimilében közli. Négy oldal, írott nagybetűkkel – ritka ma már az ilyen levél, bár a búcsúlevelek olykor még személyesek. Vagyis fene tudja, honnan tudhatnám. Az akkortájt szintén öngyilkos magyar ex-kormányzóvivő csak SMS-eket küldözgetett, a facebookon törölt...

Branči a levél első sora fölé odaírta, hogy „búcsúlevél”, de mintha máskor, más tollal és talán más is írta volna oda. Szinte semmi személyes nem szerepel a levélben: szerbiai, vajdasági, szabadkai korrupciós ügyeket sorol fel, politikusokat emleget. Beszámol korrupcióellenes harcának egyes állomásairól. Megkéri egy barátnőjét – kéri a levél megtalálóját, hozzá juttassák el –, hogy fénymásolja le és küldje szét e levelét újságíróknak, barátoknak. De főleg mobiltelefonszámokat ad meg, esetleg csak postai címet. Egyetlenegy e-mail címet sem, például. Korszerűtlen volt mindig is, forradalmár lélek ott és úgy, amikor minden ellene szólt. A rágalalmazásért kirótt büntetést nem fizette ki, le akarta ülni a szabadkai börtönben, végig. Valaki mégis kifizette helyette. Ritka jelenetek zajlottak le a cellában: Branči egy istenért nem távozott önszántából, a rendőröknek úgy kellett kicibálniuk őt a fogdából s kihajítani az utcára.

A levél végén végül arra kéri barátait, gyűjtsenek össze 250 eurót, mivel adós maradt némi lakbérrel és rezsivel. Majd a hétvégi éjszakában fölakasztotta magát a palicsi park egyik fájára.

(Édes menekülsors) Ha megkaparod, akár a sorsjegyeket, a felszín alatt valami más van: a holland idill alatt Amszterdam és Rotterdam gyűlölködése, a focipályák környékén még ma is. Több évszázados a konfliktus: Amszterdam a gazdagok, a kereskedők, az urak, az idegenek, a zsidók városa, Rotterdam a munkásoké, a prolíké, a szegényeké, az idegengyűlölőké. De hírneves költészeti fesztivált tartanak ott, akkor ihlette meg Rotterdam Tolnai Ottót is, versregénye *Ómama egy rotterdami gengszterfilmben* címmel jelent meg (ebben található unokanővérem eszperantista családját emlegető verse is – az eszperantisták nagy utazók, bárhol járva befogadják egymást, mint egy titkos nemzetközi társaság tagjai).

Tolnaival annak idején, 1999-ben a NATO-bombázás alatt együtt menekültösködtünk – ültünk Budapest elegáns sétálóutcájának elit kávézójában, azon morfondíroztunk, hogyan tudnánk érvényes papírokat szerezni. Ittunk egy jó sört, kicsit dumáltunk, főleg bambultunk, akár még nevetgélünk is.

Mert a menekülsors is olyan, hogy egész nap azért nem lehet rosszkedvű az ember.

(A lázadó utcaseprő) Ugrál a Van Gogh Múzeum előtti óriási téren, klezmer zenére. Vagy nem szemetes, de fényvisszaverő mellénye van, úgy ropja, ötödmagával. A másik négy is idősebb, úgy ötven körüliek, minimum, a múltból itt ragadt hippik, örök lázadók. Bár már nemigen van mi ellen lázadni, kit érdekel, ugráljanak, a klezmer zenekart is a város fizeti, állandó fesztivál a téren, jót tesz a városimáznak.

De ha azt állítanám, hogy ma már, íme, senki sem lázad Hollandiában, Amszterdamból eltűntek a forradalmárok, a provók, a hippik, biztosan megrónának az ottaniak, hogy ez nem igaz, én voltam rosszkor s rossz helyen. És tényleg.

(Forradalmársorsok II.: A „vörös grófnő” halála Dubrovnikban)

Amikor 1941-ben a németek Dubrovnikot bombázták, pontosabban tévedésből *egy gép egy bombát* dobott le, annak *egy* áldozata volt, *egy* magyar grófnő. Gróf Andrassy Klára a korabeli Budapest ismert lázadója volt – kezdetben még nevelőapja hatása alatt politizált (nagyapja az első magyar miniszterelnök volt a kiegyezés után), de a harmincas években németellenes fasisztává vált, állítólag az angoloknak dolgozott, közben irodalmi szalont vezetett, tudósoknak és politizáló lelkeknek is. A párizsi *L'Orde* és a koppenhágai *Politiken* lapok megbízásából megfordult a polgárháborús Spanyolországban. A világháború kitörésekor – az elsőben még ápolónőként önkénteskedett – a lengyel menekülteket segítette, s később maga is menekülni kényszerült. Pálóczi-Horváth György névrokonom, aki a grófnő ismerőse volt, úgy tudta, Kája (ez volt a beceneve a férje után hivatalosan Odescalchiné grófnőnek, aki egyébként ekkor már elvált) Hohler volt budapesti követ megállapítása szerint a németek letartóztatási listájának élén volt. Amerikába akart eljutni, de vízumkérelmét elutasították, ezért döntött úgy, Jugoszlávia irányába menekül. Egyébként a Horthy-rendőrség is megfigyelte már korábban politikai munkája miatt. Horthy udvariasan biztosította, hogy Kája elhagyhassa az országot, de ismerőse, Pálóczi-Horváth Györgynek még ekkor nem voltak meg a papírjai, így a grófnő maga utazott el. 1941. április 12-én Dubrovnikban egy eltévedt bomba oltotta ki az életét, s itt idéznék egy szaktanulmányból, melyben Károlyi Mihályné visszaemlékezéseit idézik: „Halála után útítársa ajánlóleveleket talált nála: a budapesti brit követ ajánlotta Káját jelentős londoni vezető emberek figyelmébe, megemlítvén, hogy fontos munkát végzett a szövetségesek érdekében (például szabotázsselekményeket szervezett lengyelországi német vasúti és egyéb szállítmányok ellen). A tengerészeti attasé úgy megrémült, hogy ott, a helyszínen elégette a leveleket.”

A „vörös grófnő” – így hívták kortársai – története jutott eszembe, amikor Branči történetét meghallottam: abszurd halál, kémkedés, levél a halottnál, forradalmárkodás, mindenáron küzdés az igazságért... Filmbe illő történetek.

Az MTI bizalmas hírei között rábukkantam az 1935. október 20-i jelentések közt egy pécsire – ebben arról számoltak be, hogy a nemzeti néppárt Pécsen a Pannonia Szálló nagytermében legitimista propagandagyűlést tartott, melyen felszólalt Herceg Odescalchi Károlyné, Andrássy Klára grófnő is, ám a nagyszámú antilegitimista tüntető miatt „az elnöki megnyitó kezdetén több könnyfakasztó bombát dobtak el, ami az ülést megzavarta.” A rendőrség az utcán hat órán át zavargatta a kiszorított tömeget. Vastag aktát vezethettek róla is.

Az MTI így számolt be haláláról: „hivatalos olasz tényezők megerősítették”, hogy Ragusa mellett halt meg, amikor „a penziót, amelyben lakott, bombatalálat érte, életét vesztette. 15-én temették el a raguzai temetőben”.

És ahogyan az lenni szokott: neki magának menekülnie kellett, nemigen állt ki mellette senki sem, de miután meghalt, mindenki elsíratta jó barátjaként: Ortutay Gyula úgy számol be nem túl szavahihető naplójában, hogy tömve volt a templom a gyászmisén, ott voltak az arisztokraták, a baloldaliak, a liberálisok serege és a szájtáti nézelődők is. Celebbé vált hirtelen, celebbé halálában. Utána persze mindenki elfeledte a korábban az eszmékkel megküzdő, majd a sebesülteket és menekülteket segítő, az igazságot, a jobbat kutató „vörös grófnőt”.

(A forradalmár tragédiája) A forradalmár mindenképpen bukik. Ha menekülnie kell, vagy meghal, sajnáljuk, tiszteljük – de célját nem érte el. Ha eléri, akkor viszont hatalomra kerül, úgyhogy utálni fogjuk. Rossz szakma.

(Az utazó fantáziája) A trinidadai, illetve indiai származású, Angliában élő W. S. Naipaul számol be egy bizonyos Sir Walter Raleigh történetéről *Two Worlds* (Két világ) című esszéjében. Naipaul saját őshazájának, Trinidadnak a története után kutatott a British Museumban, és a spanyol nyelvű, tizenhatodik századi dokumentumok között bukkant rá e különös esetre. Sir Walter Raleigh 1595-ben portyázgatott Trinidadon, jó angolként legyilkolászta az elérhető spanyolokat, aztán ment tovább az Orinocón El Doradót, a földi mennyországot keresve. Az ígéret földjét, illetve az aranyat nem találta, de szégyenben sem akart maradni, úgyhogy otthon egy darab aranyat mutogatott, amit nyilván máshonnan szerzett.

Az illetékesek kételkedtek, sőt, akadt, aki észak-afrikai aranyként vélte felismerni a rögöt. De Sir Raleigh saját igazát bizonyítandó publikált egy könyvet, melynek már a címe is impozáns: *The Discovery of the Large, Rich, and Beautiful Empire of Guiana, with a relation of the great and golden city of Manoa (which the Spaniards call El Dorado) and the provinces of Emeria, Aromaia, Amapaia, and others countries, with their rivers adjoining.*

S noha századokon át egyes emberek hittek a könyv tartalmában, első rajongója, aki a legkomolyabban vette Sir Walter Raleigh fantáziáját – ő saját maga volt. S huszonegy évvel később, elhagyván londoni börtönét, útra kelt, hogy megtalálja azt, amiről s amit maga írt le csalárd módon hangzatos című útikönyvében, de végül ő hitte el leginkább, hogy mindez igaz, ott várják őt az aranymezők. Visszatértek, fiát is magával vitte, ám ő behalt az útba – mondhatni, az apa feláldozta a fiát a fantázia és az útleírás mezején. Fájdalommal teli tért vissza Londonba, ahol a hazug kalandort kivégezték.

Ám lám, máig emlegetjük őt, az utazót, aki elhitte azt, amit ő maga hazudott.

(A vak látás) Az utazónak látnia kell, azért megy valahová, hogy lásson – hisz hallani hallhat hangokat, de a nyelvet, amit ott beszélnek, általában nem érti. Az utazók java látni megy, koncentráltan pedig leginkább a múzeumokban teszik láthatóvá a dolgokat. Hogy a befogadás minősége szempontjából ez mit jelent, most hagyjuk. Számomra ritka csalódás volt a Van Gogh Múzeum, hiába imádom, mint minden képzőművészeti félművelt ember. Vagy ahogyan Szergej Dovlatov írja: „Este megmutatták nekünk a város nevezetességeit. Én tulajdonképpen közömbös vagyok az efféle dolgok iránt. Különösen a múzeumok hagynak hidegen, mindig nyomasztott a ritkaságok e természetellenes felhalmozása. Ostobaság egy helyiségben egynél több Rembrandt-képet tartani.”

(Menekülés a hallgatás elől) WG Sebald nem véletlenül szentelt könyvet az emigránsoknak – magyarul *A kivándoroltak* címen jelent meg „regénye”, a négy történet, amelyek félig fikтивék, másrészt valóságok, (ál)dokumentumokra építkeznek, s fényképek sora sejteti, hogy mindez tényszerű, igaz. Ám egyik utolsó, 2000-ben adott interjújának legvégén éppen arról számolt be, hogy bizonyos értelemben ő is féleszűvé válik a nyelv problematikája miatt. Hiszen ekkor már harmincötödik éve élt Angliában, félig kényszerű emigrációban, menekülve a német történelem nyomása elől, az elől, hogy olyan országban, egy olyan, télen a hó miatt öt hónapig a világtól elzárt bajor faluskában nevelkedett, ahol elhallgatták a náci bűnöket.

A *The Guardian*ban 2001. december 21-én megjelent utolsó interjújának utolsó kérdése éppen arra vonatkozott, ennyi, Angliában eltöltött év után – 1966-ban érkezett Manchesterbe – hogyan lehetséges, hogy még mindig németül ír? Sebald azt válaszolta, hogy Conraddal vagy Nabokovval ellentétben ő azért annyira sohasem került ki anyanyelve köréből, de észrevette, hogy német nyelvtudása romlik. Tökéletesen sohasem tanult meg angolul, legalábbis mindig akcentusa volt, de aztán valahogyan érezte, már a német is második nyelvvé válik az emigrációban, s így válik félhülyévé (halfwit) – ahogyan utolsó interjúja utolsó mondatának utolsó szava szól.

(Störr kapitány) Az egyik, ha nem a legjobb magyar regény, *A feleségem története* főszereplője, avagy a feljegyzések írója – egy holland, vagyis Störr kapitány. Aki Sneek városából származott, Friesland közeléből, írja Füst a regény első lapjain (bár akkor Störr nem is holland, csak hollandiai, hisz a fríz kisebbségnek számít). A megcsalás, egymás mindenkori megcsalásának könyve így ér véget:

„Különben minek élni? Mert én már csak erre várok, és mindaddig várni fogok, amíg élek. Ezt megígérem. Hogy kinek? Nem tudom.

VÉGE VAN”

Innen és túl – Spanyolfal

Részlet a *Schengen* című regényből

1.

Elfuserált nap volt. Egyike azoknak, amelyek után nem biztos, hogy újra megvirrad. Űtött a végelszámolás órája. Megszokta, hogy a kibogozhatatlannak tűnő gubancokat másvalakire, talonban tartott énjére hagyja. Nem, ez nem velem történik, ez nem az én életem. No de, uram, ez itt az ön számlája.

Minden számlába foglalható. Egy tétel – egy összeg. A szám a lényeg. És ahol szám van, ott kivonás van és összeadás, szorzás és osztás. Mindig így volt, és mindig is így lesz.

Visszatérés a büntett színhelyére, mondja magának. A nő ott ül mellette. Ki tudja, mire gondol? Ha a gondolatainkat látni lehetne, micsoda pokol lenne az.

A taxi befordult a várba tartó meredek Mikó utcába. A meleg áprilisi napsütés ellenére a zsenge lombok őrizték a reggel hűvösét.

– Itt élt Márai Sándor. – Már ahogy kimondta, megbánta. A nő tekintete megakasztotta benne a szót.

– Mi közöm hozzá?

– Csak tudatom veled, drágám.

– Valójában mit tudatsz velem? Kit izgat, hogy ki élt itt? Mindent öszeszagyválsz. Márai Sándor? Ki volna az?

– Magyar író...

– Nyilván nem is japán.

– Hogyhogy nem jut eszedbe? Két éve, hogy odaadtam neked a naplóját... Nem is, van annak már teljes három éve...

– Jaj, de ócska! A te kedvenc kitérőid... A más múltjában lakni. Pláne ingyen. Minden elsejével másik kuckóba kéredzkedni. Soha semmi ne legyen a tiéd. Ez vagy te!

– Ne túlozz! – vágott vissza gépiesen, csekély meggyőződéssel.

A taxi behajtott a sorompón, azután jobbra fordult, majd balra. Mutatós alacsony épületek sora, az ablakokban muskátli. Éttermek, kávéházak, emléktárgyboltok mellett haladnak el. A széles kapualjakon át belátni az udvarokba. Marko a sofőr mellett ül. Szemével mohón fal minden részletet. Marijának ismerős az izgatottsága. Mindig ilyen, bárhová utaznak. Azt is tudja, mit gondol ilyenkor: milyen jó is lenne elrejtőzni ebben az álomban. Varázslatok és banalitások szövevényébe pólyálva. Csak tartana kezdet és vég nélkül.

Az álmos városka mesés szép látványának egyszerre vége, amikor kiérnek a térre. A taxi félkört megtéve pompás küllemű épület előtt áll meg. A tér oldalában a templom, egyenesen előttük pedig, messze, fehér fényben fürödve terjeng Pest.

– Valamikor itt volt a pénzügyminisztérium – nem tudta megállni, hogy ne feszítsen jólértesültségével, ha csak félhangon is. A nő elmosolyodott. Tudta, hogy meg van bocsátva, lefegyverezte a rég várt pillanat izgalma. Körbekémlelt a téren. Elégedettség ült ki az arcára. A hat év előtti Marija volt újra, akivel a vízumra várók sorában ismerkedett meg a belgrádi magyar konzulátus előtt. Alig tudta visszatartani magát, hogy a tér másik oldalán a mellékutca mélyét kutató tekintet láttán oda ne szóljon: A végében ott van a Miró café. Emlékszel?

Hogyne emlékezne! A Vörösmarty téren, a Gerbeaud caféban találkoztak azon a tikkasztó szeptemberi délutánon. Amerikába tartó barátnőjét kísérte ki a repülőtérre, visszament a szállóba, és beleroskadt a fotelbe. Az egész élet gombóccá préselődve állt meg a gyomrában, szorongás áradt szét belőle. Sírni szeretett volna, de nem ment. Fülledt, olcsó szoba a Keleti pályaudvar környékén, három napja szállt meg benne. Marko nemcsak a hotel nevét, az utcát és a házsámot jegyezte volna meg, de a recepciós arcát is, továbbá, hogy mettől meddig szolgálják fel a reggelit, a kis padot a felvonóban, a törülközők színét, a környező üzletek kirakatait, a villamosmegállóban a táblát a menetrenddel. És pontosan meg tudná mondani, mikor megy az utolsó járat. Ezt diadalmas mosollyal közölné, amelyből sugárzik, hogy tulajdonosát nem érheti semmiféle meglepetés, minden lépését bebiztosította, felvértezte magát a bizonytalanság ellen, ami a felkészületleneket és óvatlanokat fenyegeti. Az utcán van elemében, villamosjáratok, sietős átszállások szövevényében, hirtelen eldöntve, hogy éppen azon az útvonalon menjenek, éppen abban a vendéglőben hajtson fel egy sört, ahol az ő számára érdektelen valaki évekkorábban járt. Micsoda alak! Annyira más, mint akikre ifjú éveit pazarolta, számla nélkül, ahogyan ezt általában fiatalon teszi az ember... Csak Marko az, aki

nem csinálta soha így. És nem is ez lenne a baj vele, hanem a leplezetlen büszkeség és elégedettség, a már-már gyermeteg öröm, amivel áthidalta azt a teret, ami maga az élet volna. Az első pillanattól kezdve megérezte ezt benne, mégis annyi éven át mellette maradt, egyre bizakodva benne, hogy kapcsolatuk átvészeli az olykor elképzelni is nehezen elképzelhető megpróbáltatásokat.

Pénzügyminisztérium, ismételte magában, elnézve, ahogy kifizeti a taxist és sietve szedi ki a csomagokat a poggyásztartóból. Mintha mindig késésben volna valahonnan, rögtön gyöngyözik a homloka. Biztos benne, hogy ezt a pillanatot is megőrzi emlékezetében. Egyszer úgyis fel fogja idézni azt a kövér embert a kitüremlett ingben. Ó, igen, a látvány már befészkelődött a holnapi nap egy hasadékába. Örökké ezt művelte, rögeszmésen bíbelődött ökörségekkel, amelyeket elsodor a gyors felejtés. És ami a legrosszabb, nemcsak megjegyezte őket, hanem ajnározta is, öntözte, mint a kényes növényeket szokás. Hálót szőtt értelmetlen és jelentéktelen mozzanatokból, és ebben a hálóban evickélt, amely évek múltán mind sűrűbb és áthatolhatatlanabb lett. Elszalasztott lehetőségek kertésze.

A tágas, ovális előcsarnokban muszáj volt észrevennie, hogy nincs meg a bordó szőnyeg a Kulturinnov lépcsőházában.

– Talán tisztításra vitték – találgatta Marija.

– Nem hinném. Nem visznek húsz méter szőnyeget tisztítóba...

A nő hirtelen megtorpant. A férfi is megállt, egyik kezében a bőröndjével, a másikban a nő táskájával.

– Marko, most azt találgassuk itt, hogy mi lehet a szőnyeggel? Hát nem látod ezt a gyönyörűséget? – mondta a hosszú ablakok felé emelve kezét, amelyek a körbeépített, szecessziós belső udvarra nyíltak. – Néha azt hiszem, hogy téged tényleg semmi nem tud megérinteni.

– Az a baj, szívem, hogy engem túl sok minden érint meg, tisztára el vagyok veszve a sok ingertől – próbálta meg tréfára fordítani a dolgot.

– Csak baromságok érintenek meg.

Tehetetlenül felsóhajtott, és elindult a lépcsőkön a hotel első emeleti bejárata felé. A hosszú folyosón a pultnál két formaruhás hölgy ült. Aból a korból itt maradván, amelyben, a múlt század hatvanas éveiben, az épülettömb egy emeletét szállodává alakították át. Ezt állapíthatta meg a bútorok és a dizájn alapján, az elhasznátság fokából, amelyet a gondos karbantartással konzerválniuk sikerült. E megállapítást Marko hangján mondta ki magában. És nem méltatlankodva, ellenkezőleg, ahányszor csak felfedezett magában egy mondatot, amely az ő fundusából származhatott, váratlan melegség öntötte el. Néha azt kérdezte magától, vajon ez belenyugvás a fennálló állapotba? Visszakozás? Persze, hogy

nem az. Továbbra is rajongással töltötte el minden porcikáját. Ez a kiteljesülés, amit az ő jóvoltából érez, talán ezt nevezik boldogságnak – a megittasultság olyan foka, amelyben minden apróság gyengédséggel tölti el, és ami a látókörébe kerül, békét és megnyugvást áraszt, ami minden környezőre kiterjed. Igen, mindig baromságokkal rontotta el a pillanatot, amikor csak hallgatni kellene és lélegezni. Olyasmikkel dicsekedett, amiket minden normális ember elhallgatott volna. Ezekben az ostoba félreértésekben a banalitások, zagyvaságok alkotta Marko jelent meg, aki a kispolgári túlbonyolítások béklyóiban vergődik. A mérgelődés és a düh hullámain mégis a szerelem hullámai követték, eltörölve minden félreértést, minden kételyt, hogy mégsem ő az igazi? Az igazi? Mit jelent ez? Semmit. Egészen betöltötte.

A két recepciós hölgy mosollyal az arcán egyszerre fordult a belépő vendégek felé. Marija az ablakhoz lépett. Azon a füledt szeptemberi éjszakán, a tér nevét sosem tudta megjegyezni, itt csókolták meg egymást először. A Miró caféból léptek ki. Mámorosan lépkedett az oldalán. A szörnyű nap rá nehezdedő nyomása, amikor barátnőjét kikísérte a repülőtérre, a hotelszoba sivár magánya, amikor visszatért, a süket üresség, ami a lelke helyén támadt, mindez egyszeriben elszállt. Meglepetésszerűen kezdődött, váratlan hívás érkezett aznap a mobilján. Belgrádi szám, de ismeretlen. Fogadja, ne fogadja, tanakodott pár pillanatig, aztán lenyomta a gombot. Szóöszön, kellemes férfihang. Emlékezete mélyéről feldereng annak az embernek a képe, aki mögötte állt a sorban a magyar konzulátuson. Igen, igen, emlékszik már. De honnan tudja a hívószámát? A kezében tartott úrlapról? Elnevette magát. Hogyhogy hol talált rá? Hát Budapesten. Az utca nevét nem ismeri, de tudja, hogy a Keletihez közel van. Meginni egy kávé? Hát ő hol van? Budapesten ő is. Habozik egy kicsit. Igen, azt tudja, hol van a Váci utca. Hogyan? Vörösmarty tér? Nem ragad meg a név. Az órájára pillantott. Jól van, ötkor a téren, a Gerbeaud-nál. Vörös... Hogy mondta? Vörösmarty tér.

Miközben a Gerbeaud-hoz röpítette a taxi – mert taxit fogadott, mint máskor is, mellőzve az aprólékos utasításokat, hogyan lehet eljutni a célhoz, amelyekkel végezetül elárasztotta – Mariján izgalom vett erőt, olyan izgatottság fogta el, amelyet régóta várt hívás vált ki valakitől, aki többet jelent, minthogy csak kedves volna neki. Persze egy ismeretlen felbukkanása a magyar konzulátus előtti sorból csak mentőöv volt egy szörnyű nap örvényébe hajítva, amelyet minél gyorsabban el kell rekeszteni a jelen pillanattól, és letaszítani a feledés lejtőjén.

Nyomban megpillantotta, ahogy kiszállt a taxiból, és a mellékutcába fordult, amely a taxisofőr szavai szerint a Gerbeaud-hoz vezet.

– Tudtam, hogy itt fog kiszállni, innentől ez gyalogosövezet – mondta kezet nyújtva.

– Bárhonnan jön az ember, pont ide talál?

– A másik lehetőség, hogy a Duna felőli oldalon érkezik, de én valahogy biztos voltam benne, erről fog jönni. Sejtettem, hogy taxit fogad.

– Miből sejtette?

– Lerázott a végén, amikor azt próbáltam elmagyarázni, hogyan érhet ide metróval...

– Egy ismeretlen városban? Ne nevétesen meg. Még Belgrádban is alig boldogulok.

– De hát egy várost úgy lehet a legjobban megismerni, ha villamosozik, buszozik, metrózik benne az ember...

– Szépen mondom, hogy Belgrádot sem sikerült megismernem, pedig születésemtől fogva benne élek... Budapestet meg nem is akarom megismerni. Legalábbis most nem.

– Nem turista módjára gondoltam...

Hát min rágódunk mi itt, futott végig Mariján. Milyen ócska. Jobb lett volna a hotelben maradni. Faképnél hagyni gyorsan.

De nemcsak hogy nem hagyta faképnél, hanem a Gerbeaud-ban elfogyasztott kávé után alig győzte kivárni a vacsorameghívást, mely Budára, a Miróba szolt. A férfi diszkréten elejtette, hogy egészen közel, átellenben van a 16-os busz megállója, az visz fel a legrövidebb úton a várba, a főtérré. Mondta a tér nevét is. Kuncogott magában. A legrövidebb út? Normális ez az ember? Aztán kibökte, mindennap a 16-ossal utazik a Karaburmáról, ahol lakik, a központba. Maga is meghökkent rajta, hogy ilyesmi szaladt ki a száján. Soha életében nem mondott ilyet. Effélék egyszerűen nem léteztek számára. Megjegyezni a városi járatokat, szállodák címét, minden második sarkon megtorpanva felidézni valamit, eligazítást adni. Milyen ember ez? Teljesen hibbant. De mi a fene vonzza benne? Fokról fokra mind meghittebb közelségben érezte magához a férfit, aki látszólag értelmetlen adatokat előkapdosva valami felsőbb rendszert építgetett, összefüggéseket villantott fel ott, ahol ránézésre észrevétlenek.

Útban Budára a 16-os autóbusszal negyed óra alatt Marija megtudja, hogy új ismerőse, Marko Kapetanović magánzó. Orvosin kezdte, bölcsészetre váltott, a világirodalmi tanszéken abszolvál. Ezek csak járulékos közlések. Sokkal fontosabb információ, hogy „valahol e mögött a tér mögött” egy írógépszerviz található. Igen, valameddig Budapesten élt. Fügöny le. Nem részletezi, miért. Mikor. Talán: kivel. Átadja viszont a hajmeresztő tényközlést, hogy a nagybátyja a November 29-e utcában tartott fenn írógépszervizt.

– Mindennap legalább kétszer elhaladt a műhelye előtt, a Bled étterem közelében.

– Micsoda?

– A 16-os ott megy el.

– Ja, igen. Persze.

– Éppen a műhely előtt van a buszmegálló.

– Érdekes. Netán a nagybácsi is járt Budapesten, hogy felmérje a konkurenciát?

– Egyszer sem jött el, rühellte, hogy sorba kell állni vízumért.

És már ismerős neki a széles mosoly. Belefeledkezik a mosolyába. Még csak két órája vannak kettesben, és mintha napok teltek volna el.

– Van még valami morzsa a nagybátyjáról?

– Könyveket lehetne megtölteni velük. A nagybátyámék neveltek fel. Anyám meghalt szülés közben. Apám elment Ausztriába. Jó, ha szökőévente egyszer láttam.

Vagy úgy. Babaházban nőtt fel. Mindent cipel magával. Vándorszínház. Szóba hozza, hogyan dorgálja a nagybácsi a tárgyakat, ha sietne, és nem engedelmeskednek. Például amikor az inggomb nem akar átbújni a gomblyukon, vagy megmakacsolja magát a cipőfűző, felesel velük, torporzékol, széthajigálja őket. És egy tőle idegen közlő azt találja mondani Marija hangján: ő pedig fruskakorában a zsebeiben őrizgette a letépett mozijegyeket.

Marko cinkos pillantást vet rá. Szemében felragyog a ráismerés.

– Ezt csináltam én is. Nemcsak a mozijegyeket tettem félre, de minden kis papírdarabot, ami a kezembe került. Most is nehezen szánom rá magam, hogy megszabaduljak a göngyölegtől. A cipősdobozokat sokáig nem tudom kihajítani.

– Mért nem zacskóban viszi haza? Minek a doboz? Hogy aztán csak kerülgesse?

Mit hablatyolok? Egyáltalán hogy kerültem ide? Egy göngyölegügyi szemináriumra.

A várba vezető út éles kanyaraiban a busz lassított.

– A következő megállón leszállunk. Menjünk közelebb az ajtóhoz.

Azon ügködött, hogy az első ajtóhoz furakodjanak. E művelet értelmének megfejtését egy következő alkalomra hagyta. Jót derült rajta magában. Aligha lesz következő alkalom.

A téren, a templomnál összeverődött emberek hullámzó tömege. Közelebb mennek. Fekete pólóban egy sötétes bőrű fiatalember boszorkányos ügyességgel rakoogat ide-oda három gyufásdobozt a zöld posztón. A golyócska eltűnik az egyik alatt. Két ácsorgó hangosan vitatkozik rajta, hol

lehet. Az áldozat, egy meghatározhatatlan korú japán zöldhasú százeuróst veszít el. Később valaki a tömegből eltrafálja, hol rejlik a golyócska. Elnyeri a százast. Átlátszó az egész. Új áldozat, megint rászánja magát egy turista, leteszi a tétet.

– Ez már Belgrádban sem járja évek óta – mondja Marko. – Itt meg szedik a sápot. Bécsben még inkább.

– Nekik is élniük kell valamiből – mondja Marija.

– Csalásból?

– Ha csak ők csálnak, akkor itt a mennyország.

– Nem vagyok fogékony az ilyen kibúvókeresésre. Tudja-e, hogy Bécsben kétszer annyi lakást törnek fel, amióta a románok és a bolgárok felkerültek a schengeni fehér listára? Itt a piros, hol a piros minden irányban. A metróban zsebmetszők egész hada.

– Nagyon sajnálom.

– Maga baloldali?

– Inkább éspárti. Ez egyszerű tőkeátrendezés. Kik törik fel kiknek a lakásait? Láttá már valaha azoknak az embereknek a tekintetét, akiket valami egyenruhás tökfej önkényesen leszólít a vonatról?

– Nekem mondja? Jó tíz éve utaztatok ezen a tájon, pontosan tudom, miről beszél.

– Hát akkor miért aggódik annyira azokért, akik a schengeni fal mögött csücsülnek? Fizessék meg ők is legalább az illetéket. A bűn öröklődik. Nem lehet csak úgy leírni.

– Valamilyen szabályok mégiscsak kellene.

– Éppen ez a baj, hogy csak valamilyen szabályok vannak. Ha pedig csak valamilyen szabályok vannak, akkor persze, hogy vannak pirosozók, zsebtolvajok, egész sereglet, amely itt hömpölyög körülöttünk, ahol maga olyan otthonos. Mit is csinál erre felé?

– Könyvet írok kelet-európai utazásokhoz.

– Milyen könyvet?

– Gyakorlati tanácsokkal, hogyan kerülhetők el a kellemetlenségek.

– Viccel?

– Csöppet sem.

– Komolyan gondolja, hogy a kellemetlenségeket el lehet háritani? Milyeneket? Hogy valaki elemelje a pénztárcánkat?

– Tudja-e például, hogy Magyarország és Ukrajna útjain trükkös rendőrök garázdálkodnak? Budapesten a szálloda bejáratánál lesnek a külföldiekre, hatósági személynek mondják magukat, igazoltatják őket, és...

– Százszor hallottam efféléket. De mit lehet tenni? Befogja az álrendőrök száját? Fel nem foghatom.

– Budapest majdnem mindegyik idegenforgalmi kalauzában ott van a jó tanácsok, figyelmeztetések listája...

– Hogy hogyan előzhető meg a trükkös bemutatkozás?

– Mi kivetnivalót talál ebben?

– Nincs benne kivetnivaló, csak értelmetlen. És velük, kis halakkal kezdte, akik épp a sokkal magasabb szinten elkövetett kamuflázsok következményei.

– Mondom, hogy balos.

– Maga meg majd megcsinálja a kellemetlenségek nélküli életet? Nem szeretnék ilyen kiglancolt világban élni.

– Túloz. Menjünk vissza a térre?

– Minek?

– Hát hogy maga is tegyen egy próbát a skatulyákkal.

– No ide figyelj, fiacskám! – mondta kicsit megállva, csak hogy lássa, milyen hatást vált ki, ha áttér a tegezésre. Marko nevetett, megfogta a kezét. – Tudom én jól, hogy a piroszás átverés. De mindenhol körülöttünk ez megy. Ha bemegy a bankba és számlát nyitsz, ha jutalékot ígérnek a biztosításra, ha szavazni hívnak, mi ez, ha nem a kézelőbe csúsztatott golyócska? Nem vagyok én a rend ellensége, de ki nem állhatom a képmutatást. Megtisztítjuk az utcákat a zsebmetszőktől, hogy folytathassuk a piroszást magasabb szinten. Az eldugott golyócska miatt lógunk te meg én a konzulátusok előtt. Az a kibaszott vízum a golyócska, amire vadászunk.

– Te eltörölnéd a golyócskát?

– Kezdetnek nem álnám magam, hogy az az utcai trükközés az egyetlen. Az csak a sorban az utolsó. Ha majd nem lesz belőle a közigazgatásban, az államközi szerződésekből, a magas politikában, akkor az utcáról is eltűnik.

– Egyetértek, igazad van, csak éppen vagy kétezer évet várhatunk rá. Addig is vacsorázhatnánk.

– Ez valóban a Miró – mondja Marija megpillantva a sarki cafét a tágas fedett terasszal. – Jól fest. Tényleg jól ismered a várost.

– Meddig maradsz Budapesten?

– Holnap utazom.

– Kár. Megmutathatnám neked Budapestet.

– Nem nézgelődni jöttem. Ma reggel elutazott Amerikába a barátnőm, őt kísértem ki. Hát te?

– Én saját magam kísérom vagyok.

Marija felnevetett. – Ez az igazi. Saját magunkat kísérni.

Lasagne-t, mellé fehérbort rendelték.

– Most meséld el, milyen az, saját magadat kísérni.

– Magadnak rakosgatod a skatulyákat, míg meg nem unod. És mindig eltalálsz.

– Komolyan kérdezem.

– Komolyan mondom.

– Na jó, Marko...

A férfi orrhangon kimondott nevéől borzongás futott körbe a falakon. A meghittség áramütése. Antik kórus jelenti be, mi lesz most. Mi lehet most? Mert a történet létezik, megformálatlanul, de létezik. A megbízhatatlan horoszkópokban, amelyekből sok van, és olyannyira eltérőek. Erre a hétre egybehangzóan: szerelem dolgában csütörtökre új ismeretség, amelyből tartós kapcsolat lehet.

Még csak sejtés suhan át. De holnapra, egy hónapra? Teljes egy évre? A világ végezetéig szóló? Az ismeretlen előtti édes bizsergés pillanata. Lassan leeresztik a függőhidakat, felhúzzák a kapukat. A mellékutcákból ismeretlen pofák tolakodnak elő, egy múlt szereplői, amely oly könnyen lehet az övé is, benne zálogjogok és zugalapok, szenvedélyekkel és fellobbanásokkal, ígéretekkel és csalásokkal. A hatalmas rovacsoló, az Idő mindezt érvénytelenné nyilvánítja, lenyesegeti és átszínezi, betolja a golyócskát egy leendő közös élet gyufásdobozá alá. Ők pedig a Miró café teraszán még mindig úgy ringatóznak, mint lehorgonyzott hajók, a szokások és gátlások zátonyainál, csupán látszólag megváltoztathatatlan pozíciójukban. Az éjszaka folyamán, nem tudni, honnan és miért, erőteljes anticiklon-tevékenység kezdődik, a hőmérséklet emelkedik, tartósan szép idő eljöveteletét jelezve. Akkor pedig minden lehetőséggé válik, még a hajóállás megváltoztatása is.

– Hallod, mit mondok? Hova kalandoztál el?

– A magam nyomába – mondta felnevetve.

Marko keresztülnéz a kedves arcon, melyen alig sejlenek a ráncok. Most merő fehérség, amibe majd múlt íródik. A szemhéjak árnyalódnak, a szembogár ködös lesz a nagyobb dioptriáknál. És mégis, csendes öröm tölti el. Az alkony bölcsessége. A másnap reggel biztonsága. Valamit odavetett arról, milyen az, önmagunk sarkában járni. A nő élcelődött, gyorsan eleresztette a füle mellett a közbevetőleg elejtett közlést, hogy nemcsak az apja él Ausztriában, de ötéves fia is. A férfi nem kapott viszonzásul semmit. Pozíciós sakkjátékosok, ki-ki a maga tervezett lépéssorozatával itt, Budán, a Miró café asztalánál. A megnyitás első lépéseinél tartanak. Vagy csak szeretné, ha úgy lenne? Legalább még két elképzelése volt erre a délutánra. A legkilátástalanabbal kezdte: hogy a magyar konzulátus előtti sorban látott fiatal nő éppen Budapesten tartózkodik. Ha úgy is lenne, annak esélye, hogy egyedül van és hajlandó randevúzni, nagyon csekély.

És pontosan így történt. Jól tudja, hogy a találkozó nem jött volna létre, ha nincs a fájdalmas búcsú. Egyre megy, a nő itt van, nem annyira kíváncsiságból, hanem hogy kitölthesse az ürességet, ami Amerikába tartó barát-nője kikísérése után keletkezett benne. De azért nem kellene alábecsülni a kíváncsiságot sem. És hogy jó benyomást tett rá, mert enélkül el sem fogadta volna a meghívását, hogy a Gerbeaud után menjenek át a Miróba. Ígéretes egybecsengés: az öblös Gerbeaud után a szelíd Miró.

Ez órában kiléptek mindennapjaikból, mindketten tisztában vannak vele. Csak vendégszereplői az előadásnak, szem elől téveszthetnek olyan tényeket, amelyeknek más körülmények között súlyuk van, és nem hagyhatók figyelmen kívül. Egy másik ész vezérli őket a javában kibontakozó játékban. Hétköznapjaik falain már mutatkoznak az első repedések, vagy inkább vonalak, egy új vonalháló kezdeményei. Vagy pedig csak elhittetik magukkal, hogy látnak valamit, mint ahogy a horgász olvas a vízből, amikor megkísérli eltalálni, hol tanyáznak a halak a sötét mélységekben.

Az elnyúló nyár végi alkonyodás az időt is lelassította. Az utcai világítás a még mindig szürkélő éggel a háttérben elnyújtja a közjátékokat a két idegen ember közt. Ez az a pillanat, amikor felsejlik, hogy volt értelme a megtett útnak, mert íme, végül itt van a találkozás, amely a mindennapi szorongást és elégedetlenkedést *ad acta* teszi, feltűnt valaki, aki új lapok leosztásával új színt visz a játékba. Vonalat húztunk, az adósság leírásra került. A nem létezés homályából előbukkant egy rokon lélek, akinek a helye időtlen idők óta betöltetlen. Mások jelenléte nem kisebbitte az ő hiányát. A maga helyére kerül egyszerre minden kiejtett szó s az elhallgatott gondolat is, amely ott rezeg a kézmozdulatban, a mosolyban, a hanglejtésben, a szemrezdülésben, szédületes sebességgel töltődik ki a keresztrejtvény, és nincs az a gát, amely megállíthatná két lény közeledését, ha egymásra ismertek. Ezeket a találkozásokat a kémia címszava alá sorolják. Csak arról feledkeznek meg, hogy hasonló korábbiakat is a megismételhetlenség heve fűtötte. A felgyülemlő régi szerepekből születik az új belépő.

Mi az ábra egy csütörtöki nap kora este, szeptember havában? Férfi ugrásra készen egy új próbálkozáshoz, hogy az életének szilárd kereteket adjon, pontot tegyen a sodródás éveire. A nő egy kapcsolat végén, amelyet az időnkénti szakítások zilálnak, mégis tart tovább, az évtizedes közös élet tehetetlensége élteti. Egymásnak most erőt kölcsönöznek ahhoz, hogy le lehessen húzni a múlt rolóját. Szerelembe esett cselszövők.

Tengerhajózók új szárazföld előtt. Biztos távolságból, távcsövön át nézve a nyílt tenger – minden lehetőségnek egyformán záloga – ölelésében ez a part egyre nő. Talán nem is sziget, hanem egy egész földrész, amelyen egy civilizáció alapozódik meg. Ki-ki a maga módján tekint rá. A kezde-

tén járnak, teli tüdővel lélegeznek. A sejtelem könnyen talál fedezékre, amelyben bármilyen formát megidézhet. A gondolat szabadon száll, végre eltépte a köteléket, amely az előző élet gátjához rögzítette. Kihajózik. Távolodik a kikötőtől. Eleinte lassan, kételyek közt, azután mind gyorsabban és gondtalanabban, az új kezdés erős áramlatai röpitik. Az előző élet fásultsága hajtja, az elszántság, hogy átíródjon a földrajz.

Még egy hajóút, amelynek meghatározó bójái az előzők tapasztalatai. Régi térképek alapján hajóznak, azokat majd csak később szerkesztik át. Nem azért, hogy biztonságosabbá tegyék a soros hajóutat, hanem függelékékként a leendő tapasztalatnak, amikor majd megint magukra maradnak, kibontott vitorlával a reményteljes végtelenségben.

Ezen most nem gondolkodnak. Mert nem szokás gondolni vele, amikor egy időre lehúzzuk a múlt rolóját. Csak a vágy él, hogy menetirányt változtassunk. Meg a tévedések felhői lebegnek. Később előmerednek a tévedések – a szirtek, amelyeket nehéz elkerülni. Mi van bevésődve, hány régi pozíció az új térképeken. Mely jegyzéke az ócskaságoknak. Kifizetetlen számlák. Albumok, amelyekben több az üres hely, mint amennyi fénykép van bennük. A felégetett múlt. Rég szétfűjt hamu ereszkedik az új díszletekre. A nyomok tartósak. Minden kezdés elve az újrahaznosítás.

És most, öt évvel később, újra ugyanazon a helyen vannak. A Kulturinnov hoteljében. Visszatérés a büntett helyszínére. Kihalt belső udvar. Kolostori csend. Semmi sem változott.

– Szívem, a szoba még nincs előkészítve. Letesszük a holminkat a recepción, és visszajövünk egy óra múlva – rezzentette fel Marko hangja.

– Úgy örülök. Milyen csodálatos hely. – Kihajolt az ablakon, és az udvart kémlelte. – Pár év múlva megveszi egy tajkun, dizájnosan kicicomázza, és ötszáz euró lesz benne egy éjszaka.

– Sétáljunk egyet?

– Hát persze, drágám. – Megfogta a férfi kezét, és arcon csókolta. – Úgy örülök – ismételte meg. – Tudod, talán jobb lenne, ha a bemutatóra egyedül mennél. Pihenni szeretnék, hogy estére formában legyek. Mikor lesz a vacsora?

– Nyolckor. Appetito étterem. Ez rögtön itt van, a földszinten, csak nem a térről nyílik a bejárata, hanem az oldalsó utcából, a Hiltonnal szemben.

– Nem kétlem, hogy te ezt már kikutattad.

– Most megvehetnék a bérletet, a három napra szólót.

– Majd megvesszük holnap, szívem. Miért tüsténkedsz mindjárt?

– Igen, de holnap vasárnap. Kétlem, hogy itt a várban vasárnap bármi üzemel.

– Ej, ha nem, hát majd taxiba ülünk.
– Csak nem fogjuk taxival járni Budapestet? De hogy tudd, kizárólag a City és a Budataxi jöhet számításba. A többi mind lenyúl. Megkérdeztem azt a taxisofőrt...

– Mit kérdeztél tőle?

– Hogy változott-e valami.

– És mit mondott?

– A hívószámok ugyanazok: egy egyes és hat kettes a City, kettes és hat hármas a Budataxi.

– Nem megy a fejembe, mit meg nem jegyzel...

– Semmi esetre se utcán leinteni, csakis hívásra.

– Jó. Most bebiztosítottuk magunkat. Már csak azokat a kibaszott kártyákat kell megvenni, és fellélegezhetünk.

– Miért haragszol?

– Hogyne haragudnék! Mestere vagy a kavarnak. Miért kell mindent előre eltervezni? És ha holnap belázasodok, és három napig ki se teszem a lábam a szobából? Akkor fuccs a bérletnek. Mire jó ez a nyüzsgés?

– Jó. Felhagyok veled.

– Mindig ezt mondd. És mindig csinálod tovább a magadét.

A térre kilépve jobbra indultak, a Miró café felé. Az áprilisi napfény meglágyította a házak árnyékát, oszlatta a hűvösséget. Már tizenegyre járt. Elhaladtak a café mellett, ahol a történet kezdődött velük.

Biztos vagyok benne, hogy még arra is emlékszik, milyen márkájú bort ittunk, gondolta Marija. És nem csak arra, azt is tudja, mi volt a számlán a végösszeg. Talán a pincér alakja sem halványodott el? Micsoda szeméttel az agya!

Kiértek a mellvédre, ahonnan Buda másik oldalára nyílt kilátás, a széles lankákra és a környező hegyekre, rajtuk virágba borult fák.

– Az ott lent Krisztinaváros.

– Ezt mondtad hat évvel ezelőtt.

– És nem felejtetted el?

– Nem. De nem azért, mert meg akartam jegyezni, hanem Kristina miatt, aki Amerikába ment, és aznap kísértem ki a géphez. Nem tudom, miért nem válaszol senki e-mailjére, amióta Bostonból Kaliforniába költözött.

– Végleg szakított a régi életével, örökre eltávozott. Nekem ez nem sikerült.

– Mert nem is akartad.

– Nem igaz. Akartam, de nem mentem el elég messzire. Úgyhogy az az új élet sehogy sem tudott felépülni.

– Azt hiszem, ennek nincs jelentősége. Mintha feltétlenül odább kelene állni, hogy az ember valamit lezárjon. Te egyszerűen sodortatod magad. Az életben is úgy mozogsz, ahogy a városban. Előre megvenni a háromnapos bérletet, lecövekelni, ahol valaki valamikor valamit valakivel. A terveid nevetségesek. Valójában nincs is elképzelésed az életedről. A háromnapos bérlet az alibid, hogy valamit előreláttál. Három napra talán, de nem hosszabb időre. Ez a te bajod. Minden, amit csinálsz, arra szolgál, hogy eltüntesd a nyomokat, nem pedig, hogy valamit felfedezz, megérts, megváltoztass.

– Ma nem vagy valami jó kedvedben?

– Tévedés. Te is tudod. Csak belefáradtam. Olyan vagy, mint egy kút a sivatagban, egy kút, amelyet mindennap ki kell ásni a homok alól. Ha egy nap kihagyom, eltömődsz.

– És aztán? – A járókelőkkel mit sem törődve, soha nem is zavartatta magát, magához húzta, olyan szemeket meresztve rá, hogy bárki kitalálhatta, ezek ketten egyenesen az ágyban kötnek ki.

– És aztán? – A hangja berekedt, ami mindig együtt járt a gyomrában feszülő izgalommal. – Aztán semmi.

Megcsókolta a férfit, hosszan rátapasztva száját az arcára.

– Menjünk a szállóba. Biztosan kész a szoba.

Még úgy állt, szorosan hozzásimulva, miközben elaggott turisták egy csoportja, körülölelve őket, mint a folyó egy homokpadot, elviharzott mellettük, a nagy elfoglaltságban észre se véve a járda közepén összeölelkezve álló párt.

– Tudod, mennyire szeretlek?

– Tudom.

Visszamentek a Kulturinnov recepciójára. Marija az ablakhoz lépett, és a fotelbe telepedett. A pult mögött most egy hölgy állt. Ujjongónak szánt mosolya azt akarta sugározni, hogy valami nagy újságot mond most. Marija nem figyelt oda Marko és a sötétkék blézerével jegyellenőrre emlékeztető hölgy beszélgetésére. Csak annyit látott, hogy bementek a pult mögötti helyiségbe. Most elemében van, nyakig egyikében a lehetetlen tájékozódásainak. A részletekről majd később értesíti, adandó alkalommal badarságok bukkannak fel, valami olyan értesüléssel hozakodik elő, amelyre senkinek sincs szüksége.

Marko a bőröndöt és a táskát vonszolta, a nő valamit magyarázott, kezével az ajtó felé tessékelve. Hallotta, hogy a nő azt mondja: „Mehetnek lifttel.” Marko megállt, letette a poggyászt, és odament Marijához.

– Nem ebben a hotelben leszünk. A kiadó odaát foglalt szobát, a Hiltonban.

- Nem értem. Miféle Hilton egyszeriben?
- A Hiltonban foglaltak szállást, de nem értesítettek a változásról. Mi a csodát tehetek?
- És te elfogadtad, anélkül, hogy megkérdeztél volna?
- Ugyan már, ne akarj itt jelenetet csinálni! Már fél tizenkettő, fogy az idő. Másfél óra múlva ott kellene lennem a standnál.
- Fütyülök rá! Eszednél vagy? Miért nem mondtad, hogy mi itt akarunk maradni?
- Úgy látszik, hogy itt nincs szabad hely a teljes három napra.
- Marko a recepciós hölgyre pislantott, aki az ajtónál állva várta, hogy elinduljanak.
- Hazudsz! Két hónapja dédelgetem ezt a helyet, és most valamiféle Hiltonba kell hurcolkodnunk. Azt hiszed, majd hasra esek a Hiltontól?
- Felkelt, és elindult Marko után. A hölgy már a felvonónál állt. Mosolyt vetve rájuk közölte, hogy a földszinten átjuthatnak a Hiltonba. A vasajtó becsukódott, a lift ereszkedni kezdett, de nyomban meg is állt.
- Beszorultunk – mondta hideglelősen Marko. Nyomkodni kezdte egymás után a gombokat. – Mért csinálod ezt velem? – hajtogatta elfúlva.
- Csillapodj. Nyomd meg megint a földszintet.
- Nem indul!
- Kinyitotta a belső ajtót, és néhányszor ököllel erősen belevágott a külső ajtó üvegébe. A folyosó mélyéről áttetszetek rajta a recepciós hölgy körvonalai. Valamit mondott angolul.
- Mit beszél? – Marko arca holtápadt volt. Homlokáról és halántékáról hideg verejtékcseppek gördültek lefelé.
- Ne pánikozz – mondta nyugodt hangon Marija. – Hív valakit, hogy kiszabadítson bennünket.
- A hölgy árnyékképe eltűnt a külső ajtó opálos képernyőjéről.
- Te vagy az oka! Tudod, mikor mennék én felvonóval egy emeletet? Soha! Még hozzá lefelé. Ki tudja, meddig leszünk itt beszorulva!
- Mi már hat éve be vagyunk szorulva, szívem. És mi bajunk?
- Nagyon szellemes.
- Csillapodj már! Várunk tíz percet, és idejön valaki, hogy kiszedjen bennünket. Mi bajod?
- Marko az arcát törölgette a zsebkendővel. – Iszonyúan rám jött a vizelés.
- Ez autoszuggesztió. Azért kell vizelned, mert akadályozva vagy.
- Nem könnyít rajtam a kiokosítás.
- Ne gondoldj rá, és majd nem kell.
- Mire gondoljak?

- A Hiltonra. Hogy milyen jó lesz nekünk abban a ketrecben.
- Marija, hát még egy? Agyoncsapsz vele. Mintha én akartam volna a Hilont.
- Nem arról van szó, hogy akartad vagy sem, hanem, hogy eszedbe nem jutott engem megkérdezni. Csak egy szóval közölted volna, hogy változás van. Nem, ő kapja a poggyászt, és gyerünk! Mi vagyok én, egy darab fa?
- Bocsáss meg. Nem jutott eszembe, no, hanem csak megindultam...
- Hazudsz! Hízeltgetted nekem, hogy a Hiltonba tettek bennünket.
- Tudod, hogy nem.
- De igen!
- Amikor telefonon beszéltem velük, azt mondtam, hogy a Kulturinnovot kérem.
- De hogy Hilton lett belőle, nem reklamálsz.
- Jönnek már egyszer? Lekések a bemutatóról.
- Az a valaki odafentről üzen így. Hogyhogy nem érted?
- Marko háttal nekidőlt a belső ajtónak, és a felvonó egyszer csak megindult. Arca felragyogott a megkönnyebbüléstől. – Igen, üzen nekem.
- Amikor a földszintre értek, Marko felkapta a holmit, és sietős léptekkel átvágva a folyosón az utcán találta magát. Egy pillanatra megállt, Marija felé fordult, megbékélést kérő mosolyt küldött felé.
- Szívem, kérlek, bocsáss meg! Ne hagyd, hogy egy félreértés miatt kútba essen a kiruccanás, amit annyira vártunk.
- Hát nem érted? Nincs itt semmi félreértés.
- Marko az órájára nézett.
- Füttyölök rá, hogy odaérsz-e. Azt hiszed, hogy mindezt csak úgy lehet nyelni? Hat éve élek egy agglegénnyel. Most aztán elég volt belőle örökre. Világos, hogy te meg én nem tartozunk össze. És pont!
- Valaki a hátuk mögött becsapta a liftajtót. Mindketten odanéztek. A folyosó mélyén a recepciós hölgyet látták. „Csak egyenesen” – hajtogatta, és kezével is mutatta, arra van a Hilton. Marko visszaintett. Fogta a poggyászt, és átvágott az üttesten.
- Mi ütött ebbe a nőbe? – kérdezte Marija. – Látszik, nagyon tapad rád.
- Csak szívélyes.
- Tényleg nagyon együgyű vagy.
- A Hilton előtt Markóhoz odalép a libériás ajtónálló. Felrakja a poggyászatukat egy kiskocsira.
- Ez is szívélyes – mondja Marija.
- Szállj már le – szűri a foga közt Marko.

Belépnek az előcsarnokba. A recepció Marko kitölti a bejelentőlapot. Az inas diszkrétén álldogál egy lépés távolságra tőle. Aztán eltűnik.

– Ez a cirkusz szörnyen idegesít – mondja Marija, miközben a negyedik emeletre viszi őket a felvonó. – Mindentől viszolygok. Az inas, mihelyt közölték a szoba számát, elrohant, hogy betegye a holminkat. Nem látom át a rendszert. A baksissal hoppon marad. Ez pedig nonszensz. Biztosan van kialakított rendszerük.

– Itt a liftek nem ragadnak be.

– Jaj, mit ragozunk egész reggel? – E pillanatban kinyílik a liftajtó. Kilépnek, és a szobájuk felé indulnak.

– Mit akarsz ezzel mondani?

– Hogy minden hangulat egy logikához kapcsolódik. Hogy minden rendszernek sajátos kiterjesztése van, ezt akartam mondani.

Marko megáll két folyosó kereszteződésében, körülnéz, és amikor megpillantja a nyilat a megfelelő szobaszámmal, jobbra fordul. – A Duna felőli oldalon kaptunk helyet.

– Mit jelent ez?

– A lakosztály a Dunára néz.

– Honnan tudod?

– Hát, ennek a folyosónak a jobb oldala a folyó felé esik.

Marija felragyogó arccal hirtelen a hátára kapaszkodik, csaknem feldőnti. – Szívem, te lángész vagy! Nem tréfálok. Imádlak. Micsoda tájékozódási képesség. Egy ekkora labirintusban meg tudod mondani, hol vagyunk a külvilághoz képest. No persze más kérdés, kintről befelé is tudsz-e így radarozni, de ezt most hagyjuk.

– Ahol van e – mondja Marko megpillantva a liftboyt, amint a folyosó végében kilép az apartmanjuktól. – A fiú félretolja a kiskocsit a poggyászszal. Rájuk mosolyog. Marko kétszáz forintot nyom a kezébe. Marija már a szobában van. Az ablakhoz lép, megpróbálja kinyitni.

– Ez a pompás szerkezet nem nyílik ki. Hívd vissza, hogy javítsa meg!

– Már elment – mondja Marko becsukva az ajtót.

– Ki nem állhatom a klímát. Hívd vissza, hogy kapcsolja ki, és nyissa ki az ablakot.

– Majd én elintézem, mit pánikolsz mindjárt! – Az ablak alatt megtalálja a hőszabályozót, egészen balra fordítja. Aztán meghúzza az ablak fogantyúját. A nyílászáró csak tíz centiméternyit csúszik oldalra. – Nem megy tovább.

– Tehát egy akváriumba jutottunk, mondhatom, leírhatatlanul örülök neki. Esküszöm, megöllek, mielőtt megfulladnék.

– Nézd ezt a látványt. Az egész városra rálátunk. Mintha Pest a tenyünkön lenne. A Duna, a hidak, minden egy képmezőben.

– Minek hoztál ide? – A szemét elöntik a könnyek, tehetetlenségében az ágyra veti magát.

– Nem fogunk tán három napon át siránkozni.

– Nem, hanem dicshimnuszokat zengünk a nagyvilági cirkuszi mutatványosokról, amiért elkápráztatják a kicsit módosabb bunkókat. Nem szégyelled, hogy ide suvasztottál? Hozzám ne nyúlj, eredj, húzz el a drágalátos bemutatódra. El ne mulaszd hangsúlyozni a kiadónak, mennyire el vagyunk ragadtatva itt eldunsztolva a képernyő előtt. Semmire sincs szükségünk. És föl ne találj ébreszteni, amikor hazajössz.

Marko kinyitja a bőröndöt, kirámolja holmiját és elrendezi a szekrényben. Marija fejét a párnába fúrva hever. Legszívesebben hangosan kisírná magát, de uralkodik a késztetésen, várja, hogy Marko lelépjen. Mozgását füleli, a hangokból pontosan tudja, mit csinál éppen. Bármennyire kellene sietnie, legelőször mindig szétpakol, minden holminak megkeresi a helyét. Az új bójásor híján elveszettnek érezné magát. Egy napot sem tud kiállni szokások nélkül. Innen a pánik, bárhova utaznak. Először is helyreállítani a mindennapiságot, holott azért utaztak el, hogy egy időre megszabaduljanak a napi kötelezettségektől. Rögtön becserkészi a környéket, hogy megtalálja a megfelelő helyet, ahol másnap reggel, amikor ő alszik még, az első reggeli kávéját elfogyasztja. Keres egy éjjelnappal nyitva tartó boltot. Vagy legalább éjfélig nyitva tartót. Maga a tény, hogy mindent, amit esetleg megkíván, a keze ügyében tudhat, nyugodtsággal és elégedettséggel tölti el. Elhárítani a kellemetlenségeket. A világ vége már az is, ha a kis ébresztőórában, amelytől soha meg nem válna, kifogyóban az elem. Így tehát minden az ideiglenes rend felépítésének van alárendelve, mintha el sem utaztak volna sehova, ehelyett magukkal cipelnek egy színházat – a vándorszínészek a végkimerültségig ugyanazt az előadást játsszák.

Akárhova vetődnek, röpké egy óra alatt sikerül legalább ötször-hatszor kikukkantania a szállóból, terepszemlét tartani, mindig egy háztömbnyivel távolabb. Úgy tér meg, mint a vadász a zsákmányával – amely senkinek se kell. Megmondta neki, hogy sem Szentendrére nem akar elmenni, sem Csepelre, ahol ötvenhatban heves harcok voltak. Pihenni akar, minden órát kiélvezni, tervek és kötelezettségek nélkül. De úgy látszik, ez vele nem lehetséges. Ki van herélve öröm ellen. Egész évben ezt érzi rajta. Nem fogja fel, hogy a férfi otthonosságot varázsol maga köré. Máshogy nem megy, képtelen rá. Valójában örömét leli benne. Utazó szerviz, elsősegély,

minden szolgáltatás a keze ügyében. Mintha el sem utaztak volna. Vagy tévedne? Hiszen utazik ő egész idő alatt, de úgy utazik, mintha nem utazna. Eldugta maga elől az utazásokat a szokások biztos rendjével, amelyekhez ragaszkodik, bárhova vetődne is.

Most pácban van, a vásárra kell mennie, és még nem szimatolt körül a környéken. Hogy virradhat rá új nap a szokások kelléktára nélkül? De a vacsoráig van még elég ideje átfésülni a budai utcákat, hogy kiigazíthassa a régi térképeket. S visszatérjen, motozzon a szobában. Hogy szaporítsa az értelmetlen célpontokhoz vezető legrövidebb utak gyűjteményét.

Ha a gondolatokban olvasni lehetne, ezen a filmszalagon most összefüggéstelen képsorokat, izgalmi kitöréseket észlelné. És nem volna féltékeny, sehol nem jelenik meg ugyanaz az arc, amelyet a képzelet titkos rekeszeiben rakosgatna. Sehol egy végigmondott történet. El kellene képednie attól, milyen forgalma kavargó a nőknek Marko fejében. Hízogó jelenetekben vagy halvány ígéretként. Minden teljes összevisszaságban gomolyog ebben a provizórikus életben. Mert rend a fiókokban van, a szekrényekben, az átjárók és kerülőutak ismeretében, ott, ahol nappali fényben a hivatalos változat játszódik le. Itt pedig, a tudatalatti homályában, kerengenek a töredékek, a felsejlő lehetőségek csonkjai, az elhasználdott kapcsolatok tépett rongyai. Egy világ kiépítés alatt, miközben tető alá hozására nincs remény.

Marko a fürdőszobában. Tisztálkodószereit a széles szekrényke felső polcain rakta szét. Az alsó üres, nagylelkűen átengedve Marijának. Megnézte magát a tükörben. A látvánnyal elégedetten dezodorálót spriccelt a nyakára. Az órára nézett. Ideje elindulnia. Pár perc, és a taxiban ül majd. Lassan gördül a budai utcákon. Péntek délután. A földszinti lakások nyitott ablakait vizslatja. Az elhatározások mérlegelésétől csak egy lépés addig a füledt szeptemberi délutánig, amelyen a hívások ötletszerű sorrendje meghatározta a mostani pillanatot. Ha más sorrendet választ, ki tudja, hol lenne most? És kivel? A puszta véletlen vezérelte erre a pontra. Sokáig tanakodott, melyiket hívja elsőnek a három szám közül. A legkevésbé valószínűvel kezdte. Fordítva is tehette volna. De ő ki akarta iktatni a kisebb esélyt, hogy szűkítse a lehetséges területét. Ha Marija nem jelentkezik, vagy ha elutasítja az invitálást, a következő jelölt Nataša lett volna. Még egyszer a nyakára spriccelt. Hátralépve bekémlelt az előszobába. A hatalmas tükörben látta Marija mozdulatlan alakját. Arcát a párnába fúrva hevert. Talán el is aludt? Gépiesen elkezdte rendezgetni a kozmetikumait a polcon. És hirtelen visszariadt az eretnek művelettől. Még jobban magára haragítja vele Mariját, ha felébred. A szekrényben rejlő hullákról árulkodó mimelt rend. A mosdó melletti tartóra pakolt belőlük. Hagyj magad után spontán rendetlenséget.

A fürdőszobából kiszüremelő motoszkalást hallgatta. Elindul már végre? Mi maradt még? Egy darab idő, pár évtized. Legfeljebb annyi, amennyi elmúlt már. És itt a vég, mindegy, hogy hetven vagy nyolcvan. Ez volt az élet. Megvolt a homokpadod. A kis világod. Senki teelőtted nem járta be. És rajtad kívül nem is fogja. Ezen a szigeten kellett átélned mindent, ami történhet veled, minden érzékkel magadba innod más testeket. Mielőtt a bőrödön megjelenének az első öregkori szemölcsök. Olyan nagy terület. De az ég ugyanaz. Nem kékségével, vidám határtalanságával üzen, alacsonyan szálló sötét felhők takarják folyton. Mindegy, merről jönnek, keletről vagy nyugatról. Egy elhibázott földrajz foglya. Mi közöm nekem azokhoz a rettenetes alakokhoz, akiknek a pofázmányával tele vannak az újságok címdaljai? Ez nem az én történetem. És nem én vagyok az egyetlen, aki csak azt akarja, hogy hagyják békén. De ők nem tágitanak, mord arccal elbődülnek, mindegy, hogy valamiféle támogató mítingeken-e vagy az ekránon. Kik ezek? Összeköti-e velük bármi más, mint hogy egyforma útlevelük van? Fél élete ráment, mire felfogta, hogy mind egyforma. A múltjuk az ő jövője. Kevés maradt hátra az életből. Hát élete végéig meg kell osztania a cellát ezekkel a figurákkal? El kellett volna menni, mint Kristina, hat éve, amikor kinyírták az egyetlen embert, aki más volt. Aki feltámasztotta a reményt, hogy lehet másképp. Hasra fordul. Fejére húzza a takarót. Kellemes zsidbadtság az elalvás küszöbén. Csak egy mozdulat: magához öleli a párnát. Megint a kezdeteknél. Oly gyönyörű dolog még egyszer végigmenni azon az úton. Még egyszer? Nedves talppal a meleg köveken. A fővény szaga Dubrovnik mellett, a Bužán. Sós csókok. A víz zubogása a fürdőszobában. A szépítőszerek koccanásai... Gondosan rendbe rakja őket. Min járhat az esze ebben a pillanatban? A spanyolfal mögött, karnyújtásnyira az ágytól, amelyen szemét becsukva fekszik. Alszik.

(Folytatása következő számunkban)

További vizsgálatok Bankó lánya körül

A Katonalány ballada kései feljegyzésű dalmát változatairól
és újabb értelmezéseiről (I. rész)

Miként az a 16. századi magyar irodalom, továbbá a magyar folklór kutatói előtt közismert(nek tekinthető) lehet, az egyik legszebb (és sok tekintetben legérdekesebb és legtalányosabb) széphistóriánkat, *Az Béla királyrul való és az Bankó lányáról szép história* címűt Széll Farkas fedezte fel és publikálta először, 1884-ben¹; tudományos kiadása 1930-ban jelent meg.² A széphistória létrejöttének pontos idejéről és helyéről, továbbá eredetijéről (hisz maga a szöveg magyar nyelvű fordítás) a mű záradéka tudósít:

*Horváltul magyarra nem régen fordíták,
Sebes Vág mentiben Semphe városában,
Rendelé egy iffiú gondolatjában,
Az Istenhez való szerelmet mutatván.*

*Mikoron írának ennyi esztendőben,
Az ezeröttszázban és hetven esztendőben,
Kisasszony havának legelső hetiben,
Dicsértessék Isten az magos menyekben.*³

A fordító nevét a szöveg nem őrizte meg, továbbá a Széll Farkas által lelt kódex is másolat formájában őrizte meg a szöveget, bár a kéziratot ő maga 16. századinak tartotta.⁴ A későbbi kutatás megállapította, hogy az 17. századnak tekinthető, s napjainkban is megvan Prágában.⁵

¹ SZÉLL 1884. II. 670–674.

² DÉZSI (közz.) 1930. 173–178. Kommentárok: 465–468.

³ DÉZSI (közz.) 1930. 178.

⁴ SZÉLL 1884. I. 580.

⁵ STOLL 2002. 58.

A széphistória a megöregedett apa helyett vitézi (férfi)ruhában hadba szálló harcos leányzó történetének verses elbeszélése, az uralkodói hadba hívástól kezdve egészen addig a pillanatig, amíg – hosszú vitézkedés és nemét felfedni célzó változatos próbák kiállása után – hazatér otthonába apjához. A verses epikában a nemcsere tematikáját feldolgozó alkotások közé tartozik tehát széphistóriánk, melynek változatai és párhuzamai a nemzetközi népballadakincsben a *Katonalány* típushoz tartoznak. Vannak prózában megfogalmazott változatai is. Ismertek olyan elképzelések is, melyekben a Katonalány típuselnevezést nem tartják adekvátnak, s helyette más elnevezések fogalmazódnak meg: *delija devojka* (magyarul: dalialeányzó), *devojka ratnik* (magyarul – a hadfi kifejezés mintájára – talán hadleány-nak lehetne fordítani), sőt az egyik legutóbbi dolgozat, melyről a későbbiekben még szó lesz, a Katonalány típuselnevezés helyett az azonos közkedvelt folklórmotívum elnevezését – egy korai spanyol románc címe alapján⁶ – *Doncella Guerrera*-ként emlegeti, amit a fordító *A harcos leány*-ként ad vissza.

A katona álruháját öltő leányzó közkedvelt folklórmotívuma széles körben elterjedt az európai nép- és közköltészetben, legkorábbi írásban is dokumentált példája éppen az itt tárgyalt magyar széphistória, bár arról például a horvát folklorisztika nem látszik tudomást venni annak ellenére, hogy kompetens komparatistától, Dávid Andrástól elkészített szerb nyelvű fordítása 1977 óta publikus.⁷ Egyes utalások a motívum korai, középkori spanyol románcváltozatairól vélnek tudni, bár a spanyol változatok kései lejegyzésűek.⁸ Ezt más kutatók, akik a Spanyolországból elűzött zsidóság kései (például boszniai) leszármazottjainak hagyományában ladínó nyelvjárásban fennmaradt változatait és töredékeit⁹ elemezve ugyancsak

⁶ VASVÁRI 2009. 29. és 30. középkori szövegről beszél, más kutatók azonban csak későbbi lejegyzésekről tudnak. A típus nincs meg a 16. századi daloskönyvekben, sem a nyomtatott forrásokban, írja VIDAKOVIĆ-PETROV 1986. 131. PAVLOVIĆ-SAMUROVIĆ 1974. 255. szerint a 15. századtól lehet beszélni e románc közkedveltségéről a spanyol irodalomban és népköltészetben, de sokak szerint jóval korábban is létezniük kellett. Középkori szövegről tehát egyikőjük sem tud, bár mindketten hispanisták és szefárd eredetűek.

⁷ DAVID 1977. 98–102.

⁸ Lásd a 6. jegyzetet.

⁹ Ilyeneket közöl saját gyűjtései alapján BARUH 1933. 199–200. Rá hivatkozik és szövegeit újraközli PAVLOVIĆ-SAMUROVIĆ 1974. 266–267. és VIDAKOVIĆ-PETROV 1986. 138–140. Sajnos sem Baruh, sem pedig a két későbbi újraközlő nem adja a ladínó szövegek szerb fordítását, tehát azonkívül, hogy nagyon lerövidült kései változatokról van szó, a spanyolul nem tudó nem nagyon tud velük mit kezdeni.

a magyar széphistóriát tartják a legkorábbi írásban megörökített európai változatnak.¹⁰

Mivel a magyar széphistóriát – a szöveg szerint – horvátból fordította magyarra az ismeretlen magyar fordító, a magyar szlavisták utánaeredtek, hogy a virtuális horvát eredetig megleljék.¹¹ A kísérlet nem járt sikerrel; olyan horvát változatot nem találtak, amely a magyar szöveg eredetije lehetett volna. Számos változat előkerült, amely a magyarral azonos folklór-motívumot dolgozta fel, de az eltérések szembetűnőek voltak. Meg kellett tehát állapítani, hogy olyan 16. századi horvát változat nem nevezhető meg, amely a magyar széphistória közvetlen előzményének tekinthető. Végül aztán Bajza József átolvasta Fran Kurelac nyugat-magyarországi horvát népdalgyűjteményét¹², s abban vélte megtalálni a magyar változathoz legközelebb álló horvát változatát.¹³ Ezt a horvát variánst is azonban három évszázad választja el a magyar széphistóriától, ezért Bajza józanul kijelenti: „Bebizonyítottunk vehetjük, hogy a semptei névtelen horvát mintája a nyugat-magyarországi románc őse volt.”¹⁴

Bajza az általa románcnak nevezett népköltési alkotás műfordítását nem adja, ezzel szemben közli „pontos prózai fordítását”, s ennek alapján a horvátul nem tudó magyar olvasó is megismerkedhet a szöveg tartalmával, s egybevetheti a magyar széphistóriával.¹⁵ Az egybevetést Bajza természetesen elvégezte, s megállapíthatta, hogy a magyar változat lényegesen terjedelmesebb, s szerepel benne a krónikás befejezés, ami a „románc őseben”, tehát a 16. századi feltételezett horvát eredetiben nem lehetett meg. A széphistóriát „magyar adaptációnak” nevezi¹⁶, s utal azokra az eltérésekre is, amelyek az ismeretlen hős igazi nemét felfedni célzó változatos próbák számát és mikéntjét illetik. Alapos népköltészeti ismeretekre vall az a megállapítás, hogy „a rendes népies három próba helyett csak kettő alá vetik a leányt”¹⁷ a horvát változatban, ezzel szemben a magyar változat öt próbáról számol be. Ahogy Bajza írja, „a magyar szöveg részletezőbb,

¹⁰ VIDAKOVIĆ-PETROV 1986. 133. Az adatot Vargyas Lajos balladamonográfiájának angol kiadása alapján közli, s azt is jelzi, hogy a legkorábbi közölt változat, a magyar széphistória (1570) után a következő legkorábbi egy portugál feljegyzés 1619-ből.

¹¹ PÁVEL 1913. és SZEGEDY 1913.

¹² KURELAC 1871.

¹³ BAJZA 1934. Az általa megnevezett szöveg: KURELAC 1871. 187–188. No 483. Az éneknek címe nincs.

¹⁴ BAJZA 1934. 16.

¹⁵ Ugyanott: 9–10.

¹⁶ Ugyanott: 20.

¹⁷ Ugyanott: 10.

áradozóbb”¹⁸, tehát abban is csorbát szenved a néphagyományra jellemző hármasság.

A Bajza József tanulmányában kifejtetteket evidenciának tekinti napjainkig a magyar kutatás¹⁹, tehát argumentációjának részletes taglalása helyett a tanulmányok részletes megismerésére utalom a magam dolgozatának olvasóját. Mindennek ellenére azonban két észrevétel ismertetése elengedhetetlennek látszik részben a Bajza által még nem ismert későbbi adatok fényében. Ezek a következők.

Úgy tűnik, a Bajza által adott „pontos prózai fordítás” egyik részlete pontosításra szorul. Ez a részlet ugyanis a magam meglátása szerint – a kontextusnak megfelelően – sokkal szókimondóbb (tehát kevésbé prüd) értelmezést (és fordítást) is lehetővé tesz. A Bajza által tárgyalt nyugat-magyarországi horvát változat zárórészének négy sora az eredetiben így hangzik:

*Odgrnula svilna nedra,
Pokazala ženska bedra:
„Poglej poglej, mlad kraljičac,
Ovo jesam ja divojka.”²⁰*

Bajza fordítása így szól: „Felfedte selymes keblét, megmutatta a csípőjét (pokazala ženska bedra). Nézd csak, nézd csak ifjú királyfi, íme leány vagyok.”²¹ Nem lehet véletlennek venni, hogy Bajza éppen azt a sort idézte eredetiben is, amelynek értelmezése véleményem szerint más megoldást is lehetővé tesz. (Egyébként tanulmányában csak néhány sort idéz eredetiben, tehát nem elképzelhetetlen, hogy maga is számolt a más értelmezés lehetőségével is, s ezért kínálta fel a szlavisták számára s azok számára, akik Kurelac nehezen elérhető népdalgyűjteményébe nem tekinthettek bele.) A *pokazala ženska bedra* sor nemcsak *megmutatta női csípőjét* magyar fordításban adható vissza, hanem ennél sokkal konkrétabb (s lényegesen erotikusabb, hovatovább obszcénabb) jelentésben is. A *bedro* főnév ugyanis a *csípő* mellett *comb* jelentésben is szótározást nyert, sőt Margalits Ede kisdud horvát–magyar zsebszótára az *ágyék* jelentést is felsorolja.²² Ágyék szavunk pedig az értelmező szótár szerint az emberi testen a comb hajlatai közé eső és a hastól lefelé terjedő táj, a nemi szervek tájéka.

¹⁸ Ugyanott: 14.

¹⁹ Bajza két esztendő múlva újra visszatért a témára, s ebben a rövid dolgozatában ismét fontos megjegyzéseket tesz. Lásd: BAJZA 1936.

²⁰ KURELAC 1871. 188.

²¹ BAJZA 1934. 10.

²² MARGALITS (szerk.) 1898. 4. *bedro*. Valamint: Magyar–horvát rész: 5. *ágyék*.

A csintalan leányzó tehát a fiatal királyfi elől egérutat nyerve nemcsak selymes keblét tárta fel, hanem – a legkegyetlenebb női bosszút alkalmazva – ölet, ágyékát is megmutatta neki, mivel az úgysem érhetne utol. Ennek az értelmezésnek megfelelően a magam fordításában a fentebb eredetiben bemutatott négy verssor az alábbi megfogalmazásban nyert magyar nyelvű formát:

*Kitakarta selymes keblét,
Megmutatta lány-ágyékát:
Nézd meg, nézd meg, ifjú király,
Ez vagyok én, egy leányzó.²³*

Megjegyzendő, hogy a magam fordítása a műfordítás igényével készült, tehát a legmesszebbmenő szöveghűség szem előtt tartásával a formai hűséget is szem előtt tartottam.

Fontos tanulmányában Bajza elfelejtett arra utalni, hogy a kérdéses sorhoz (*pokazala ženska bedra*) a feljegyző Kurelac lábjegyzetet csatolt, amely így hangzik: „Kazivaljka do duše rekla, od stida: *belo lice*, nu ju mužko čeljade izpravilo.”²⁴ (A szókapcsolatot Kurelac kurziválta!) Magyar fordítása: „Az adatközlő nő valójában, szégyenlősen *fehér arcot* mondott, ám a férfi családtagok kijavították.” A fontos lábjegyzet több megállapítást tesz lehetővé: először azt, hogy a „románcot” a gyűjtés helyén, a nyugat-magyarországi Udvardon – horvát neve Mučindorf, illetve Veliki Mučindorf, német neve Groß-Mutschen²⁵ – többen ismerték, nők és férfiak egyaránt, tehát az adatközlő(nő) által előadott népdalt a jelenlevők kiegészíthették-korrigálhatták, miként az idézett példa mutatja. A második fontos megállapítás az lehet, hogy a tárgyalt Katonalány-változatot Kurelac élőszavas előadás alapján jegyezte fel, nem pedig valamely kéziratból (kéziratossal dalskönyvből) másolta ki. A népdalgűjtemény anyagát egyébként Kurelac 1846 táján gyűjtötte. Ebből az következik, hogy a 19. század derekán a nyugat-magyarországi horvát diaszpóra körében a Katonalány ballada korábbi versformában (nyolcasokban) hagyományozódott változata(i) éltek, melyek valószínűleg megelőzték a később egyeduralmukodóvá váló epikus tízesekben (szerbus manier) kialakult és feljegyzett változatokat. Mindössze egy kései lejegyzésű változatban – melyről még szó lesz – köszön vissza egy ugyancsak epikus tízesek előtti versforma²⁶ (a tizenkettes). Nem lehetetlen

²³ Az ének teljes magyar fordítása a Függelékben.

²⁴ KURELAC 1871. 188.

²⁵ KURELAC 1871. III. A kötet végén, az új római számozású részben.

²⁶ BOŠKOVIĆ-STULLI (prired.) 1987. 98–102. *Vojevanje mlade Humijane*. Egy többször megismételt verssorban.

azonban, hogy a lejegyző Kurelac nem ismerte fel a (felező) tizenhatos versformát, ezért választotta ketté a szöveget nyolcas sorokká.

A harmadik fontos megállapítás az idézett lábjegyzet kapcsán az lehet, hogy a Katonalány ballada horvát változatainak valószínűleg lehetnek női verziói és férfiverziói, minden bizonnyal a férfi adatközlők által előadott változatok lehettek a szókimondóbbak, melyekben az erotika (vagy az obszcenitás) nagyobb teret kaphatott. Valószínű lehet, hogy a gyűjtő (feljegyző) szerencsésjétől függött, hogy milyen nemű adatközlőtől hallotta a változatot, s annak fényében rendelkezünk ma erotikus, erotikusabb, vagy pedig a katonának állt leányzó önfeltáró zárógesztusának (gesztusainak) teljes elmaradásával megfogalmazódott változataival. Fontos annak hangsúlyozása, hogy a számos délszláv (közte horvát) változatban hangsúlyos szerepet kapó kebelfeltárás-motívum mellett az ágyék feltárásának motívuma csupán a nyugat-magyarországi változatban fordul elő, tehát abban, melynek „ősében” vélte megjelenni Bajza a magyar széphistoria valószínű horvát forrását. Egyébként hitelesnek vehető, hogy a „románc” (Bajza kifejezése) női adatközlője a „pokazala belo lice” szókapcsolatot mondta (énekelte?) a „pokazala ženska bedra” helyett (a két változat magyar fordítását lásd fentebb!), ugyanis a délszláv népköltészetben, tehát a verses epikában is számos példa bizonyítja, hogy ha a szövegben arról van szó, hogy a hős „obljubio belo lice” (magyarul: körülcsókolta fehér arcát szerelmének, szeretőjének vagy hitvesének), akkor ez a fordulat eufemizmus; voltaképpen a nemi aktus áttételes kifejezése.

Az erotikus motívumok kapcsán érdemes idézni Vargyas Lajos meglátását: „Hátra van még a széphistoria és a néphagyomány összefüggése. A szerző vallomását, a horvátból való fordítást különösen két rész erősíti meg: a keblek mutogatása az ének végén és az erőpróbák. A felfedett kebelről való felismerés ugyanis – a más jellegű román szövegeket figyelmen kívül hagyva – egyedül a délszlávban fordul elő. Hasonlóan tipikusan délszláv vonás a kődobás, a futás-ugrás és hasonló próbák. (Már a borívás-próbát nem merném idesorolni: egyetlen horvát példája, valamint a katalán adat inkább arra mutat, hogy alkalmi variáció.) Nem kétséges tehát, hogy a névtelen szerző csakugyan használt egy horvát szöveget.”²⁷

Hogy a Semptei Névtelen által használt korabeli horvát változatban a keblek feltárása mellett ott volt-e már az ágyék megmutatásának motívuma is, ez nem tudható, bár nem elképzelhetetlen, hogy a magyar nyelvű adaptáció megalkotója ezt a motívumot mégis túl merésznek tartotta, és egyszerűen elhagyta. Gondoljunk csak arra, hogy a magyar

²⁷ VARGYAS 1960. 234.

széphistória legerotikusabbnak tartott részletében az alábbi megfogalmazás olvasható:

*Hamar kapcsolja kamoka dolmányát,
Királynak mutatá szép két almáját.*

*Az Bankó leánya ezt mondta királynak:
„Teremnek-e király te birodalmadban,
Az te szép kerti(d)ben ilyen drága almák,
Mint az én kertemben, kik előtted voltak?”*

*Budára hoztam volt az két drága almát,
De nem tudtad, király, megszegni az almát!”²⁸*

Bajza még egy mondata kommentárt kíván, az általa nem ismert (nem ismerhetett) kései lejegyzésű (a 20. század második fele) változatok tükrében. Tanulmányában ezt írja: „A széphistória végső jelenete, melyben a vén Bankó »nagy fen hahottával nevet vala« leánya kalandjain, hiányzik minden horvát változatból.”²⁹ Mivel a vén Bankó hangos hahotázásával, mely lánya önként vállalt hadakozásának befejeztével, s katona álruhájának levetésével összefüggésben hallatott, magam is foglalkoztam, csak azt állapíthattam meg, hogy az addig ismert délszláv változatokban a hangos hahotázásnak, vagyis a harsogó nevetésnek nincsenek nyomai. (Magam a magyar széphistóriában a hangos hahotázás tényét és jelentését a rituális nevetésről megfogalmazott proppi nevetésmélet fényében értelmeztem³⁰, s idéztem mellé egy horvát epikus ének részletét – nem a Katonalány ballada változatáról van szó! –, mintegy arra utalva, hogy ha a Katonalány ballada addig ismert horvát változataiban nem is fordul elő a rituális nevetés, a horvát verses epikában mégis kimutatható.)

Ma már örömmel jelenthetem, hogy a Katonalány ballada egyik kései lejegyzésű horvát változatában³¹ (feljegyezték 1964-ben, megjelent 1987-ben) ott szerepel a „nagy fen hahotta”, vagyis a harsogó nevetés, ugyan nem a történet végén (mint a magyar széphistória esetében), hanem a harcosnak álcázott leányzó nemét felfedni megkísérlő próbák folyamán néhány esetben, de voltaképpen ugyanabban a funkcióban, mint a ma-

²⁸ DÉZSI (közz.) 1930. 177.

²⁹ BAJZA 1934. 16.

³⁰ JUNG 2008. 7–23. és 239.

³¹ BOŠKOVIĆ-STULLI (prired.) 1987. 102–105. *Manduka djevojka u carevoj vojsci.*

gyar változat esetében, s ugyancsak a rituális nevetésről megfogalmazott proppi elmélet igazolásaként. (Ezt a kérdést a későbbiekben még részletezem.)

Annak ellenére, hogy a Katonalány folklórmotívuma a magyar írott kultúrában már a 16. században dokumentálható, a fennmaradt ma ismert egyetlen változat (széphistória) 17. századi másolatból származik. A szájhagyományozó kultúrából magyar változata sokáig nem volt ismert. Napjainkban két szóbeli változata ismert, mindkettő nagyon kései feljegyzésű, s Moldvából származik, a 20. század ötvenes éveiből.³² A közkézen forgó magyar balladaantológiák és -gyűjtemények ezt a két változatot közlik.³³ Az egyik, az először 1954-ben közzétett variáns töredékes, a második, a teljes (teljesebb) 1959-ben került lejegyzésre, s először 1970-ben tette közzé a gyűjtő Kallós Zoltán.³⁴ A két változat alapján véve követi a Katonalány balladatípus általános jellemzőit a hadba hívástól a leány hadba vonulásán át a férfivolta iránt megfogalmazódó gyanún át a próbákig, majd hazatéréséig. Mindeközben leány voltát nem fedezik fel, s elmarad a magyar széphistóriában és a délszláv változatokban szinte kötelezően megjelenő önfeltáró-magamegmutató motívum. A töredékes változatban a befejező rész ennél is lekopottabb. A 16. században keletkezett széphistóriával semmiféle szövegszerű kapcsolata nincs, mint ahogy e két változat nem kapcsolható az igen szép számban feljegyzett délszláv változatokhoz sem.

A magyar szlavisták közül néhányan Bajza József felfedezése előtt is számba vették az általuk ismert délszláv változatokat, a magyar széphistória virtuális forrása után kutatva. Pável Ágoston és Szegedy Rezső ilyen irányú dolgozatai 1913-ban jelentek meg³⁵, tehát értelemszerűen csak azokat a szövegeket vehették figyelembe, amelyek addig publikusak voltak. Ezek közül sem került látókörükbe minden közzétett változat, nyilván a források ismeretlensége és elérhetetlensége következtében.³⁶ Hála azonban a horvát folklorisztika változatteltáró munkálkodásának, ma már sok 19.

³² Az egyik változat: VARGYAS 1960. 225–226., a másik: FARAGÓ (vál.) 1995. 23–24. No 13.

³³ ORTUTAY-KRÍZA 1968. 417–420. *Dancia király* címen és ugyanott 420–422. *Az öreg Dancia* címen.

³⁴ KALLÓS 1970. 391–394. (Itt *Az öreg Dancia király* címen.)

³⁵ PÁVEL 1913. és SZEGEDY 1913.

³⁶ Például nem ismerték a *Djevojka-paša* című epikus éneket, amelyik először 1902-ben jelent meg Mosztárban, gyűjtője Mehmed-Dželaluddin Kurt. Újraközölve: BOŠKOVIĆ-STULLI (prired.) 1964. No 16. 109–112. Jegyzet 270–271.

századi és 20. század eleji változat megismerhető, illetve ezek könyvészeti adatai megállapíthatóak. Kifogástalanul naprakész bibliográfiája azonban ma sincs a Katonalány balladatípus délszláv (néhány kivétellel szinte kizárólag horvát) változatainak, a kérdést taglaló vagy érintő dolgozatok, szövegközlések és antológiák alapján azonban napjainkban már tudható, hogy mekkorára tehető a délszláv (horvát, szerb, bosnyák eredetű) Katonalány-változatok száma.

Mivel a magyar balladatípusok katalógusának ma is közkézen forgó rendszere Vargyas Lajos nevéhez fűződik, s ő volt az továbbá, aki a Katonalány balladatípus kérdésével behatóan foglalkozott, és kidolgozta a típus nemzetközi elterjedtségét bemutató változatrendszerét, természetes, hogy felsorolta (az általa ismert) délszláv változatok adatait. A Vargyas-féle változatjegyzék azonban nem mindenben azonos a Maja Bošković-Stulli által összeállított változatjegyzékkel. Vargyas két ízben (1960-ban³⁷ és 1976-ban³⁸), Maja Bošković-Stulli ugyancsak kétszer (1964-ben³⁹ és 1987-ben⁴⁰) tett közzé délszláv Katonalány-változat jegyzéket, az utóbbi két jegyzék nem azonos.

Arról nincs tudomásom, hogy a magyar szlavisták vagy folkloristák behatóan foglalkoztak volna a Katonalány ballada írott és szájhagyományozott magyar változatainak és délszláv variánsainak összefüggéseivel Bajza József és Vargyas Lajos óta. Mindenképpen meg kell említeni azonban Horváth Iván dolgozatát, amely két változatban (nem azonos szöveggel) magyarul⁴¹ és horvátul⁴² jelent meg 1977-ben és 1979-ben.

Mindkét dolgozatban újraközli Kurelac gyűjteményéből azt a változatot, amelyet Bajza József a magyar széphistória legközelebbi horvát változatának tart, s e változat ősében képzelel el azt a változatot, amely a Semptei Névtelen kezében is megfordulhatott, amikor a maga magyar nyelvű változatát megalkotta. Sajnos a dolgozat magyar és horvát változatában is több másolási hibával közli Kurelac szövegét. Újraközli azt a horvát változatot is (ugyancsak Kurelac könyvéből), amely a Katonalány típushoz közeli, de tartalmában azzal nem azonos.⁴³ A harmadik horvát szöveget a szerző saját horvátzsidányi gyűjtése alapján közli. Ez a rövid

³⁷ VARGYAS 1960. 224.

³⁸ VARGYAS 1976. II. 537.

³⁹ BOŠKOVIĆ-STULLI (prired.) 1964. 270–271.

⁴⁰ BOŠKOVIĆ-STULLI (prired.) 1987. 171.

⁴¹ HORVÁTH 1977.

⁴² HORVAT 1979.

⁴³ KURELAC 1871. 156–157. No 458.

szöveg azt bizonyítja, hogy a balladatípus a gyűjtés idején (1965) is élt még a nyugat-magyarországi horvátság körében, de már nagyon lerövidült és megkopott állapotban.⁴⁴ Mindhárom szövegnek közli magyar fordítását is, amely tartalmi szempontból igyekszik hűen követni az eredeti horvát szövegeket.⁴⁵ Dolgozata végén közli, hogy a balladatípust „egyes értesülések szerint ismerik az Esztergom környéki szlovákok is”.⁴⁶ Bajza József két fontos dolgozatának adatait nem adja az irodalomjegyzékben, pedig nyilvánvaló, hogy a Kurelacból vett két változatot Bajza feltárása alapján idézi. Utalás Bajzára mindössze a tanulmány horvát változatának magyar nyelvű rezüméjében olvasható.⁴⁷

A Bankó lányáról szóló magyar széphistória horvát párhuzamainak magyar vizsgálói számára ismeretlenek maradtak a 20. század második felének elején feljegyzett, s nem sokkal később nyomtatásban is közzétett horvát Katonalány-változatok. Nem találtam nyomát annak, hogy ezekről akár a magyar folklorisztika, akár pedig a régi magyar irodalom kutatói tudomást vettek volna. Mint majd a későbbiekben rá fogok mutatni, ezek között a változatok között néhány olyan is szerepel, amelynek évszázadokkal korábbi, „ősi” változatai bizonyára abba a körbe tartoznak, ahol a magyar széphistória feltételezett eredetijét is keresni kell.⁴⁸ Lássuk tehát azokat a forrásokat, ahol ezek a szövegek megtalálhatóak.

1969-ben jelent meg Splitben Olinko Delorko horvát népdalgyűjteménye⁴⁹, amelyet a maga idejében szenzációnak tekintettek a délszláv (elsősorban horvát) folkloristák körében. Ebben a kötetben a gyűjtő „napjainkban Dalmáciában gyűjtött régies horvát népdalokat” tett közzé, minden szempontból példás apparátus kíséretében. Mai szemmel nézve valóban kiváló kötetről van szó, melyben Delorko bebizonyította, hogy a 20. század második felének elején is milyen virágzó népköltészet élt még az elsősorban idősebb adatközlők emlékezetében a dalmát tenger melléken és a dalmát szigeteken. Ebben a kötetben négy szöveg található, amely összefüggésbe hozható a Katonalány balladatípussal. Ezek közül egy szöveg képviseli a teljes Katonalány-változatot, a 39. számú.⁵⁰ (Címe: *Kasno ju je otkrio kao djevojku*. Magyarul: *Későn jött rá leány voltára*. Teljes ma-

⁴⁴ HORVAT 1979. 67–68.

⁴⁵ Dolgozatának mindkét változatában.

⁴⁶ Magyarországi szlovák változatot közöl magyar fordításban LAMI 2001. 108–109. No 44.

⁴⁷ HORVAT 1979. 71.

⁴⁸ DELORKO 1969. 47–51. és BOŠKOVIĆ-STULLI (pried.) 1987. 102–105.

⁴⁹ DELORKO 1969.

⁵⁰ Ugyanott: 47–51.

gyar fordítása e dolgozat Függelékében.) Egy másik szöveg, a 65. számú⁵¹ (Címe: *Nasamarila ga*. Magyarul: *Lóvá tette*. Teljes magyar fordítása e dolgozat Függelékében.) A harmadik szöveg, a 24. számú.⁵² (Címe: *Vojevala s njime a nije je prepoznao*. Magyarul: *Vele háborúzott, de nem ismerte fel őt*. Némi magyarázattal: A lány a fiúval háborúzott, de a fiú nem ismerte fel a lányt.) A negyedik szöveg, a 163. számú.⁵³ (Címe: *Ratovala uza nj a nije je prepoznao*. Magyarul némi értelmezéssel: *A leány a fiú mellett harcolt, de a fiú nem ismerte fel benne a lányt*.) Az utóbbi három szöveg nem Katonalány-változat, de mindegyikben ott szerepel a nemcsere motívuma és utalás a katonának öltözött leányzó fel nem ismerésére.

1987-ben jelent meg Metković-Opuzen megjelöléssel Maja Bošković-Stulli közzététele az a gyűjteményes kötet⁵⁴, melyben Neretva-melléki (népi) elbeszéléseket, (nép)dalokat, találós kérdéseket és proverbiumokat olvashatunk elsősorban a Neretva-torkolat (lecsapolás előtti) mocsárvilágának lakossága hagyományvilágából. A ma már nehezen elérhető kötet a dolgozatomban tárgyalt kérdéskör kapcsán két fontos meglepetéssel is szolgál: benne olvasható a Katonalány balladatípus két kitűnő, teljes változata.⁵⁵ A magam kapcsolattörténeti vizsgálata szempontjából elsősorban az egyik nagy jelentőségű, mert majd látni fogjuk, hogy nagyon sok vonatkozásában kapcsolódik az Olinko Delorko által gyűjtött dalmát változathoz. A másik Neretva-melléki Katonalány-változat eredetét tekintve a boszniai muzulmán világ felé mutat, s a két változat felbukkanása egyazon vidéken, a Neretva-torkolat mocsárvilágának lakossága körében a dalmáciai horvát hagyomány és hercegovinai muzulmán hagyomány keveredését és egymás mellett élését példázza.

⁵¹ Ugyanott: 73–74. Valószínű, hogy ez az ének egy egykori Katonalány-változat töredéke, melynek a típusból ismert első része elfelejtődött, s a hagyomány új bevezető részt illesztett hozzá, ami már másként alakította a szöveget. Szerepelnek benne a próbák (kettő), s a záró rész is a hősnő önfeltárási gesztusával artikulálódik:

*Kad je Ive do vrila doveja,
'na je mlada vodu prigazila
i nije se vode pristrašila,
iz nidarca dojke povadila,
pa je njemu jednu besidila:
Boje su mi u nidarci dojke,
nego tvoje u bašči naranže!*

A teljes szöveg magyar fordítása a Függelékben.

⁵² Ugyanott: 24–28. A Katonalány típushoz közeli változat, de attól lényegesen különbözik, csupán a nemváltást tartalmazza.

⁵³ Ugyanott: 152–154. Ebben a szövegben csak a nemváltás mozzanata kötődik a Katonalány típushoz.

⁵⁴ BOŠKOVIĆ-STULLI (prired.) 1987.

⁵⁵ Ugyanott: 98–102. és 102–105.

A két változat adatai a következők: 1956-ban gyűjtötte Maja Bošković-Stulli a *Vojevanje mlade Humijane* (magyarul: *A fiatal Humijana hadakozása*) című epikus éneket⁵⁶, mely a hercegovinai muzulmán világban játszódik, hősei is a hercegovinai törökös délszláv bégek világába tartoznak. Szép, teljes Katonalány-változat, melyet érdemes lenne magyarra fordítani. Ugyancsak Maja Bošković-Stulli gyűjtötte 1964-ben (!) a *Manduka djevojka u carevoj vojsci* (magyarul: *Manduka leányzó a császár seregében*) című éneket.⁵⁷ Ez is kiváló teljes változat, melyről a gyűjtő azt írja a kötet jegyzeti között, hogy „a Ljuba Ivanova kötet 39. számú éneke nagyon közel áll a mi 8. számú énekünkhöz; úgy tűnik, közös forrásból származnak”.⁵⁸ (A kiemelés tőlem, a Ljuba Ivanova-kötet a dolgozatomban főntebb már említett Delorko gyűjtötte *Iván hitvese* kötettel azonos.⁵⁹)

A két horvát változat (Delorko No 39.⁶⁰ és Bošković-Stulli No 8.⁶¹) szövegének egybevetése sok szempontból is érdekes tanulságokkal járhat, s nemcsak magyar–délszláv kapcsolattörténeti szempontból. Mindkét változat magyar fordítása dolgozatomban Függelékében olvasható, tehát nemcsak az eredeti szövegek ismerői, hanem csak a magyar változatok olvasói is vizsgálhatják a szövegeket.

A két szöveget csaknem egy időben jegyezték fel: Delorko a változatot 1966-ban gyűjtötte Hvar szigetén egy hetvennyolc éves helyi asszonytól⁶², Bošković-Stulli pedig a maga változatát Otok helységben jegyezte fel 1964-ben egy hetvenöt éves helyi asszonytól.⁶³ Tehát mindkét esetben idős női adatközlőről van szó. A két szöveg terjedelmi szempontból eltér egymástól: az otoki változat a terjedelmesebb. Ennek a terjedelmi eltérésnek fontos szerepe van a két változat egybevetésében: a tartalmi jegyek arra vallanak, hogy az otoki variáns a terjedelmesebb, s egyben a szöveg – minden bizonnyal – teljesebb változata, mely már a hvari változatban egy lényeges elemében megkopottabb változatot mutat. Ezt az alábbi részletek egybevetésével lehet bizonyítani: a hvari változatban ez olvasható az egyik próba (a vállról való kőhajítás) leírásában:

⁵⁶ Ugyanott: 98–102.

⁵⁷ Ugyanott: 102–105.

⁵⁸ Ugyanott: 171.

⁵⁹ DELORKO 1969.

⁶⁰ Ugyanott: 47–51.

⁶¹ BOŠKOVIĆ-STULLI (prired.) 1987. 102–105.

⁶² DELORKO 1969. 272.

⁶³ BOŠKOVIĆ-STULLI (prired.) 1987. 171.

*Kad su došli na polje zeleno,
bacali su kamena s ramena,
svi junaci kamen bacivali,
samo neće Manduka divojka,
od zemljice na noge skočila
pak se baca kamena s ramena,
kako se je lako pribacila,
pukoše jon tonke anterije,
al se Monde barzo okrenula
da jon ne bi opazili dojke.⁶⁴*

A részlet a magam fordításában így hangzik, s abból is látszik, hogy az énekből valamit kifelejtett az énekes, hisz a leányzó kezdeti húzódozása utáni hirtelen talpra ugrása motiválatlan:

*Összejöttek mind a zöld mezőben,
Vállból követ hajítottak sorban.
Mind a hősök követ hajigáltak,
Ámde nem így Manduka leányzó.
Földről aztán menten talpra ugrott,
Majd egy követ vállból elhajított,
Amint aztán úgy elhajította,
El is pattant az alsóruhája.
Ámde Monde legott meg is fordult,
Hogy ne lássák két kibomló keblét.⁶⁵*

A teljesebb, otoki változatban a leányzó hirtelen (és motiválatlan) kedélyváltozása is értelmet nyer, s mint majd látni fogjuk, alapvetően fontos motívum közbeiktatásával:

*Kad to čuje mladi Andrijiča,
krenu vojskon na poljane ravne,
zapovidi svakolikoj vojski
da se umeću s ramena kamena.
Svi se umeću stinom i kamenon,
samo neće neznana delija,
nego sjedi kao cura mlada.*

⁶⁴ DELORKO 1969. 48–49.

⁶⁵ Az ének teljes fordítása a Függelékben.

*Kad to vidi mladi Andrijica,
grohoton se mladić nasmijao.
Kad to vidi Manduka djevojka,
njegovu se smjehu dosjetila,
pa se umeće s ramena kamenon.
Kako se je lako umetnula,
do jednoga mlada premetnula,
od žestine dizajuć kamena
pukoše joj tanke anterije.
Brzo se je mlada okrenula
i sapinje tanke anterije,
da joj bijele ne ugleda dojke.
Kad to vidi mladi Andrijica,
opet piše svojoj staroj majki.⁶⁶*

A részlet magyar változata így hangzik a magam fordításában:

*Hogy ezt hallja ifjú Andrijica,
Sík mezőre ment a katonákkal,
Elrendelte minden katonának,
Vállból követ hajítsanak sorban.
Valahányan követ s sziklát dobtak,
Ámde nem az idegen dalia,
Hanem leült, mint ifjú leányka.
Hogy ezt látta ifjú Andrijica,
Felnevetett nagy habotaszóval.
Hogy ezt látta Manduka leányzó,
A nevetés eszébe juttatta:
Vállból követ azonnal hajított.
Ahogy könnyen így elhajította,
Mindenkinél messzibb hajította.
A követ hogy hevesen felkapta,
El is pattant az alsóruhája.
El is fordult az ifjú leányzó,
Összehúzta az alsóruháját,
Meg ne lássa fehér mellét néki.
Hogy ezt látta ifjú Andrijica,
Levelet írt az édesanyjának.⁶⁷*

⁶⁶ BOŠKOVIĆ-STULLI (prired.) 1987. 104.

⁶⁷ Az ének teljes magyar fordítása a Függelékben.

Mint látható, ugyanannak a próbának – az idegen dalia valódi nemét felfedni célzó kísérletnek – leírása került idézésre a másik variáns szövege alapján is. S azonnal világossá válik: korántsem arról van szó, hogy ez az adatközlő sokkal szószátyárabb módon alakította volna ugyanazt a részletet. Itt ugyanis azonnal érthetővé válik, hogy az álruhás dalia „parancsmegtagadása” – ami az előbbi változat idézett részlete alapján hirtelen kedélyváltozás eredményének is volt tekinthető – voltaképpen az ének hősnőjének váratlan megingását jelentette önként vállalt férfiidentitásának alakításában. Ez az állítás pontosan azonosítható az ének szövege alapján: miközben a katonaság – parancsra – kőhajításban versenyez az elsőbbségért, Manduka leányzó (férfi álruhában) nem vesz részt a versengésben, ehelyett „*leült, mint ifjú leányka*”.⁶⁸ Tehát addigi szerepében (alakításában) egy pillanatra megingott, s akaratlanul lányként viselkedett. A parancsnok – Andrijica – ezt azonnal észrevette, s gyanújának beigazolását látta a katonához nem illő magatartásban. Ő ugyanis már addig is azt gyanította, hogy az idegen dalia voltaképpen nem férfi, hanem lány. De gyanújának – vélt – beigazolódását nem durva módon nyilvánította ki, hanem „felnevetett nagy hahotaszóval”. A hangos hahotázás hallatán az álruhás Manduka gyorsan visszazökkent vállalt férfiszerepébe, s azonnal cselekedett, hogy árulkodó gesztusát semmissé tegye a gyanakvó (és bele szerelmes) Andrijica előtt: „*A nevetés eszébe juttatta: / Vállból követ azonnal hajított.*” A leleplezéstől való félelmében olyan jóra sikerült a kőhajítás, hogy ő lett a győztes ebben a versenynemben. Ám a heves, hirtelen mozdulattól bekövetkezett az a pillanat, ami csaknem mégis felfedte női mivoltát: „*A követ hogy hevesen felkapta, / El is pattant az alsóruhája.*” Az ének első részének soraiból tudjuk, hogy azért húzott magára szoros alsóruhát, hogy ezzel domborodó keblét leszorítsa, vagyis hogy leplezze női mivoltát. A szoros alsóruha el is pattant a hirtelen mozdulatra, ám Manduka elfordult, hogy a parancsnok meg ne lássa kibuggyanó keblét. A szöveg nem ad egyértelmű választ arra, hogy a gyanakvó és szerelmes Andrijica észrevette volna a kétségbevonhatatlan női attribútumokat; gyanúja azonban tovább fokozódik.

Hogy ez az otoki Katonalány-változat a teljesebb szöveg a hvarihoz képest, azt az alábbi elemzés bizonyítja:

⁶⁸ Az eredeti szöveg a hősnő Mandukát következetesen a *djevojka* szóval nevezi meg, ami *lányt*, *leányt* vagy *leányzót* jelent. Az idézett sor eredetijében viszont a *cura* kifejezést használja, ami a lány mellett jelenthet *szolgálóleányt* is. Nyilván arról van szó, hogy a szolgálólányos (póriás) ülés mód hányavetisége élesen eltér a férfias ülés módtól, vagy akár az előkelő úrilányos ülés módtól is – s ezt hangsúlyozza az eltérő terminológiával az epikus ének. Íme a népköltészet választékossága, ha a szaválasztással is sajátos jelentésre kíván utalni!

Ebben a szövegben a Vlagyimir Jakovlevics Propp által kidolgozott rituális nevetésről szóló elmélet nagyon szép igazolása figyelhető meg. Ennek az elméletnek egyik sarkalatos pontja abban nyer megfogalmazást, hogy az etnológiában az ősi elképzelések és rituális gyakorlat szerint a közösségi élet hajnalán minden születést és újjászületést kötelező, akaratlanos nevetésnek kellett követnie. Propp hangsúlyozza, hogy a nevetésnek egészen más típusáról van szó ebben az esetben, mint az általánosan ismert humoros szituáció által kiváltott spontán nevetés esetében. A rituális nevetés kötelező érvényű a közösség tagjai sorában, illetőleg kötelező érvényű a nevetéstabu is pontosan leírt helyzetekben. Ennek részletezésétől ezen a helyen eltekintek, Propp oroszul⁶⁹, magyarul⁷⁰ és szerbül⁷¹ is olvasható tanulmánya mindezt pontosan és részletesen ismerteti. Magam csak annyit tennék hozzá, hogy a proppi nevetéselmélet alapján magam már néhány olyan jelenséget dolgoztam fel tanulmányaimban, amely a rituális nevetés szép példája a magyar tradícióban, s nemcsak abban.⁷² Egyébként a rituális nevetés nagyon ősi maradvány napjaink magyar és nemcsak magyar tradíciójában, ezért minden napjainkban is azonosítható példája nagy értékűnek tekinthető. (Ebben a pillanatban nem tudok róla, hogy Propp elképzelései alapján más kutatók ugyancsak igazoló példákat kerestek vagy találtak volna akár a magyar vagy más népek tradíciójában. De ennek is el fog jönni az ideje, mivel Propp volt a 20. század egyik legjelentősebb folkloristája és etnológusa.)

Lássuk tehát, hogy lehet „lefordítani” a proppi nevetéselmélet nyelvére az előbbieken bemutatott dalmát epikusének-részletet, vagyis azt, hogy ennek az elméletnek fényében miként értelmezhető a bemutatott identitáskontroll szituációja. A kiindulás a nemváltás esete, amelynek során egy lány önként vállalkozik saját természetes nemének (női mivoltának) eltitkolására, s helyette álruhát öltve, katonára jellemző magatartást és küllemet mutatva igen hosszú időn át férfiszerepet alakít. Ez kezdetben sikeresnek is tűnik, a parancsnok Andrijica azonban gyanút fog. Az álruhás leány (Manduka) a proppi nevetéselmélet értelmében férfivá válik, nőként tehát létezése megszűnik; másként fogalmazva: nőként meghal. A férfiszerep alakításában azonban a kőhajítás – vagyis az egyik identitáskontroll – során egy pillanatra meginog: a szöveg szerint „leült, mint ifjú leányka”. Ez

⁶⁹ Propp tanulmányának megjelenési adatait felsorolja: JUNG 2008. 53. 30. jegyzet.

⁷⁰ PROPP 1988.

⁷¹ PROP 1986.

⁷² Öt ilyen tárgyú dolgozatom összegyűjtve jelent: JUNG 2008. 7–83. és 239–240. Legutóbb publikált ide tartozó dolgozatom: Híd 78(2009) No 6. 19–29.

a gesztus pedig nem felel meg a férfiidentitás alakításának, katonai műszóval parancsmegtagadásnak látszik. A proppi értelmezés szerint abban a pillanatban, amikor férfiszerepének alakításában egy pillanatra meginog, nőként szinte újjászületik, tehát majdnem elárulja magát, hogy nem férfi, hanem áruhás nő. Ez a gesztus Andrijica számára egyértelműen az újjászülető nő bizonyítéka, s ezért mondja a dalmát ének, vagyis énekli az adatközlő, hogy a parancsnok „*felnevetett nagy hahotaszóval*”. A születést és újjászületést, mint főntebb utaltam rá, a proppi nevetéselmélet értelmében kötelező nevetés, ritkábban előforduló példaszövegekben hangos hahotázás követi. Hogy ez az ősi rituális nevetés milyen konzekvens módon bukkan fel ebben a dalmát énekben, azt az is bizonyítja, hogy Andrijica hahotázásának jelentése azonnal értelmezést nyer az egy pillanatra megingó áruhás lány számára, s azonnal reagál rá, mint a szövegben olvasható: „*A nevetés eszébe juttatta: / Vállból követ azonnal hajított.*” Vagyis eszébe jutott, hogy leányos gesztusával mintegy nőként való újjászületését demonstrálta, ami leleplezésének veszélyét rejtheti magában. Ezért felpattant, s maga is vállból követ hajított, mint a többi katona. Ezzel a gesztusával mintegy semmissé tette női újjászületésének majdnem megvalósuló veszélyét, s a maga értelmezése szerint újra visszaállt önként vállalt férfiidentitása. A hirtelen rádöbbenést követő gyors mozdulata – amikor a követ elhajította – azonban még egy majdnem leleplező veszélyt rejtett magában: elszakadt a mellét leszorító alsóruhája, s kibuggyant mindkét keble. Ha ezt is észrevette volna az őt figyelő Andrijica, bekövetkezett volna a leleplezés. Erre azonban ekkor sem került sor, mert Manduka gyorsan elfordult, s összehúzta magán elpattant alsóruháját. Ez az az erotikus részlet, ami több délszláv Katonalány-változatban is fölbukkan, a lányosan leülés gesztusa és az azt követő hahotázó nevetés az őt szemmel tartó katonai parancsnok részéről azonban csak ebben a változatban olvasható, s éppen ez a bizonyítéka annak, hogy valóban nagyon korai változat hihetetlenül későn felbukkanó szövege őrződött meg ezzel a motívummal a 20. század második felében is.

Ha valaki arra gondolna, hogy a nőként majdnem újjászülető áruhás katonalány főntebb bemutatott pillanatnyi megingása, az azt követő rituális nevetés, továbbá az áruhás leányzó arra adott válasza véletlenszerű lenne, téved. A dalmát szövegben az utolsó identitáskontroll leírása pontosan ugyanezt a szituációt példázza, tehát szó sincs véletlenről! Íme az a részlet:

*Svi ulaze u nove dućane
i kupuju lulu i duhana,*

*samo neće Manduka djevojka,
nego sjedi kao cura mlada.
Kad to vidi mladi Andrija,
grohotom se mladi nasmijao.
Kad vidjela Manduka djevojka
njegovon se smijehu dosjetila,
pa kupuja lulu i duhana,
ona pali kao muška glava.⁷³*

Ennek a részletnek fordítása – a magam megoldása szerint – így szólna meg magyarul:

*Új boltokhoz menten elindultak,
Pipát vettek meg dohányt is hozzá,
Csak nem indult Manduka leányzó,
Hanem leült, mint ifjú leányka.
Hogy ezt látta ifjú Andrija,
Felnevetett nagy habotázással.
Hogy ezt látta Manduka leányzó,
Nevetése eszébe juttatta:
Pipát, s dohányt vett ő is azonnal,
S rá is gyújtott, mint a férfiember.⁷⁴*

S végül annak a próbának során, melyben a katonák a Duna átúszásában versengtek, ugyanez a szituáció ismétlődik meg, azzal az eltéréssel, hogy abban a részben a szöveg nem harsogó nevetést említ, csupán nevetést. Tehát az otoki kitűnő változatban három példája is szerepel a rituális nevetésnek, ami a többi ismert horvát (és egyáltalán délszláv) változatban sehol nem fordul elő. Éppen ez a bizonyítéka annak, hogy párját ritkítőan fontos szövegről van szó. Ha az otoki változatot egybevetjük a Delorko által feljegyzett hvari változattal, azt tapasztaljuk, hogy bár szinte azonos két változat más-más artikulációjáról van szó, abban a rituális nevetés nyomai már csupán az elhalványulás fázisában jelennek meg, s nem is minden próba esetében. A kőhajítás próbájának során ki is maradt a rituális nevetés, ami aztán azt vontta maga után, hogy a leányzó hirtelen talpra ugró rádöbbenő gesztusa teljesen motiválatlan maradt. (Ebből az a következtetés vonható le, hogy a hvari énekes már nem értette a rituális

⁷³ BOŠKOVIĆ-STULLI (prired.) 1987. 105.

⁷⁴ A teljes ének magyar fordítása a Függelékben.

nevetés jelentését.) A rituális nevetés nyomai a hvari szövegben a másik két próba esetében (a Duna átúszása és a pipavásárlás, valamint rágyújtás) még megfigyelhetőek, ám ott sem szerepel a harsogó hahotázás, csak a nevetés. Az olvasó mindkét változat esetében megfigyelheti ezeket a részleteket, hisz a Függelékben mindkét horvát epikus ének szövegének teljes magyar fordítása olvasható.

Gondolom, az olvasó rájött, hogy miért időztem hosszabban a rituális nevetés előfordulásaival és értelmezésével a két horvát Katonalány-változatban. A rituális nevetés ugyanis ott szerepel a Bankó lányáról szóló (16. századi) magyar széphistória szövegében is. Ezek a részletek így hangzanak:

*Jó Duna mentiben oly sebest megyen vala,
Mint az láthatatlan sebes szél futása,
Bikével atyjához, vén Bankóhoz juta,
Minden ő járását ő neki megmondta.*

*Az ő lányátul Bankó ezt hogy hallá,
Felséges királynak mint udvarlott volna:
Nagy fén hahottával azon nevet vala,
Az ő lányának igen öröli vala.⁷⁵*

E dolgozat elején már idéztem Bajza József megállapítását, melyben arról ír, hogy a Bankó lányáról szóló magyar széphistóriának az a jelenete, amelyben a vén Bankó „nagy fén hahottával nevet vala lánya kalandjain, hiányzik minden horvát változattól”.⁷⁶ Amikor ez a megállapítás megfogalmazást nyert, vagyis 1934-ben, valóban még nem volt ismeretes olyan horvát Katonalány-változat, melyben a leírt jelenet szerepelt volna. A fentebb elemzett otoki (a Neretva-torkolat vidéke, Dalmácia és Hercegovina határvidéke) változatban azonban felbukkannak a hangos hahotázás – a 16. századi magyar fogalmazás szerint „nagy fén hahotta” – példái. A „jelenet” nem pontosan ugyanaz, de a magyar széphistóriában egyszer, az otoki horvát Katonalány-változatban pedig többször is megfogalmazódó hangos hahotázás jelentése a proppi nevetéelmélet fényében ugyanaz. Mint azt egy korábbi tanulmányomban már megfogalmaztam⁷⁷, vén Bankó, tehát az apa akkor nevet kirobbanó, hangos hahotázással, amikor lánya önként

⁷⁵ DÉZSI (közz.) 1930. 177–178.

⁷⁶ BAJZA 1934. 16.

⁷⁷ JUNG 2008. 7–23.

vállalt férfitidentitásának megszűntével nőként újjászületik, tehát ismét leányként áll előtte, nem pedig hadba induló katonának álcázva. Mint ebben a dolgozatban fentebb kimutattam, Andrijica, a parancsnok az otoki horvát változatban (több ízben is) akkor nevet ugyancsak hangos hahotázással, amikor az epikus ének hősnője, Manduka egy pillanatra meginog addig következetesen alakított férfiszerepében, s nőre jellemző módon viselkedik. A hahota hallatán azonban nyomban visszazökken férfiszerepébe, s azt alakítja tovább. Nőként való újjászületése tehát pillanatnyi virtualitás, amit az álruhás leány azonnal semmissé tesz. A hirtelen mozdulattól elszakadt alsóruhából kibuggyanó keblét, mivel elfordul, az őt figyelő Andrijica nem veszi észre.

A korai magyar változat (16. század) és a nagyon későn feljegyzett horvát változat (20. század második fele) azonos motívumainak komparálása alapján tehát azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a horvát folklórban a 16. században is valószínűleg voltak olyan szövegek, melyekben a hahotázás „jelenete” szerepelt, s feltehetően egy ilyen szöveg járhatott a Semppei Névtelen kezében is, mikor belőle a magyar széphistóriát megalkotta. Nem fordította szó szerint, hisz a széphistória más műfaj mint a horvát epikus ének, hanem nyilván átdolgozta, s szabadon bánt az eredetiben olvasott identitáspróbákkal s a hahotázó nevetés motívumával is. Mint az előző elemzés mutatja, a hangos hahotázás „jelentésével” tisztában volt, ezért alkalmazta a maga szövegében másik helyen. (A rituális nevetés, mint több dolgozatban kimutattam, a magyar tradícióban sem ritka, bár az eddigi tapasztalat szerint gyakran sem fordul elő.⁷⁸)

Hogy a Neretva folyó alsó folyásának és torkolatvidéke mocsárvilágának horvát népköltészeti tradíciója valóban kifejezetten archaikus elemeket konzervált a 20. század második felének elején is, arra nemcsak az ott feljegyzett otoki Katonalány-változat rituális nevetést megfogalmazó részletei utalnak, hanem a másik, Opuzenben feljegyzett Katonalány-változat (*Vojevanje mlade Humijane* című, magyarul: *A fiatal Humijana hadakozása*) kapcsán felmerülő verstani kérdések is. Ez az epikus ének a dolgozatomban elemzett, s ugyanezen a vidéken feljegyzett másik Katonalány-változat (*Manduka djevojka u carevoj vojsci*, magyarul: *Manduka leányzó a császár seregében*) párdarabja, azzal az eltéréssel, hogy az egyik szöveg a mohamedán változat, a másik pedig keresztény variáns. Mint láttuk, a keresztény változat tartalmazza a rituális nevetéssel kapcsolatos részleteket, a mohamedán változat viszont a felmerülő verstani probléma kapcsán utalhat a vidék Katonalány-hagyományának archaikus voltára.

⁷⁸ Vonatkozó dolgozataim együtt JUNG 2008. 7–83. és 239–240.

Miről is van szó? Maja Bošković-Stulli utal Ivan Slamnig egyik tanulmányára, melyben a horvát irodalomkutató szerint az élő tíz szótagos versforma egyes példáiban felfedezhetőek a régebbi, metrikailag szabálytalan hosszúsoros verselés nyomai.⁷⁹ Vagyis: a később szinte egyeduralkodóvá váló deseterac (a szerbus manier) magában rejti a korábbi bugarštica-költészet (a hosszúsoros ének) árulkodó maradványait. Erre példaként egy verssort idéz, mely a Humijana leányzó hadakozásáról szóló énekben négy ízben is előfordul, abban az énekben, amely egyébként tíz szótagos verselésű. Ez a sor így hangzik:

*po hodu bi reko da je muška glava*⁸⁰

magyarul:

*Lépte szerint, mondják, hogy ő férfiember*⁸¹

A sor egészen pontos magyar változata, ha nem tartjuk szem előtt a tizenkettes versformát, a következő lenne: „járása alapján azt mondanám, hogy ő férfi”. Tehát a következő magyar változata is elképzelhető lenne:

*Járása alapján, hinném, férfiember*⁸²

Ez a tíz szótagos versformából kilógó négyszer is megismételt verssor arra utalhat, hogy korábban a Neretva alsó folyása vidékén az epikus (nép)dalköltészetnek létezhetett egy (szabálytalan) hosszúsoros versformában artikulálódott anyaga is, tehát nem elképzelhetetlen, hogy éltek ilyen metrikájú Katonalány-változatok is, melyek később elfelejtődtek, s helyüket átadták a tíz szótagos verselésű változatoknak, mint amilyenek az itt tárgyalt kései változatok is.

Ezeknek a felvetéseknek vonalán haladva nem elképzelhetetlen, hogy a Semptei Névtelen kezében is a tíz szótagos verselésű énekek előtti szabálytalan hosszúsoros formában (bugarštica) előadott vagy le is írt szöveg fordulhatott meg, melynek alapján a Bankó lányáról szóló széphistóriáját fordította-átdolgozta. S itt ismét Bajza József állásfoglalását kell idéznünk, melyben azt fejtegeti, hogy a Bankó lányáról szóló magyar széphistória

⁷⁹ BOŠKOVIĆ-STULLI 2005. 102.

⁸⁰ BOŠKOVIĆ-STULLI (prired.) 1987. 99. és 100.

⁸¹ Saját fordítás.

⁸² Ugyanaz.

közvetlen elődjében egy 19. században feljegyzett nyolcas versformájú nyugat-magyarországi horvát Katonalány-változat őset kell tisztelnünk. Tehát ebben az esetben sem tíz szótagos versformáról van szó, hanem azal párhuzamosan élő vagy azt megelőző metrikáról. Mindebből az következik, hogy a Bankó lányáról szóló magyar széphistória eredetijének kérdése korántsem lezárt problematika.

Meg kell említeni még egy tartalmi jellemzőt, ami azt valószínűsíti, hogy az ebben a tanulmányban bemutatott és elemzett két dalmát Katonalány-változat évszázadokkal korábbi „ősei” is abban a körben jöhettek létre, mint az a Kurelac által gyűjtött szöveg, melynek őseben Bajza a Bankó lányáról szóló magyar széphistória horvát eredetijét találta meg. A Kurelac gyűjtötte változatban ez olvasható:

*Med nami je jedan junak
Lipši nego vse divojke,
Peljajmo ga v Nove Sajme,
Da vidimo je l' divojka?*⁸³

Magyarul:

*Egy hős vagyok miközöttünk,
Minden lánynál szépségesebb,
Vezessük el Újvásárra,
Hogy meglássuk, vajon lány-e?*⁸⁴

Az énekben szereplő Újvásár (Nove Sajme) helynév kapcsán Bajza az alábbiakat írja: „A selyem-puskapróbára Újvásárra (v Nove Sajme) vezetik Vidovinkát. Hogy Újvásár alatt Kurelac és két recitátora valami helységet értettek, az világos a helyesírásból. Duncić Romaniját boltba vezetik, más változatokban e próba a piacon vagy a vásáron történik. Ez a fejlődés érthető. De miért megy Vidovinka »új« vásárra? Újvásár nevű hely nincs Nyugatmagyarországon. De nincs-e az ó-hazában? 1480-ban Magyar Balázs, majd a velenceiek elfoglalják a Frangepánok ősi fészket, Veglia szigetét. Ez oly nagy benyomást tett a horvátokra, hogy Magyar Balászról még kétszáz év múlva is készültek horvát versek. A Frangepánok erre Vinodol székhelyére, Noviba teszik át központjukat... Novi kereskedelmileg is fontos hely lesz, melynek négy piaca van. Abban az időben tehát, mikor a

⁸³ KURELAC 1871. 188.

⁸⁴ Saját fordítás. Az ének teljes szövegének fordítása a Függelékben.

nyugat-magyarországi horvátok elhagyták az új hazát, Novi igen fontos hely volt. A Frangepán-történettel valahogyan összefüggő románc hősnőjét tehát e próbára Novi piacára, Novi vásárára vezetik. Novi annyit tesz, mint »új«. Később elhomályosult Novi emléke és lett Novi vásárból Újvásár.”⁸⁵

A Bajza által felrajzolt modellnek megfelelően alakult ki a két általam elemzett dalmát (nagyon kései) Katonalány-változat megfelelő helyén (vagy helyein) a Novi helynévből a „novi dućani”, vagyis az „új boltok” helyszín:

*Kada budeš dvoru putovati,
pejdi, sinko, niz nove dućane,
ako bude ona muška glava,
kupovat će lulu i duvana;
ako bude ona ženska glava,
kupovat će svile i bumbaka.*⁸⁶

Magyarul:

*Hogyha indulsz, haza, udvarodba,
Ejtsed útba mind az új boltokat,
Hogyha a lány mégis férfi lenne,
Pipát vesz majd, meg hozzá dohányt is,
Hogyha mégis ő leányzó lenne,
Kelmét vesz majd, selyemből, pamutból.*⁸⁷

A másik változatban:

*kad otpustiš svakoliku vojsku,
ako bude ona muška glava,
kupovat će lulu i duhana,
ako bude ona ženska glava,
kupovat će svilu i bumbaka.
Kad to čuo mladić Andrijića,
otpustio svakoliku vojsku.
Svi ulaze u nove dućane*

⁸⁵ BAJZA 1934. 12.

⁸⁶ DELORKO 1969. 49.

⁸⁷ Saját fordítás. Az ének teljes szövegének fordítása a Függelékben.

*i kupuju lulu i dubana,
samo neće Manduka djevojka,
nego sjedi kao cura mlada.⁸⁸*

Magyarul:

*Katonáid ha hazabocsátod,
Hogyha a lány mégis férfi lenne,
Pipát vesz majd, meg dobányt is hozzá,
Hogyha mégis ő leányzó lenne,
Kelmét vesz majd, selyemből s pamutból.
Hogy ezt hallja ifjú Andrijica,
Katonáit mind elbocsátotta.
Új boltokhoz menten elindultak,
Pipát vettek meg dobányt is hozzá,
Csak nem indult Manduka leányzó,
Hanem leült, mint ifjú lányka.⁸⁹*

(Folytatása következő számunkban)

Irodalom

BAJZA József

1934 „Bankó lányának” nyugatmagyarországi horvát változata. *Irodalomtörténet* 23(1934) 9–20.

1936 Még egyszer „Bankó lánya”. *Irodalomtörténet* 25(1936) 82–85.

BARÁT Erzsébet–SÁNDOR Klára (szerk.)

2009 *A nő és női(es)ség sztereotípiái*. Nyelv, ideológia, média 2. Szeged

BARUH, Kalmi

1933 Španske romanse bosanskih Jevreja. In: *BARUH 1952. 183–204.*

1952 *Eseji i članci iz španske književnosti*. Sarajevo

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja

1965 Pjesma o prurušenoj djevojci. In: *BOŠKOVIĆ-STULLI (prired.) 1971. 107–111.*

2005 *Od bugarštice do svakidašnjice*. Zagreb

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja (priredila)

1964 *Narodne epske pjesme II*. (Pet stoljeća hrvatske književnosti). Zagreb

1971 *Usmena književnost*. Izbor studija i ogleda. Zagreb

1987 *U kralja od Norina*. Priče, pjesme, zagonetke i poslovice s Neretve. Priredila uz suradnju Zorice Rajković. Metković–Opuzen

⁸⁸ BOŠKOVIĆ-STULLI (prired.) 1987. 105.

⁸⁹ Saját fordítás. Az ének teljes szövegének fordítása a Függelékben.

- DAVID, Andraš
1977 *Mostovi uzajamnosti*. Poglavlja o jugoslovensko–mađarskim kulturnim i književnim vezama. Novi Sad
- DELORKO, Olinko
1969 *Ljuba Ivanova*. Hrvatske starinske narodne pjesme sakupljene u naše dane u Dalmaciji. Zapisao i uredio Olinko Delorko. Split
- DÉZSI Lajos (közzéteszi)
1930 *Régi Magyar Költők Tára 8. kötet*, XVI. századbeli magyar költők művei 7. kötet. Budapest
- FARAGÓ József (válogatta)
1995 *Népballadák*. (A Magyar Költészet Kincsestára 35.) Budapest
- HORVAT, Ivan
1979 Narodna balada o djevojci vojniku. *Etnografija Južnih Slavena u Mađarskoj* 3. 60–71.
- HORVÁTH Iván
1977 Széphistória – népballada. *Életünk* 1977. No 1–2. 66–72.
- JUNG Károly
2008 *Sokarcú néphagyomány*. További magyar és egybevető magyar folklorisztikai tanulmányok. Újvidék
- KALLÓS Zoltán
1970 *Balladák könyve*. Élő hazai magyar népballadák. Kallós Zoltán gyűjtése Szabó T. Attila gondozásában. Bukarest
- KURELAC, Fran
1871 *Jačke ili narodne pesme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga po župah šoprunskoj, mošonjskoj i železnoj na Ugrih*. Skupio Fran Kurelac. Zagreb
- LAMI István
2001 *Erdő, erdő, sötét erdő*. Magyarországi szlovák népballadák és szokásdalok. Miskolc
- MARGALITS Ede (szerk.)
1898 *Horvát–magyar és magyar–horvát zsebszótár, tekintettel a két nyelv szólásaira*. Budapest
- ORTUTAY Gyula–KRÍZA Ildikó
1968 *Magyar népballadák*. Szerkesztette és a bevezetőt írta Ortutay Gyula, válogatta és jegyzetekkel ellátta Kríza Ildikó. Budapest
- PÁVEL Ágoston
1913 A Bankó lányáról szóló széphistória délszláv forrásai. *Egyetemes Philologiai Közlöny* 37(1913) 104–112.
- PAVLOVIĆ-SAMUROVIĆ, Ljiljana
1974 Motiv devojke-ratnika u španskom Romanseru i u našoj narodnoj poeziji. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 1974. No 4. Sveska I. 255–269.

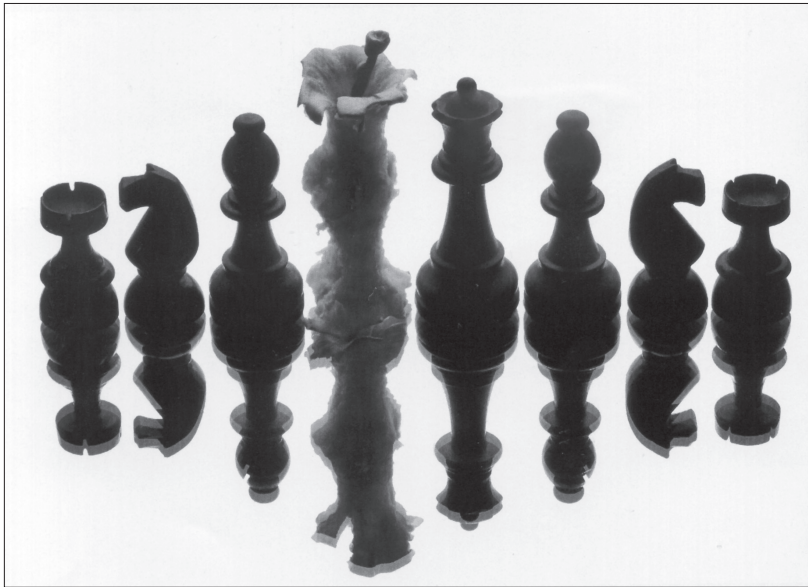
- PROP, Vladimir
1986 Ritualni smeh u folkloru. *Književna kritika* 17(1986) No 6. 129–151.
- PROPP, Vlagyimir Ja.
1988 A rituális nevetés a folklórban. *Létünk* 18(1988) No 2. 223–248.
- SIMOR András (ford.)
1996 *A szerelmes és a halál*. Száz régi spanyol románc. Budapest
- STOLL Béla (összeállította)
2002 *A magyar kézíratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája* (1542–1840). Második javított és bővített kiadás. Budapest
- SZEGEDY Rezső
1913 A „Béla király és Bankó lánya” forrása. *Budapesti Szemle* 153(1913) 404–422.
- SZÉLL Farkas
1884 Egy XVI. századi codex históriás énekei. *Századok* 18(1884) I. 580–593., II. 662–679.
- VARGYAS Lajos
1960 Kutatások a népballada középkori történetében. I. Francia eredetű réteg balladáinkban. Katonalány. *Ethnographia* 71(1960) No 2–3. 223–236.
1976 *A magyar népballada és Európa I–II*. Budapest
- VASVÁRI, Louise O.
2009 A Doncella Guerrero „queer” olvasata. In: *BARÁT-SÁNDOR* (szerk.) 29–52.
- VIDAKOVIĆ-PETROV, Krinka
1986 *Kultura španskih Jevreja na jugoslovenskom tlu, XVI–XX. vek*. Sarajevo

Új irracionális figuralitás

A rap a lepusztult világ zenéje, erős ritmikájú, de mégis monoton, rímekben gazdag, de a rím nem öncélú stíluseszköz, hanem arra szolgál, hogy agresszívvé tegye a tartalmat. A szubverzív szubkultúrának köszönhetően a mondanivaló betört az egyre hermetikussabbá váló szövegek kultúrába. A szociális peremről induló mozgalom nem vesz tudomást a reprezentatív polgári kultúráról és szöveggátonokról, a modernizmus és a posztmodernizmus akadémizmusáról. Az is magától értetődő, hogy a rap a dzsessz elemeit használja, attól kölcsönzi rebellis impulzusait, hisz ez a zene a diaszpóra-tudat hagyományainak legfontosabb letéteményese.

Ebben a hangnemben írja Domonkos István *YU-HU-Rap* című rapballadáját, amely méltó párja az 1971-ben született *Kormányeltörésben*-nek. Ez a vers azonban nem keltett akkora visszhangot, mint a *Kormányeltörésben*, egyrészt radikálisabb hangvétele miatt, másrészt azért, mert még jobban eltér az uralkodó irodalmi és esztétikai kánonoktól, mint annak idején a *Kormányeltörésben*. Olyan radikális öndestrukciót végez, amely mindaddig ismeretlen volt a vajdasági magyar irodalomban, de az egyetemes magyar irodalomban is ritkaságnak számít. Domonkos ebben a művében éles polémiába keveredik az egykor szubverzív hangsúlyokat hordó, idővel formalistává váló modernizmussal, amely konformista módon beépült a rendszerváltás utáni kelet-európai vadkapitalista rendbe. A rap, írja, vulgáris műfaj, a költői nyelv modern banalitásaitól a vulgáris szabadít fel, s lehet, hogy éppen ezen a nyelven szólítható meg a bársonyos forradalmak utáni hamis bársonyos világ.

Kaiser Ottó magyarországi fotóművész volt a *YU-HU-Rap* című kötet fotóillusztrátora, de ennél jóval több: mint ahogy Domonkos írja, „a tengelytöréses jármű újbóli beindításáért két kiváló diaszpóra kutatót, Kaiser Ottót és Zsuzsannát illeti elmarasztalás”.

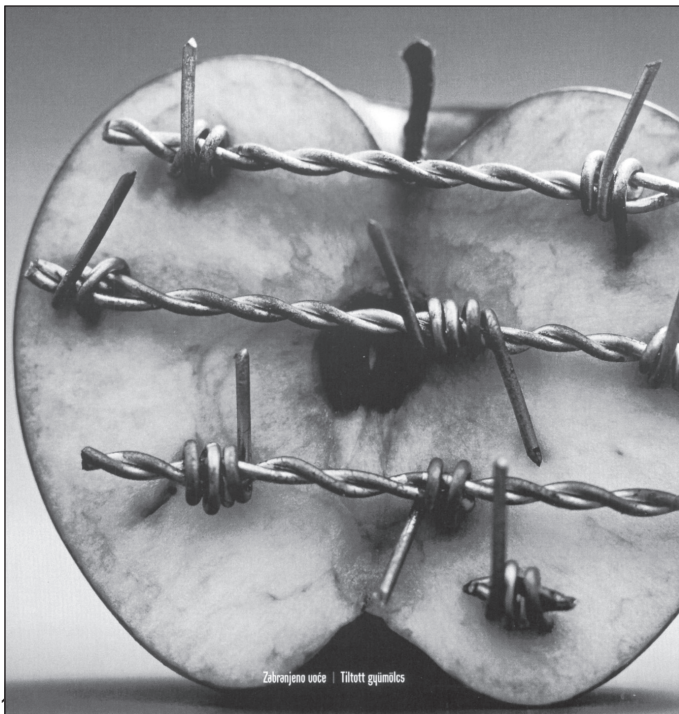
Kaiser Ottó: A diktatúra vége

A diaszpórakutató terminus találónan határozza meg Domonkos István és Kaiser Ottó alkotói kapcsolatát. Kaiser Ottó évekkel ezelőtt *Határtalan irodalom* címmel három kötetben fotó- és szövegdokumentumokkal mutatta be a határon kívül élő magyar írók és értelmiségiek világát. A szövegek és a fotók egyedülálló dokumentumokat képviselnek a magyar kultúrában. Nemcsak a szokásosan értelmezett kisebbségi sorsot ábrázolják, hanem bemutatják a kultúra és a nyelv, továbbá az adott „másvilág” kereszteződését, egymásra hatását. „Másvilág”-ot írunk és nem idegen világot, mert sokkal többről van szó, mint idegenségről. Az anyanyelv ugyanis feldolgozza, magához idomítja a világot, amelyben az alkotó él, illetve megszületik a mű. Ugyanúgy azonban a másik világ befolyásolja, faragja, kísértésbe hozza, csábítja az anyanyelvet. Paradigmatikus példája ennek, mint ahogy az irodalomtudósok kimutatták, Franz Kafka életműve, aki németül író osztrák állampolgárként Prágában, idegen nyelvi környezetben, a „másvilág”-ban írja prózáját. Kaiser Ottó háromkötetes könyve a diszkrepanciának, ellentmondásnak és az ellentmondások összehétközésének a dokumentuma.

Domonkos Istvánt is a diaszpóra hipnotizáló erejű, végzetserű karkai paradigmája foglalkoztatja. Európát ma ez a kísértet járja, a diaszpóra, a migráció, a népvándorlás kísértete, amelyben minden bizonyosság felbomlik. Eközben azonban elutasítja a romantikus indentitáskultuszt, s figyelmét a felszabadult káosz energiája köti le. Apró jelenetek végtelen sorával fogalmazza meg a belső, lelki megsemmisülést, a kiradírozott, a tudatból

a modern világ által száműzött identitást. A létből nem maradt más, csak a lét száraz és névtelen hüvelye.

Kaiser Ottó alkotásai valójában erre a domonkosi apokalipszisre épülnek. Diaszpóra-panorámája impulzust adott a költőnek, a költő rapballadája pedig a fotóművésznek. De hogyan lehet ezt a rapballadát a fotó nyelvéen kifejezni? Kaiser Ottó meghökkentő, abszurd kompozíciókat teremt, amelyet a montázstechnikával érvényesít. A fotó-poetica alapvető formateremtő elvét kérdőjelezi meg ezzel, amivel szinte ellentmondásba kerül a fotóművészet szellemével, hogy a kamera azt látja, ami létezik. Helyette azt mutatja meg, hogy a valóság eltűnt – maradt a montázs, különböző valóságszilánkokkal való kombinálás. A valóság eltűnését nem a szokásos esztétizáló praxissal jelzi, tehát a fotót nem a grafika felé tereli, nem az absztrakt „színek és formák” világát láttatja, hanem a montázstechnikával egy új irracionális figuralitást teremt. Végezetül tehát Kaiser Ottó eljutott a fotóművészet eddig megkérdőjelezhetetlen axiómájának a tagadásáig, amely szerint a kamerát a valóságos világ felé kell fordítani. Igen, a felé kell fordítani, sugallják Kaiser Ottó itt kiállított fotói, de csak azért, hogy kiderüljön, a valóság a legnagyobb és legfélelmetesebb absztrakció.

*Kaiser Ottó:
Tiltott gyümölcs*

A költészet maradványa a gonosz banalitásával szemben

Domonkos István: *YU-HU-Rap*

„*A Rossz, mintbogy végtelen önisméltés, unalmas. Esztétikai közegbe emelve azonban úgy viselkedik, mint kenyértésztaiban a kovász – nélküle nincs kenyér.*”

(Jeles András¹)

Nem kis meglepetést okozott olvasóinak Domonkos István, amikor a 2008-as könyvhéten az általa szerzett *YU-HU-Rap* is felbukkant a verseskötetek között. A szerző egyik költőelődje, Koncz István így fogalmazott az 1987-es *Ellen-máglya* kötetében Domonkosnak ajánlott *Párbajversében*: „Nem lehet, / vagy nem szabad, túlélni / a verset, / ha már megírtad!”² Domonkos szemlátomást nemcsak túlélte korábbi verseit, hanem új könyvvel is jelentkezett. Végel László szerint az egész folyamatot egy sikeres műtét előzte meg: „Visszatért az életbe és – a költészetbe.”³ A *YU-HU-Rap*et a budapesti Noran kiadó adta ki, Kaiser Ottó fotóillusztrációival. Úgy tűnik, a kiadó is meglepetésnek szánhatta a művet, hiszen a könyv mindenféle pályázati támogatás nélkül látott napvilágot. Nincs mit tagadni: a meglepetés sikerült. Ugyanis Domonkos legutóbbi könyve, az elbeszéléseit tartalmazó *Önarckép novellával* 1986-ban jelent meg az újvidéki Forumnál. Versei pedig legutóbb az 1976-os, ifjúsági költeményeket tartalmazó *Tessék engem megdicsérni*, illetve az 1971-es *Áthúzott versek* című kötetekben formálódtak könyvvé (Forum, Újvidék). Vagyis a szerző régi és új verseskötetei között több mint harminc év telt el. S leszámítva az 1994-ben közölt, figyelemre méltó *Majd-nem-vers* című hosszú költeményét, a szerző nem adott magáról verses életjelet. Hacsak a hallgatást nem tekintjük a

¹ In: J. A.: *Füzetek. „Főúr, füzetek!”*. Kalligram, Pozsony, 2007, 209.

² In: Koncz István: *Összegyűjtött versei*. zEtna, Zenta, 2005, 93.

³ Végel László: *Új és régi komisszárok*. Családi Kör, 2008. július, <http://mx.csaladikor.co.yu/HU/200831/>

versek folytatásának, miként azt Tolnai Ottó is megállapította a *Delta I.* című írásában.⁴

Annak ellenére, s talán „dacára” is, hogy a szerző a hallgatást választotta, a kritika és a szerző barátai nem hallgattak el. Hiszen 1994-ben a veszprémi *Ex Symposion* különszámot szentelt Domonkosnak, abban az évben Domonkos szerepelt is Veszprémben, rádióinterjúkat adott. 1998-ban a budapesti Ister kiadónál napvilágot láttak a szerző 1958–1994 közötti időszakban írott, válogatott költeményei. 2005-ben Domonkos megkapta a rangos Magyar Művészetért Díjat, ugyanebben az évben az újvidéki Forum *Dolerony* címmel adta ki a sokáig asztalfiókban porosodó, Fehér Ferencsel és Tolnai Ottóval közösen írott három hosszúverset. 2006-ban pedig Thomka Beáta szerkesztésében megjelent a szerző műveiről szóló régi és új kritikák válogatása, *Domonkos-Symposion* címmel. Ugyanebben az évben Bollók Csaba *Hordozható haza* címmel készített dokumentumfilmet a szerzőről. Thomka Beáta szöveggyűjteményeinek külön érdekessége, hogy az *Ex Symposion*hoz hasonlóan nemcsak vajdasági, hanem magyarországi kritikusok, irodalomtörténészek (idősebbek és fiatalabbak egyaránt) munkáit is tartalmazza. Ez a kiadvány annak a könyvsorozatnak a része, mely többek között elősegíti a vajdasági *Új Symposion* szerzőinek tágabb magyarországi recepcióját (sorozatszerkesztők: Bacsó Béla, Kálmán C. György, Thomka Beáta).

A fentiekből is látszik, hogy Domonkosnak – Tolnai Ottóhoz hasonlóan – kitüntetett helye és szerepe van a magyar irodalmi mozgástérben. Ugyanakkor Domonkos helyzete nagyban különbözik a Tolnaiéhoz képest. Nemcsak abból kifolyólag, hogy Domonkos a hetvenes évektől svédországi emigrációban él, távol a magyarországi irodalmi élettől. Hanem abban is, hogy Domonkost a magyarországi kritika a *Kormányeltörésben* szerzőjeként tartja elsősorban számon. Függetlenül attól, hogy az *Áthúzott versek*, illetve a korábbi *Rátka* (1963) című kötetek más darabjai ugyancsak izgalmas munkák, akárcsak a szerző prózai művei, illetve műfordításai, továbbá zenei és képzőművészeti darabjai. Éppen erre próbált rámutatni Thomka Beáta is, amikor Domonkos életművét egészében próbálta feldolgozni, illetve feldolgoztatni. Ám a *Domonkos-Symposion*ban is kitüntetett helyet kapott a *Kormányeltörésben*. Úgy tűnik, a *Kormányeltörésben* irodalomtörténeti helyét a kortárs kritika meghatározta. Tolnai esetében nehezebben tudnánk kiemelni egy ilyen művet, ott inkább az egészszel foglalkozik a recepció (ám ebben is, sajnos, meg kell különböztetnünk a magyarországi és a vajdasági kritika horizontját, ugyanis az utóbbiába beleférnek a

korábbi, csak a Vajdaságban megjelent Tolnai-könyvek is, kivételt képez Mikola Gyöngyi⁵, aki Tolnai-kutatóként szintén az egész költői életművet veszi szemügyre). Ugyanakkor Tolnai esetében szintén feldolgozásra vár a szerző képzőművészeti munkássága és irodalma (ehhez a fiatal szegedi doktorandusz, Bacsa Gábor már megtette az első fontos lépéseket⁶).

Domonkos esetében az a veszély áll fenn, hogy a *Kormányeltörésben*-nél lehorgonyzott kritika nem veszi észre a szerző más erényeit, amelyek más fényben tüntethetik fel az opus magnumnak tartott *Kormányeltörésben*-t is. Éppen ezért kockázatos és talán kissé leegyszerűsítő a *YU-HU-Rap* első, nem Domonkostól származó fülszövegének az a gondolata, hogy a szerző új szerzeménye a *Kormányeltörésben* párja. A könyveslog.hu-n megjelent kritika (Szöllő B.: *Egy szöveg utóérvete* 2008. 09. 27. 09:30) erre építi az elmarasztalásait, amikor a *Kormányeltörésben* reflektált nyelvezetét kéri számon az új darabon. Ám – a kötet fülszövegéhez hasonlóan – ezzel leszűkítette az értelmezési horizontot. Ugyanis a *YU-HU-Rap* olvasható más Domonkos-művek felől, és önmagában is megáll, formai és tartalmi szempontból egyaránt, miként azt Utasi Csaba⁷ és Bányai János⁸ jeleztek a költeményről szóló kritikáikban. Mert a *YU-HU-Rap*, a legjobb domonkosiadákhoz hasonlóan: sokféleképpen és sokfelől olvasható.

A rétegzettség bemutatását kezdjük mindjárt a címmel. A Domonkos által írt fülszöveg szerint a „YU” a tragikus hangütést, a „HU” pedig „az elbizonytalanodott jókedvet (mely álnokul lapít az iszonyatban)” jelzi, a „Rap” pedig vulgáris műfaji sajátosságai miatt került a főcímbe. A Domonkos által írt fülszövegrészletben nincs ugyan kimondva, de a YU-HU országjelzőként is működik. Ebből a szempontból a tragikus hangütés a szétesett Jugoszláviát idézi, az iszonyatban álnokul lapító, elbizonytalanodott jókedv pedig a rendszerváltás utáni Magyarországot. A vers tematizálja is ezt a két mozzanatot: Jugoszlávia háborús felbomlását, az ebből fakadó emigrációs kísérletet, hazakeresést, illetve a magyarországi rendszerváltás utáni elbizonytalanodást. Bodor Béla a rapet nem hallja ki a domonkosi műből: „A szöveg hangzaskészletét tekintve ritkán emlékeztet arra a pergő ritmusú túlrímelt dikcióra, ami ezt a popzenei formát vagy akár annak stilizált irodalmi változatait (Kemény István, Térey János,

⁵ Mikola Gyöngyi: *A nagy konstelláció. Kommentárok Tolnai Ottó poétikájához*. Alexandra, Budapest, 2005

⁶ Bacsa Gábor Tolnai képzőművészeti írásaival foglalkozó kézírata megjelenés előtt áll a debreceni Alföld folyóiratnál.

⁷ Vö.: *A lírai én elszakad a sánta boldogságtól*. Híd, 2008/9.

⁸ Vö.: *A végső ponton innen*. Irodalmi Jelen, 2008/9.

Fiáth Titanilla és mások munkáit) jellemzi.”⁹ A könyvesblog bírálója pedig egyenesen elutasítja a ranggal való hasonlóságot: „a rap igazi lényege, hogy az egyszer jelen lévő verbalitás műfaja, és nem (elsősorban) lejegyzett szöveg. Ezen persze lehet vitatkozni, hogy efféle módon hat-e, de véleményem szerint jobb is, ha nem”.¹⁰ Ugyanakkor a rapet nemcsak Kemény, Térey vagy a luddítás Fiáth Titanilla¹¹ felől lehet megközelíteni. Amennyiben a lemezek szövegek könyveiben található dalszövegeket nézzük, akkor a rap lejegyzett szöveggé is működik, noha a műfaj valóban elsősorban előadott formájában hat igazán. Domonkos rap-felfogása inkább a műfaj sallangmentes, közvetlen, köntörfalazás nélküli, nem irodalmiaskodó és ebben az értelemben vulgáris magatartását és megszólalásmódját emeli ki. Domonkos számára a rap a gettós, szociálisan lecsúszott rétegek költészeteként fontos. Nem véletlenül utal a szerző a fülszövegben a globális létbizonytalanságra, amely mind szociálisan, mind pszichikailag áthatja az emberi világot. Ez az egyik visszatérő gondolata a poémának is: „itt szakadatlan az esés / roncsolt lelkeken / hatósági engedéllyel / építkeznek a kétségbeesés”. (19.)

A *YU-HU-Rap* szerkezete Domonkos korábbi hosszúverseinek kompozícióját idézi: ismétlődő, variált dalbetétek (vagy refrének), jambikus lüktetésű sorok, rímek, nyitott befejezés. Az egész művet töredékes szimfonikus költeménynek, illetve a zenei párhuzamnál maradva: a dzsesszes improvizációt, a beatköltészet spontaneitását idéző poémának tekinthetjük. Bodor Béla említett kritikájában szvit-szerkezetet „hall ki” a formából: „[...] egészében pedig inkább az összetett zenei formákra, talán leginkább a szvitre emlékeztet, ahogy a különböző daltémák, strófa-fragmentumok egymásra következnek”.¹²

Domonkos hosszúverseinek keletkezési ideje egybeesik a szerző műfordításaival. Ugyanis a mostani hosszúvers is Miloš Crnjanski, Domonkos által is fordított (1962), *Stražilo* (1921) című költeményének szerke-

⁹ Bodor Béla: *Juj-juj! Vagy hú-hú-hú...? Élet és Irodalom*, 2008/38., 27.

¹⁰ SZÓLÓSI: i. m.: http://konyves.blog.hu/2008/09/27/yu_hu_rap_szerk_1#more664176

¹¹ A névsort még folytathatnánk, hiszen a '90-es években nagy divatja volt a rapnek a magyar lírában, amikor Peer Krisztián, Térey János és Poós Zoltán együtt megalakították a Nyelvterület nevű rap-formációt. Orbán János Dénes: *Intro: A Szappanrepp* című emlékeztető költeménye is a Nyelvterület-hez íródott (In: O. J. D.: *Anna egy pesti bárban [összegyűjtött versek]*, Magyar Könyvklub, Budapest, 2002). Ezenkívül mindenképpen kiemelendő még Tandori Dezső eminemes „*The Way I Am*” című rapkölteménye, amelyet (a Nyelvterület-es) Téreynek ajánlott. Tandori költeményének refrénje látszólag banális, és szintén a rap paródiájának hat, akárcsak Domonkos esetében: „*Ez az egész ilyesmi dermedet, / amilyen a kifejezése lett.*” (In: Tandori Dezső: *Az Óceánban*. Tiszatáj, Szeged, 2002, 73.)

zeti és formai megoldásait idézi. Azzal, hogy Domonkosnál nincsen meg a Crnjanski-féle „szumatraista” létélmény, az inkább a *Rátka* (1963) kötet néhány versével rokonítható. Míg Crnjanski a szumatraizmusnak köszönhetően a ’minden mindennel összefolyik és szétfolyik’ gondolatát poetizálja a versében, feloldva és relativizálva a hagyományos tér-idő koordinátákat, addig Domonkos *YU-HU-Rapjé*ben ez inkább a ’minden romlott’ tapasztalatává válik. Crnjanski költeménye összefüggésbe hozható a szerző szabad versről alkotott elképzeléseivel: „Ám a ritmus nem a hosszabb és rövidebb, hangsúlyos és hangsúlytalan szótagokból áll, hanem a ritmus: eksztázis. [...] Elhagyja a fonetikus, fizikai rendet, s átveszi a pszichikai törvényt. Minden tartalom saját ritmussal rendelkezik. [...] A ritmus eksztázis, a nyelvtan jambusa és trocheusa helyett a lélek jambusa és trocheusa. A szabad vers modern, tisztán lírai metrum. A tartalom fluiduma, ami a líra egyedüli formája. [...] A ritmus a gondolatban és az érzésben van. Olyan, mint a szerelmes suttogás, amikor minden szónak saját lehelete, saját színe, saját időtartama van. Nem léteznek a *vieux mistères*, stanzák, szonettek, balladák, rondók ritmusa, hanem Villon, Ronsard, Belleau ritmusa létezik, méghozzá száz árnyalattal és változatban.”¹³ Crnjanski *Stražilovójának* váltakozó, öntörvényű ritmusa jól tükrözi a szerző egyénien értelmezett expresszionizmusát, pontosabban szumatraizmusát. Crnjanski számára a vers ritmusa eksztázis, a szó ennek az erőnek a közvetítője. Domonkosnál ez a fajta „szabadverselés” ambivalens módon mutatkozik meg: az eksztázist mindig a vers elpusztítására való hajlam kíséri, a szó eksztázisába vetett hit a szó elégtelenségével keveredik. Ez olvasható ki a szerző egyik korai, hangzatos című esszejéből, *A vers fetisizálásából* is: „A vers totális életed teljes kilendülése az űr, a semmi foszforos tája irányában. Mindenféleképp el kell érni, hogy egy óvatlan pillanatban bármiről, ami adva van, mint az életed is, leránthasd a csipkét, a fátylat, hogy belejajduljon, hogy belejajdulj.”¹⁴ A fájdalom érzete a most-ba ránt, a nyelven túli test jelenlété-

¹³ „Ali ritam nije broj slogova dužih i kraćih, naglašanih i nenaglašanih, nego je ritam: ekstaza. On ostavlja fonetičan fizički red i prelazi u psihički zakon. Svaki sadržaj ima svoj ritam. [...] Ritam je ekstaza, mesto jamba i troheja gramatike, jamb i trohej duše. Slobodni stih je moderna, čisto lirska metrika. On je fluid sadržaja, a to je kod lirike jedina forma. [...] Ritam je u misli i u osećaju. On je kao ljubavni šapat kad svaka reč ima svoj dah, svoju boju, svoje trajanje. Ne postoji ritam onih *vieux mistères*, stanca, soneta, rondela, nego postoji ritam Vijonov, Ronsarov, Beloov i to ritam sa sto nijansa i promena.” (In: Miloš Crnjanski: *Za slobodni stih*. In: M. C.: *Eseji*, izabrao: Jovan Hristić, Nolit, Beograd, 1983, 12–13. Ahol nincs a fordító neve feltüntetve, ott az idézetet a dolgozatíró, O. R. tolmácsolta magyarra.)

¹⁴ Domonkos István: *A vers fetisizálása*. In: *Kontrapunkt (Symposion 61–63)*, Symposion Könyvek 3, Forum, Újvidék, 1964, 45.

be, a költészetnek is ez a célja: „A jelenlét s az emlékek közötti szakadékot kell áthidalni, a kettő egy pontba való sűrítését elérni: ez a vers potenciális energiája.”¹⁵ Ugyanakkor ez az energia a halál felé halad: „A vers legyen egyik kezéd, de ne csak egy lánynak az üvegnyakán; kitépve és elhajítva is önálló életet kezdjen! Legyen egy életed, melyet újból és újból kockára teszel, s a halál legyen jutalma és eredménye!”¹⁶ Ilyen szempontból Domonkos abszolút versének végfoka egy paradoxon: önmaga hiányával egészül ki. Ez a gondolat párhuzamba hozható a fiatal Domonkos által is fordított, a szerb neoszimbolista Branko Miljković költészetfelfogásával: „A költői kép önmagát tagadja és kérdőjelezi meg. A költészet negatív ontológiává válik. Az elgondolt, a kimondott egyfajta valóságként tételeződik, amely a maga távollétében valóságos, ez a jelenlét végtelen távolságban helyezkedik el. Eltávolodni úgy, hogy közben hűek maradunk ahhoz, amitől eltávolodtunk, ez azt jelenti, hogy költők lehetünk. [...] Mert: a költészet a dolgok eltűnésének tudata. Vagy pontosabban a költészet a hiányzó realitás érzetét hozza létre. A költészet által létrehozott érzés az üresség érzete. A meghatározás, hogy a költészet negatív ontológia, önellentmondásos, ám nem lehetetlen.”¹⁷ Domonkos esszéjében ezzel összefüggésben egymás mellé kerülnek a kiteljesedés és a romlás hasonlatai: „E vers következetlen életem következetlen képe, közvetlen vetítésben: az a betű a hajam, az a szótag az ajkam, azok a színek az ereim, a mondatban ott balról csontjaim keménysége, az a szó, az utolsó, féreg dúlta húsom.”¹⁸ Miljkovićtyal szemben Domonkos nem definiálja „üresség”-ként a költészet által létrehozott érzetet, nála ez bonyolultabbnak, definiálhatatlannak tűnik, ami önmagában is egy paradoxon: a definíció tagadása a definíció maga. Az esszé szerint a halál jutalom, a vers pedig győzelem, ami eksztatikus és csupa felkiáltójeles mondatokban fogalmazódik meg: „Fetiszizálok a verset: a vers győzelem!”¹⁹ Végel László ezt a következő módon értelmezi: „A vers tehát egyféle szabadulás-lehetőségként jelenik meg, Domonkos ezt a

¹⁵ DOMONKOS: i. m. 44–45.

¹⁶ DOMONKOS: i. m. 45.

¹⁷ „Pesnička slika negira samu sebe i osporava se. Poezija postaje negativna ontologija. Ono što se misli i kaže uzima se kao nešto stvarno, ali stvarno u svojoj odsutnosti, koja je prisutnost beskrajno udaljena. Moći se udaljiti i pri tome ostati veran onome od čega se udaljilo, znači moći biti pesnik. [...] Jer: poezija je oset o tome da su stvari iščezle. Ili, tačnije, poezija stvara oset odsutne realnosti. Oset koji poezija stvara je praznina. Definicija poezije kao negativne ontologije je protivurečna, ali nije nemoguća.” Branko Miljković: *Poezija i ontologija*. In: B. M.: *Sabrane pesme*. Priredili: Dobrovoje Jevtić i Bojan Jovanović, Prosveta, Niš, 2002, 337–338.

¹⁸ DOMONKOS: i. m. 45.

¹⁹ DOMONKOS: i. m. 46.

lehetőséget fetiszálja a versben. [...] A »nagy őszinteség« korszaka ez, az ártatlanság ideje, amikor a menekülés- és halálmotívumok naiv egyszerűséggel egyesülnek a titkok kutatásával, az úr hangjaival, a csönd döbbenetének megfigyelésével.²⁰ Ám *A vers fetiszálása*-ban egyszerre van jelen az expresszionista Rastko Petrović szó-, illetve Crnjanski ritmus-eksztázisa és ezek hiányának, csökkenésének, romlásának tapasztalata, akkor is, ha a hangulati egyensúly a „mindenigénylés” eksztázisa felé billen: „A vers mindenigénylés.”²¹ Ez az egyidejűség beskatulyázhatatlanná teszi Domonkos létélményét, miszerint a lét, amelynek szinonimája az általa elgondolt ideális vers: ambivalens és felfoghatatlan. Az esszé tanúsága szerint a cél nem a lét, illetve a vers értelmezése, hanem a megköltése, megtapasztalása, vagyis, Heideggert idézve: a költőien való lakozás.²² A költőien való lakozás Domonkos esetében Nietzsche intuitív emberével rokon: „A fogalmaknak amaz irdatlan gerendázata és pallózata, amelybe kapaszkodva az oltalomra szoruló ember átmenti magát az életen, a felszabadult intellektus számára csupán állványzat és tornaszer legvakmerőbb mutatványaihoz; s ha halomra dönti, feldúlja, ironikusan ismét összerakja, összepárosítva idegenebb és szétválasztása legrokonabb elemeit, úgy ezzel azt juttatja kifejezésre, hogy nincs szüksége a gyámolatlanság ezen mankóira, azaz nem a fogalmak, hanem az intuíciók vezetésére bízta magát. [...] szavakkal itt bizony nem megyünk sokra, az ember ezen intuíciókkal találkozván elnémul, vagy csupa tiltott metaforával és hallatlan fogalomtársítással él, hogy legalább az öröklött fogalomsorompók szétzúzása és kigúnyolása által alkotó módon megfeleljen az őt hatalmába kerítő mindenkori intuíciók keltette benyomásnak. [...] Szenvedésében azután éppolyan oktalan, mint boldogságában, hangosan jajong és nem lel vigasztalást.”²³ Domonkos önmegszólító esszé-monológjában a vers és a lét a fájdalom és az öröm intuitív megélésére irányul, ám mégsem éri el célját. A vers sóvárgássá válik. Végel helytállóan határozza meg a korai versei kapcsán, hogy Domonkosnál a transzcendencia látványát fokozatosan a látvány felbomlása váltja fel, s az „abszolútum utáni sóvárgás által maga a sóvárgás lesz abszolúttá”.²⁴

Domonkos költészetében ez a sóvárgás mindmáig megmaradt, azzal, hogy a *YU-HU-Rap*ben már távolról sincs meg az ekzztatikus hangulat,

²⁰ Végel László: *A vers kihívása*. Symposion Könyvek 44, Forum, Újvidék, 1975, 107.

²¹ DOMONKOS: i. m. 45.

²² Martin Heidegger: „... költőien lakozik az ember...” Ford. Szijj Ferenc, T-Twins Kiadó/Pompeji, Budapest, Szeged, 1994

²³ Friedrich Nietzsche: *A nem morálisan fölfogott igazságról és hazugságról*. Ford. Tatár Sándor, Atheneum 1992/3., 13–14.

²⁴ VÉGEL: i. m. 109.

itt inkább a vereségek, bukások, kudarcok számbavétele zajlik. A poémában a kezdet sem tiszta, erre utalnak a kezdő sorok: „a sánta boldogsággal lejtettem / éppen / mikor a bajok lekértek”. (7.) A boldogság már a kezdeti állapotában is sánta volt, vagyis nyomorék, nem teljes. Am éppen ez a negatív beszéd kelt vágyat a boldogság teljességének megtapasztalására. Bányai szerint: „Nem múlhatott a véletlenül, hogy a verskezdő sor két jambussal indul, hogy ezáltal a sorzáró »lejtettem« a jambikus lejtés képzetét vonja be a vers poétikájába, s a tánclépést is hangsúlyozza, hiszen a jambus a görögységben sántító tánclépést jelentett. Erősen ritmizált és melodizált zenei nyitánya van tehát a versnek, amely után hosszú utazás következik, a sikertelen honkeresés keserves útja.”²⁵ A szerb Crnjanski munkásságát hasonlóan meghatározza a folytonos vándorlás, Domonkoshoz hasonlóan ő is önkéntes emigrációban élt. Azzal, hogy Crnjaskinál nem annyira honkeresésről, mint inkább az elhagyott hon iránti nosztalgiairól beszélhetünk. Erre utalnak többek között a *Stražilovo* című poémának azon részei, melyek a Szerémségre, a romantikus költőelőd, Branko Radičević haza-motívumaira utalnak. Crnjanski számára a hon egyszerre a születés és a halál helye, a kettő egymásba oldódik, s a folyamatos (lélek)vándorlás motívumává válik: „Lutam, još, vitak, sa srebrnim lukom, / rascvetane trešnje, iz zaseda, mamim, / ali, iza gora, zavičaj već slutim, / gde ću smeh, pod jablanovima samim, / da sahranim.”²⁶ Domonkos fordításában ez így hangzik: „Ezüstjásan, még, sudáran, barangolok, / a lesükön kifeslett cseresznyefákat csalom, / de az ormokon túl szólít már hangom, / ott mosolyom magános tölgyekre hagyom, / majd elhantolom.”²⁷ Ezzel szemben Domonkos új poémájában nincs honvágy, hanem amiként azt Bányai pontosan megállapította: honkeresés. A *YU-HU-Rap*ben a végsőig lecsupaszított világuidegenség fogalmazódik meg. Ezt az idegenséget a mindenütt elburjánzó emberi gonosz, illetve a diktatúrák előli menekülés határozza meg. Míg a *Kormányeltörésben* a vendégmunkás hangján (és nyelvén), addig a *YU-HU-Rap* versbeszélője a menekült lelkületével szólal meg. Ugyanakkor a *YU-HU-Rap*ben nemcsak világuidegenséget tapasztalunk, hanem a saját sötét oldal leleplezése által a versbeszélő önelidegenedését is.

²⁵ BÁNYAI: i. m. 19.

²⁶ Miloš Crnjanski: *Stražilovo*. In: M. C.: *Lirika*, vál. Stevan Raičković, Slovo ljubve, Beograd, 1981, 105.

²⁷ Milos Crnjanski: *Sztrazsilovó*. Ford. Domonkos István. *Ifjúság*, 1962. IX. 27., 8. Ács Károly megközelítésében: „Kószálok, karcsún még, ezüst tegezzel, / hízelgő szavam cseresznyefákat csábit, / de hegyeken túl sejtem már a szülőföld / jegenyekomoly, szívfacsaró csodáit, / a halálig.” (In: Miloš Crnjanski: *Ithaka*. Ford. Ács Károly, Forum, Újvidék, 1993, 73.)

A vers egyik visszatérő refrénje vagy kuplés dalbetéte²⁸ látszólag túl bugyuta, banális: „ez a való / versbevaló / ez a halott / szemrevaló”. A banalitást csak fokozza ezeknek a soroknak a dísztelen variációja: „ez a való / versbevaló / ez a való / versbevaló”, illetve „ez a való / versbevaló / ez a költő / bevaló”. Ám éppen Bányai János mutatott rá e sorok formai tudatosságára, magabiztosságára: a sánta táncot idéző jambusok pontosságára. Ugyanakkor az idézett sorok a choriambusok használatára is felhívja a figyelmet. Mindezek tudatos versszerkesztésre utalnak, ám a szabad versre jellemző kevert ritmus használata fellazítja a forma merevségét. A dalbetét második változata tautologikusan hat, mintha a más helyeken igen gazdag fantáziával megnyilvánuló lírai én itt éppen erről a versteremtő imaginációról mondana le, jelezvén, hogy nincs mit kiemelni, variálni, díszíteni, hogy minden versdíz hamis, elfedi az üres valóság kegyetlenségét, dísztelenségét. Amennyiben a raphasonlatnál maradunk, akkor ezek a leegyszerűsített, visszatérő betétek a rap keserű pastiche-ának is hatnak, legalábbis a szójátékokban, nyelvi díszekben tobzódó rap szempontjából. Erről eszünkbe juthat a Grensó Suprise Kollektív *Dream car* (KVB Records, 2003) című lemezének *Hocus-bonus track* című darabja. A lemez Fülöp István *Csodaautó* című diafilmjének szövegeire épül, s különböző zenei műfajok ötvözetéből áll: dzsessz, rock, etno, rap stb. A *Hocus-bonus track* már a szójátékos, banalizált címevel jelzi az iróniát, hasonló maga a darab is: egy dallam ismétlődik végtelennek tűnő monotoníával, érthetetlen dűnnyögés kíséretében. Ilyen értelemben ez is, akárcsak Domonkos dalbetétei a *YU-HU-Rap*ben, a rap stílusparódiája. Viszont ez nem jelenti a rap műfaj lenézését vagy kritikáját, miután Grensóék lemeze tartalmaz igen gazdag nyelvi erővel működő rapalést is. Ugyanígy Domonkosnál is találni csupa olyan sorokat, amelyek nem csak stílusparódiaként működnek, mint pl. a következő esetben: „a kijárat bedeszkázva / a deszkákon / agyara nő / a fény sugárnak”. (15.)

A banalítás ugyanakkor nemcsak leegyszerűsített formai megoldásokban, hanem tartalmilag is meghatározza a verset: „néha ráfújtál / paraszamra / hasamról felszállt / a hamu / aztán bedobtam / a bókot / te satu te satu”. (15.) Az ehhez hasonló derűs, humoros sorokra általában keserű léttapasztalat a válasz: „ujjaimmal aztán / hosszan retusálgattam / az alacsonyhozamú csókot”. (15.) Végül a kezdeti banalítás átcsap gyilkolásba, bűnözésbe: „használati utasítással / ellátott lények / alkalmi életre szánva / csak vérontáskor / kerülünk adásba”. (17.) Ez a gondolat az *Áthúzott versek* Kiki-ciklusát juttatja eszünkbe, pontosabban a *Kikiéknek ajánlva* című köl-

²⁸ Vö.: UTASI: i. m. 78., BÁNYAI: i. m. 19.

temény következő sorait: „kiki de hát senki sem kivétel / mindenki bevétel / senki sem feltétel / mindenki letétel”.²⁹ Az „alkalmi életre szánva” pedig egy korai Domonkos-gondolatot idéz fel, melyet a szerző legnyíltabban talán *A kitömött madár* (1969) című regényében fogalmazott meg: „te mit gondolsz, Norvo, van isten? / néha az eget nézem este / fura gondolatok jutnak eszembe / meglehet, hogy a mi földünk / csupán egy nagyobb bolygó / büntetőtelepe / meglehet, hogy mi élők valahányan / fegyencek vagyunk csupán / ötven, hatvan, hetven évre ítélve”.³⁰ A regényben igen fontos helye van ennek a 10. fejezetnek, mindössze ebből a pár, imént idézett sorból áll. A bűn és az Isten kérdése visszatér a *YU-HU-Rap*ben is: „azt hittük / törzsvendégek vagyunk / azt hittük eltűrik / dalunk / létünkre nincs tanú / nincs tanú” (33.), vagy másutt még banálisabban: „s ahogy egy kis rend lesz / egy nyárra / bűnbocsánatért / belépünk a szerzetesrendbe / a bibliában aláhúzzuk / a könnyed házias bűnöket / s miközben a vacsora érkezik / elégedetten konstatáljuk / hogy isten ismét létezik”. (49.) A „törzsvendég” gondolata összefüggésbe hozható Kosztolányi *Hajnali részegségének* zárósoraival, mely kételyekkel ugyan, ám az „ismeretlen Úrnak / vendége voltam”³¹ mellett tesz hitet. Domonkos mintha tagadná ennek az „ismeretlen Úrnak” a lehetőségét. A bűn gondolata a kötet fotóillusztrációinak visszatérő motívumában, a megkezdett alma formájában is megjelenik. Már az első, a 6. oldalon látható fotón látni az eredendő bűn almáját: egy félbevágott alma belsejében szögesdrótok vannak (ha rozsdásak lennének, talán még jobban működné a kép). Vagyis a bibliai tudás itt nem a halandóság, hanem a bűnösség tudásaként, tudatosításaként fogalmazódik meg. Domonkosnál ez a bűn a leghétköznapibb apróságoktól egészen a koncentrációs táborok tapasztalatáig (t)erjed. Mintha a vers lírai alanya megszállott manicheusként azt sugallná: maga a lét a rossz, a bűn. Az ezzel kapcsolatos büntetés már a poéma második versszakában hangsúlyt kap: „kiléptem nyomban / a majdból a rögtönbe / a bentiből a kinti / börtönbe”. (7.) Vagyis itt visszatértünk *A kitömött madár* idézett részéhez, miszerint létezni annyi, mint bűnözni, illetve bűnhődni. Ugyanakkor nem tekinthetünk el attól, hogy a vers tragikus képei rendszerint banális dalbetétekkel, ironikus kiforgatásokkal párosulnak. A bűn oka a banalitással rokon, ez pedig Hannah Arendt Adolf Eichmann perével kapcsolatos megállapításával rokonítható. Eszerint a gonosz nem sátáni, nem kanti ér-

²⁹ Domonkos István: *Kikiéknek ajánlva*. In: D. I.: *Áthúzott versek*. Symposion Könyvek 31, Forum, Újvidék, 1971, 26.

³⁰ Domonkos István: *A kitömött madár*. Forum, Újvidék, 1989, 98.

³¹ Kosztolányi Dezső: *Hajnali részegség*. In: K. D.: *Összes versei*. Szöveggyűjtemény, jegyzet: Réz Pál, Osiris–Századvég, Budapest, 500.

telemben vett radikális, hanem „gondolattalan”, és ebből fakadóan „banális”: „[...] amikor a gonosz banalitásáról szólok, akkor pusztán a szigorú tényszerűség szintjén utalok arra a jelenségre, amely a tárgyaláson oly szemmet szűrő volt. Eichmann nem volt sem Jago, sem Macbeth, és mi sem állt távolabb szándékától, mint hogy III. Richárddal szóljon: »Úgy döntöttem, hogy gazember leszek.« Nem volt semmilyen indítéka, ha nem számítjuk a személyes előrehaladásában tanúsított rendkívüli igyekezetét. Ám ezt az igyekezetét önmagában nem tekinthetjük bűnösnek; bizonyára nem gyilkolta meg fölöttesét csak azért, hogy a helyére kerüljön. Köznyelven szólva, egyszerűen nem fogta fel, hogy mit csinál. Pontosan a képzelőerő hiánya magyarázza azt. [...] Nem volt ostoba. A pusztá gondolatlanság – ami semmiképpen sem azonos az ostobasággal – rendelte őt arra, hogy korának egyik legnagyobb bűnöse legyen. S ha ez »banális«, sőt akár vicces, ha a világon a legjobb akarattal sem tudunk semmilyen ördögi vagy démoni mélységet kicsikarni Eichmann-ból, attól még messze nem nevezhetjük őt közhelyesnek.”³² Arendt szerint Eichmann azért nem fejlesztette ki magában az empátia képességét, aminek köszönhetően esetleg kanti értelemben tiltakozhatott volna a bűncselekményeket termelő náci-törvényekkel szemben, mert hiányzott belőle a képzelőerő: „Minél tovább hallgatta valaki, annál inkább nyilvánvalóbbá vált számára, hogy a beszédre való képtelensége szorosan összefüggött a *gondolkodásra* való képtelenségével, nevezetesen azzal, hogy képtelen volt bármit is mások szemszögéből átgondolni. Lehetetlen volt vele kommunikálni, ám nem azért, mert hazudott, hanem azért, mert a szavakkal és mások jelenlétével, tehát a valósággal mint olyannal szemben a legbiztosabb fal védelmezte, a képzelőerő teljes hiánya.”³³ Eichmann Kantot félreértelmezve a kötelességre hivatkozott a saját cselekedeteit igazolandó. Ám figyelmen kívül hagyta azt a mozzanatot, amikor Kant a kétfajta törvény megkülönböztetéséről szól: „[...] amennyiben először azt a kérdést kell feltenni, vajon a cselekedet objektíven megfelel-e az *erkölcsi törvénynek*, s ha igen, melyiknek; így különbséget teszünk a kétfajta törvény között: az egyik pusztán a kötelezettség *alapját* szolgáltatja, a másik valóban *kötelező* (leges obligandi a legibus obligantibus – például az a törvény, amelyik az emberek *szükségletét* követeli tőlem, szemben azzal, amelyik a *jogukat* – ez utóbbi lényegi, az előbbi csak lényegtelen kötelességeket ír elő), ezáltal megtanulunk különbséget

³² Hannah Arendt: *Eichmann Jeruzsálemben. Tudósítás a gonosz banalitásáról*. Ford. Mesés Péter, Osiris, Budapest, 2000, 315.

³³ ARENDT: i. m. 62.

tenni egyetlen cselekedetben egyesülő különféle kötelességek között.”³⁴ Kant szerint ez összefügg a „belső szabadság” felismerésével. Arendt alapján azt mondhatjuk, Eichmann a képzelőerő hiányából fakadóan „gondolattalanul” követte az erkölcsi értelemben emberiségellenes törvényeket, következésképp nem a „belső szabadság” felismeréséből, hanem kötelességtudatból engedelmeskedett a közjó helyett a Führer parancsainak. Arendt megközelítésében a „gonosz banalitása” nem elméleti konstrukció, hanem „ténymegállapítás”, emiatt nem fejt ki bővebben sehol sem az elméletét, szerinte Eichmann a kivégzése előtt: „Mintha utolsó pillanatban összegezte volna azt a leckét, melyre az emberi gonoszság e hosszú története tanított bennünket – a *gonosz banalitásának* borzalmas leckéjét, amivel szemben a szó csődöt mond, és a gondolkodás zátonyra fut.”³⁵ Ugyanakkor Arendt gonosz-meghatározása elsősorban Eichmann perével kapcsolatos, kérdés, hogy mennyire általánosítható, erre világít rá Heller Ágnes Karl Jaspers Arendtnek írott levelére hivatkozva: „A gonosznak nemcsak különböző fajtái, de különböző szintjei is vannak. A radikális gonosz más szinten helyezkedik el, mint a gonosz más típusai.”³⁶ A „radikális gonosz” a kanti gyökeres rossz elméletére utal, eszerint: „[...] a Rossz alapja nem lehet semmilyen, a döntést hajlam által *meghatározó* tárgyban, semmilyen természetes ösztönben, hanem csupán egy olyan szabályban, amelyet a döntés maga alkot magának szabadsága használatára, tehát egy maximában”.³⁷ A „gyökeres rossz” Kant filozófiájában az emberben gyökerезik, ám oka nem az emberi természetben, nem is időbeli történetiségben, hanem a szabadon választható maximában keresendő. Eszerint a „gyökeres rossz” egy elgondoláson alapul. Viszont ez az alap a pusztá ész számára elérhetetlen³⁸, ezért az embert az alapján lehet megítélni, amilyené sza-

³⁴ Immanuel Kant: *A gyakorlati ész kritikája*. Ford. Berényi Gábor, 2. kiadás, Cserépfalvi, Budapest, 1996, 207. Arendt és Kant kapcsolatáról lásd még bővebben: Seyla Benhabib: *Gondolkodás és ítéletalkotás. Az Eichmann Jeruzsálemben újraolvasása*. Ford. Jónás Csaba, Vendégszerkesztők: Pató Attila és Mesés Péter, Ex Symposion 1999/26–27., Olay Csaba: *Az ítélőerő Arendt gondolkodásában*, Szilágyi-Gál Mihály: *Az érdektelen tetszés autonómiája*. In: *Fogódzó nélkül. Hannah Arendt olvasókönyv*. Memento Könyvek 4., Szerk.: Balogh László Levente és Bíró Kaszás Éva, Kalligram, Pozsony, 2008, 307–318.

³⁵ ARENDT: i. m. 278.

³⁶ Heller Ágnes: *Elmélkedések Arendtről, a gonosztevőről és a gonoszról*. Ex Symposion, 1999/26–27., 22.

³⁷ Immanuel Kant: *A vallás a pusztá ész határain belül és más írások*. Ford. Vidrányi Katalin, Gondolat, Budapest, 1980, 141.

³⁸ „a maximán kívül azonban a szabad döntés számára semmilyen *meghatározó alap* nem adandó és nem adható meg, a szubjektív meghatározó okok sorában végtelen regresszushoz jutnánk, anélkül, hogy az első alapot elérnők.” KANT: i. m. 142.

bad elhatározásából teszi magát: morálisan jóvá vagy rosszá. Jovica Ácín szerint Baudelaire szembeszáll Kanttal³⁹, ugyanis Baudelaire *A hamis pénz* című írásában a gonoszság felismerését értéknek tartja, s ezáltal a kanti radikális rosszat megbocsáthatónak: „Sohasem menthető, hogy valaki gonosz, de valami érdem van benne, ha az ember tudja, hogy az; és a legjövátéhetetlenebb bűn⁴⁰: butaságból tenni rosszat.”⁴¹ Derrida ezt a „butaságot” a következő módon értelmezi: „A butaság, legalábbis az elbeszélő szemében, az ember, vagyis az olyan eszes állat (*animal rationale*) sajátja, amelyik nem akarja használni az eszét, aki nem képes *akarni*, és nem *akarja megtanulni* használni az eszét: mint az az ember, ahogy Kant mondaná, akinek sem képessége, sem ereje nincs arra, hogy eljusson a felvilágosodáshoz, vagyis, hogy elérje az emberi nagykorúságot. Felelős a saját felelőtleniségéért, és azért, hogy még mindig nem nagykorú, holott már az, vagy az lehetne.”⁴² Eichmann tetteinek erkölcsi vetületét félreismerve a saját gonoszságáról sem tudott, illetve *nem akart* tudni róla: baudelaire-i megközelítésből emiatt jövátéhetetlen, ám Arendt felől ez nem a „butaság”, hanem a „gondolatlanság” következménye. Ezen a ponton válik el Arendt elképzelése Kant „gyökeres rossz” meghatározásától: Arendtnél a gonosz „gondolattalan”, s mint ilyen nincs meg benne a saját döntési szabadságának, a morálisan jó és rossz közötti mérlegelésének tudata. Eichmann végrehajtotta, de nem gondolta át tetteinek morális súlyát és következményeit, „gondolatlansága” ezért elítélendően gonosz. Heller helytállóan jegyzi meg, hogy ez nem minden gonoszra érvényes, ugyanakkor az eichmannira igen. A végrehajtó gondolattalan gonoszsága ez, amely Domonkos *YU-HU-Rapjében* is elburjázott: „az iskolázottakat / puskatussal / verték agyon / a síneken ott állt / a régi marhavagon / hallgattunk / mint szopós fagyban / az ürülék / a gödörben előttem / szitává lötten / ott feküdt /

³⁹ Lásd: Jovica Ácín: *Apokalipsza Sad. Nacrti o Božanstvenom markizu*. KOV, Vršac, 1995, 77–78. [Magyarul: Jovica Ácín: *Sade apokalipszise. Vázlatok az isteni márkiról*. Ford. Radics Viktória, Kijarat, Budapest, 1999]

⁴⁰ A francia eredetiben a „bűn”-re utaló szó a „vice”, ez pedig a mostani szövegkörnyezetben jelenthet hibát, fogyatékoságot, hiányosságot, rosszra való hajlamot is (további konnotációi: huncutság [biz.], kicsapongás, és ha öltözködésről van szó, akkor rossz ízlés).

⁴¹ Charles Baudelaire: *A hamis pénz*. Ford. Szabó Lőrinc. In: *Charles Baudelaire válogatott művei*. Európa, Budapest, 1964, 297. Franciául: „On n'est jamais excusable d'être méchant, mais il y a quelque mérite à savoir qu'on l'est; et le plus irréparable des vices est de faire le mal par bêtise.” (*La fausse monnaie*, In: Charles Baudelaire: *Petits Poëms en prose [Le Spleen de Paris]*, Gallimard, Paris, 1973, 97.)

⁴² Jacques Derrida: *Az idő adományja*. A hamis pénz. Ford. Kicsák Lóránt, Gond-Cura Alapítvány – Palatinus Kiadó, Budapest, 2003, 243.

szomszédunk a pék”. (37.) Domonkos közvetlenül is provokálja a magyar olvasót az erkölcsi állásfoglalásra és a múlttal való szembenézésre néhány nyitva hagyott kérdés által: „s csak úgy mellesleg kérdem / magyarul jajgat-tak-e / a zsidók...” (55.) Ugyanakkor a *YU-HU-Rap* nemcsak a zsidók, hanem az orosz megszállás alatti magyarok kálváriájáról is szól: „a nyolcéves aranyos / kicsi macát / megkúrták a bakák // miki akár a fagott / orrhangon jajgatott / ferus bátyámat / meglökte egy orosz / micije ott feküdt / előtte / lehajolt érte / s ezért a muszka / fejbeltötte”. (41.) A különbségek ellenére, Hannah Arendt⁴³ és Kertész Imréhez⁴⁴ hasonlóan Domonkos nem tesz különbséget a náci és a kommunista totalitarista rendszerek között, a koncentrációs tábor tapasztalatával jellemzi a magyar diktatúra mindennapos tudathasadását: „Sanyika diliházban / államfőkkel remizik / s míg Sztálin / a kártyát keveri / Sanyika öklével / a falat veri”. (39.)

A zsidók deportálásáért felelős Eichmann jeruzsálemi pere a fiatal symposionistákat is foglalkoztatta, erről tanúskodik Tolnai Ottó esszéje is a hatvanas évek elejéről, mely többek között a Domonkossal szerkesztett *Ifjúság* nevű hetilap *Symposion mellékletében* jelent meg először. Tolnai itt a gonosz fogalmát az abszurdummal párosítja: „Igen, az Eichmann-ügy tárgyalásának poétikussága is az abszurdumból ered. A büntett abnormális méretei, már-már csillagászati számai az ember fölő nőnek. Eichmann absztrakt hőssé vált. De a bíróságnak és az újságíróknak minden méltóság-nélkülisége, komolytalan formalizmusa, éretlensége még jobban elmélyítette ezt az abszurdumot: tragikomikussá tette. Igen, sem a bíróság, sem az újságírók nem mutattak olyan értelmi és érzelmi érettséget, hogy halálos ítéletet mondhatnának az emberiség nevében az emberiség legnagyobb rossza fölött.”⁴⁵ Tolnai arra hívja fel a figyelmet, hogy nemcsak a gonosz, hanem a gonosz fölött ítélezők is tragikomikusak. Ez összefügg azzal, hogy Domonkos *YU-HU-Rapjében* a gonosz banalitása elsősorban abból fakad, hogy – Tolnai kritikájához hasonlóan – nincs olyan büntetés, isteni fékezőerő, amely megállíthatná a burjánzását: „így van ez mindig / nemcsak néha”. (37.) A „létünkre nincs tanú” ebben az összefüggésben mintha azt jelezné: utolsó ítélet sem lesz, mert nincs, aki tanúskodjon a tetteink felett. Hacsak nem a költészet felelőssége a tanúságtétel, Domonkos kötete

⁴³ A kommunista és a német náci diktatúra közti hasonlóságról és különbségekről lásd Hannah Arendt: *A totalitarizmus gyökerei*. Ford. Berényi Gábor, Braun Róbert, Erős Ferenc és Seres Iván, Európa, Budapest, 1992

⁴⁴ Hannah Arendt és Kertész Imre művei közti párhuzamokról lásd Szilágyi-Gál Mihály: *Hannah Arendt és Kertész Imre a gonosz banalitásáról* című tanulmányát a Beszélő 2008/9-es és 2008/10-es számában.

⁴⁵ Tolnai Ottó: *Adolf Eichmann – SS-Obersturmbannführer, felmentem önt a halálos ítélet alól Kontrapunkt (Symposion 61–63)*, Symposion Könyvek 3, Forum, Újvidék, 1964, 277.

éppen ezt példázza. Ám a tanúskodó költészet nem képes korlátokat állítani a gonoszságnak. Ebből a szempontból Domonkos mostani kötete nem mentes a homo moralis alapkérdéseitől. A poéma szabadverses, töredékes formája Danilo Kiš-i po-etikává válik: a lírai alany világának ziláltságát nem szándékozik kerekre lezárt, esztétizált formai eszménnyel tükrözni, ehelyett folytonos törésekkel, ritmus-vágásokkal él.

Domonkos esetében a gonoszság nemcsak külső, hanem belső létélmény is. A lírai alany a saját bűneit, gonoszságait is bevallja, önmaga tetteinek (az írás értelmében is) tanúja lesz, s nem tesz különbséget a külső-belső bűnök súlya között: „gyávaságom gyakran / fellökött / büszkeségem / egy orvosnő ujjai közt / eltörött / hízelgéssel / nyertem díjakat / nyalogatva csuklómon a szíjakat” (29.). Ebben a világban a költő sem angyalian tiszta: „vereségeimmel / nyereszkedtem / kutyámat vertem / léccel / a fásfészerben // ez a való / versbevaló / ez a költő / beleváló” (31.). A legbanálisabbnak, illetve az ártatlannak látszó gyerekkori tettek is szóba kerülnek itt: „lóbáltam szentelőt / öltöztettem papot / negyvennyolcban / betörtem egy ablakot / klikkerrel egy napon / fél kiló babot nyertem / ha számba légy repült / örömmel lenyeltem” (17.). Ezek a sorok a *Tessék engem megdicsérni* kötet gyerekverseit idézik, viszont a *YU-HU-Rap* kontextusa minden humor ellenére rányomja a tragikum bélyegét az idézett sorokra. Az örömmel lenyelt légy látszólag ártatlan cselekedet, és mosolyt csal az olvasó arcára, ám azt is jelzi, hogy már a gyerekkor sem volt mentes a „gyilkolástól”, s felveti, hogy kétfajta gyilkolás van: az ártatlan, amely nem tudatos, és a gonosz, amely látszólag tudatos, viszont, ha végrehajtásáról van szó, akkor: gondolatlan. Innen nézve a bűn is kettős: ártatlan és gonosz. Ám akár ártatlan, akár tudatos: el kell számolni vele. A gyónás viszont nem oldoz fel, sőt, a gyónás általi könnyű feloldozásba vetett hit a bűn részévé válik: „majd meggyónjuk / a sortüzet / a megerőszakolt / szüzet / s még néhány / hasonló pitis / ügyet” (45.). A gonosszal és a saját bűnökkel való szembesülés legszélsőségesebb formájában nemcsak az írásról, hanem az életről való lemondásban is megnyilvánul: „mire fel / az öntelt kitartás / halott vitézek / tűzharcosok / a légzésről / én önszántamból / leszokok” (13.). Ez a szinte már mazochisztikusan önostorozó önleplezés már a szerző első kötetében, a *Rátkában* (1963) is megjelent, többek között a *Kontrapunkt* című költeményében: „azt hittem, Noé bárkája a vers, / benne az értelem: bűn és tévedés”.⁴⁶ Úgy is fogalmazhatjuk, hogy Domonkos költészetében „a vers fetisizálása” már a kezdetektől fogva és egyre fokozatosabban a vers leplezése, a romboló alkotás jegyében zajlott.

⁴⁶ In: D. I.: *Rátka*. Symposion Könyvek, Forum, Újvidék, 1963, 31.

Domonkos a saját generációjával sem bánik kesztyűs kézzel: „a jövőt építettük / hévvel / temetőink / bevetve dinnyével” (31.). E sorokat úgy is érthetjük, hogy az épülő országba vetett hit elfedte a tömegsírokat, amelyek a látszólagos jólét alapult. Nem vették észre, hogy a finom dinnyék édessége a rothadó hullákból táplálkozik. Ilyen kegyetlen vallomással, önleszámolással, számadással, rekapitulációval a Domonkos-generációból még senki sem próbálkozott meg. A volt symposionisták között ritkán találkozunk ezzel, ám a saját negatívumát, sötét oldalát, akaratlan részvételét a halálgépezetben és az ezzel kapcsolatos generációs problémát még senki sem tárta fel olyan mélységben, mint Domonkos.

Mégis, bármennyire is sötét képet fest a *YU-HU-Rap* a lírai alany világról, a tisztaság vágya nincs kitörölve: „jó lenne / langyos vízben / selymet mosni” (17.). Ugyanakkor a tiszta, szebb élet reménye bizonytalan: „lehet-e élni szebben / a válasz tétova / mint mutatóujj / az imént lőtt sebben” (45.). A poémában érzékeltetett létbizonytalanság a lírai alany kilétére is rávetül. Látszólag a klasszikus lírai pozícióból szólal meg a versbeszélő, az egyes szám első személyéből. Ám a gyakori és visszatérő dalbetétek, az önellentmondások kétségessé teszik a vers beszélőjének identitását. Így elképzelhető egy olyan megközelítés, miszerint a poémában több versbeszélő van, s őket nem az identitásbeli azonosság, hanem a bizonytalanság, a kétség (beesés) köti össze. Természetesen ennek ellenkezője szintén elképzelhető: a poémán végigvihető egy olyan értelmezés is, miszerint az egész egyvalaki mondja el, a látszólagos ellentmondásokat pedig a költői, s olykor a szürreális látásmód hitelesíti. Ám akár egy, akár több beszélővel van dolgunk: fikcionált mindegyik, a valóság nem a versben van. Erre utal a poéma zárása is: „addig is / talicskán toljuk / a zugárut / én meg a félelem / körbe-körbe / a végeken: / kitalált *életem*” (57.). A korábban említett kontrapunktos versleplezés a versbeszélő identitására is vonatkozik. Ez pedig felidéri a szerző korai elgondolását a vers és az identitás kapcsán: „Azt mondják, kétszer él, aki alkot. Én így mondanám: aki alkot, számtalanszor él, tehát egyszer sem. (Az élet ez esetben konkrét fogalom, forma, s versed a tartalom.)”⁴⁷ Ám a régebbi Domonkos-kötevekhez képest a mostani feltűnően személyesebb akar lenni. Már a szerző nevének megváltoztatása is erre utal: Domonkos Domi István. Utasi Csaba elutasítja ezt a közvetlen gesztust a kritikájában, mondván, csak barátai hívják Domonkost Dominak.⁴⁸ Viszont ezt a változtatást felfoghatjuk egy olyan gesztusnak, miszerint a mostani Domonkos szabadulni szeretne, vagy legalábbis elkülönöződni a korábbi énjétől, verseinek s főleg a *Kor-*

⁴⁷ DOMONKOS: i. m. 44.

⁴⁸ Vö.: UTASI: i. m. 78.

mányeltörésben terhétől. Újabb különbségnek számít az is, hogy a szerző közvetlenebb módon próbálja megszólítani az olvasóját: az általa írott fűlszöveg⁴⁹, illetve az előszó segítségével. Ám ez a közvetlenség látszólagos, mert elválaszthatatlan a poéma szubjektum-problémájától. Valamint nem hagyhatjuk figyelmen kívül az előszó öniróniáját sem. Elsőre képmutatásnak hathat a szerzői tanács, hogy senki se írjon verset. Viszont már maga a tiltás is versként fogalmazódik meg, meglehetősen látványos tördeléssel: a „NE!” szó külön sorokba kerül, háromszor is, majd miután lapoztunk egyet: olvashatjuk az előszó írójának versét. Vagyis a személyes gesztus, a közvetlenség egyszerre banális és komoly.

Az eddigiekből kitűnt, hogy a *YU-HU-Rap* milyen sok szálon keresztül kapcsolódott a szerző korábbi munkáihoz. Annak ellenére, hogy a *Kormányeltörésben* kitüntetett darab az életművön belül, mégsem az egyedüli lehetséges módja Domonkos megközelítésének. S ha már itt tartunk, a *Kormányeltörésben* élményvilága a mostani poémában is jelen van: az emigrációs lét, a humorral vegyített tragikum, a határ motívuma, a dzesszenét, illetve a fragmentált szimfóniákat vagy a szvitet idéző szerkezet során. Sőt, főnévi igenévvel is találkozunk: „ne kérdezzetek / én élni akarok” (35.). Ám a főnévi igenév használata itt már nem a vendégmunkás nyelvét idézi, nem is reflektált, mint a *Kormányeltörésben* című darabban. A könyvesblog kritikusa éppen ezt a reflektáltságot hiányolja az új műben: „[...] a nyelvi rontottság hiánya, s az ez által személytelennek tűnő hang, amely itt komoly személyes tartalmakhoz jut, nem hordozza magában azt a többletjelentést, amit a *Kormányeltörésben* hordozott.”⁵⁰ Ám észre kell vennünk, hogy a *YU-HU-Rap*ben nem a nyelvhasználat, hanem a megszólalásmód válik reflektálttá: a leegyszerűsített, dísztelen dalbetétek s a közvetlen hangú rapes beszéd által. Ugyanakkor, pár esetben az új poémában elvész az egyensúly, s a banalitás poetizálása helyett „slágeros” közhelyek kerülnek előtérbe, ráadásul éppen a főnévi igeneves megoldással: „magamtól tanul-tam meg / sírni / lopni hazudni / ölni írni” (15.).

Ez a didaktikusság a kötetet, sajnos, ezt a szót kell használnunk, a díszítő fotók esetében is megnyilvánul. A korábbi Domonkos-kötetek képzőművészeti szempontból sokkal izgalmasabbak, a kortárs képzőművészeti problémák felől is megközelíthetőek. A kiváló vajdasági képzőművész, Kapitány László által tervezett *Áthúzott versek* című kötetben szitanyomással készült test-fragmentumokat látunk: mintha a testet csak töredé-

⁴⁹ A kötet fűlszövege két részből áll: az elsőt egyes szám harmadik személyben, vagyis Domonkosról írta egy névtelen szerző, a másodikat pedig egyes szám első személyben, idézet formájában az empirikus szerzőtől, Domonkostól származik.

⁵⁰ SZŐLŐSI: i. m.: http://konyves.blog.hu/2008/09/27/yu_hu_rap_szerk_1#more664176

keiben, szitán, szűrőn keresztül láthatjuk, az egész rejtve marad, mindez pedig összefügg a kötet test-, én- és létfelfogásával, valamint felveti az észlelési problémákat: azt, hogy a látvány nem független attól, aki látja, vagyis kérdéses, hogy megtapasztalható-e a saját és a másik látásmódját befolyásoló és korlátozó ideológiákon túl. A Kaiser Ottó által készített fotóillusztrációk olykor túl-illusztratívák, máskor meg a giccses súrolóan túlesztétizáltak, a kortárs fotóművészet szempontjából pedig nem eléggé merészek és innovatívak. Ez azért is volt furcsa számomra, mert Kaiser Ottó kiváló fotós, rendkívül finomak a portrészorozatai, illetve a város- és tájfotói. Ám Domonkos könyvében talán éppen ez a felületi finomság a zavaró, nincs összhangban a szöveg hangulati, tartalmi és formai rétegzettségével, az ironia és a morál kettősségének feszültségével.

Annak ellenére, hogy a *YU-HU-Rap* nem hibátlan, mégis figyelemre méltó könyvesemény. A könyv kiállítása túl szép, a vers ennél ravaszabb. Ugyanakkor nem marasztalhatjuk el teljesen a kiadót a túlzásaiért, mert nélküle talán meg sem jelenik az újabb Domonkos-könyv.

Domonkos életművét a recepció a modern és a posztmodern közti senkiföldjén helyezi el. A kisebbségi kentaur-irodalom természete szerint: egyszerre része a vajdasági és a magyarországi magyar hagyománynak, noha az utóbbi egyelőre még nem ismerte fel maradéktalanul sajátjának a határon túli magyar kultúrát. Amennyiben pedig Domonkos műfordítói tevékenységét, szerb nyelven írott és szerbre fordított, illetve a délszláv irodalomhoz kötődő munkáit nézzük, akkor ezek az exjugoszláv kontextusban is értelmezhetőek. Miként azt kimutattuk, a *YU-HU-Rap* a címevel is jelzi ezt a kettős kötődést. Mégis, egyik hagyomány sem tudja teljesen a sajátjának, ám ez nem elsősorban a poétikai sajátosságokra, hanem az adott európai térség kulturális kommunikációjának kialakulatlanságára utal. Ez a sehova sem tartozás tükröződik a *YU-HU-Rap* versbeszélőjének hontalan világélményében. A poéma hontalan versbeszélője az ún. negatív költészet módján nem a jóról, hanem annak csökevényességét jeleníti meg, ahogyan Plótinosz⁵¹ jellemezte a rosszat. Domonkos poémájának hajtómotorja a (saját) rosszal, gonosszal, bűnnel való szembesülés, így a rossz nélkül talán meg sem születik a vers. Ám Domonkos műve nemcsak a rossz végtelen leleplezése körül forog. A negatív versbeszéd vágyat ébreszt arra, hogy selymet mossunk – tiszta vízben.

⁵¹ „A rosszat nem kell másnak tekinteni mint kevésbé tökéletes belátásnak, a jóság kisebb fokának, amely további kisebbedés felé halad.” In: Plótinosz: *A szépről és a jóról; Istenről és a hozzá vezető utakról*. Ford. Techer Margit. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, Budapest, 1998, 235.

Kollektív álmom – Shakespeare után szabadon

Az Újvidéki Színház *Szentivánéji álmom* című előadásáról

*„A képzelődés oly játékot űz,
Hogy ha örömmre gyullad a kebel,
Megtettesíti ez öröm okát;
Vagy képzeletben, éjjel megijedve,
Mily könnyen lesz egy-egy bokorbul medve?”*

Ha bokorból medvét varázsolni nem is, fából vaskarikát csinálni azonban megpróbált az Újvidéki Színház társulata – legalábbis ez lehetett a nézők egy részének benyomása a legutóbbi bemutató, a William Shakespeare műve alapján készült *Szentivánéji álmom* című táncelőadás megtekintésekor. Az, hogy mindezt mennyire sikeresen valósították meg, elsősorban nézőpont és hozzáállás kérdése, ahogyan az is, hogy az első ránézésre lehetetlennek tűnő vállalkozás inkább merészségként vagy vakmerőségként ítélnél/ítélendő-e meg, vagy éppenséggel az, hogy a lelkesedésből fakadó, kissé talán bizonytalan próbálkozási szándék vagy a mértéktartó, ám profizmusból fakadó garantált teljesítmény-e a nyomatékosabb érv egy-egy színházi előadásnak az alkotói gárda részéről történő megálmódásakor és létrehozásakor, illetve – a másik aspektusból megközelítve – ezen produktumnak az alapvetően mindenféle újítási szándék iránt vélt vagy valós módon nyitottnak titulálható nézői közeg részéről történő befogadásakor. De talán éppen ez a kulcsmomentum: az alkotói kísérletezés és a nézői nyitottság. Kiváltképp abban a színházban, amelyet évtizedek óta a más-ság esztétikája jellemez és határoz meg. Az a néző ugyanis, aki elvárásokkal ül be az előadásra, nyilvánvalóan csalódik, főként abban az esetben, ha ezek az elvárások konkrétak, azaz eleve a műhöz, a tartalomhoz és/vagy a formához kötöttek. A mű alaptörténete ugyanis közismert – ehhez

kétség sem férhet. Athén hercege, Theseus esküvőre készül legyőzött ellenfelével, Hyppolytával, az amazon királynővel. Hermia és Lysander az apai önkény és az uralkodói kényszer elől a város melletti erdőbe szöknek, hogy tiltott szerelmüket titkos friggyel pecsételjék meg, ám Heléna – hogy visszahódítsa korábbi szerelmét, Demetriust – elárulja barátnője tervét, ezért Demetrius követi a szerelmespárt, Heléna pedig folyamatosan az ő nyomában van. Teljes a zűrzavar, az értetlenség, de – és ez a legfontosabb – tombol a szenvedély. A káoszt jobbra uralja Oberon és Titánia, az egymással haragban álló tündérkirály és tündérkirálynő. Oberon, hogy megleckéztesse hitvesét, Pukk, a csintalan manó segítségével szerelemfakasztó viráglevet csepegtet Titánia szemébe, aki ugyan más iránt lobban szerelemre, de az athéni ifjakat is megbabonázza a varázslatos nedű, és – egy félreértés folytán – az eddig Hermiáért versengő szerelmesek hirtelen Heléna kegyeiért folytatják vetélkedésüket. Lényegében tehát mindenkit – embert és tündért, uralkodót és alattvalót – ugyanaz foglalkoztat: a szerelem. Így elfojtott vágyak, érzelmek, indulatok sora tör a felszínre, összekuszálódnak a viszonyok, egymásba gabalyodnak a szellemek és az emberek, elbizonytalanodnak az emberi én körvonalai.

A történet tehát sok szálon fut, rendkívül bonyolult, így közismert volta ellenére mégiscsak kétséges, vajon feltételezhető, vagy ha még tovább fűzzük a dolgot, elvárható-e a nézőtől, aki tegyük fel, a XXI. század átlagembere, hogy részletekbe menő pontossággal ismerje Shakespeare ezen művét. Igen, mondhatjuk optimistán, mégis némi bizonytalansággal a hangunkban, mert sajnos ez nem feltétlenül igaz. Márpedig a színházi alkotók ennek az előadásnak az elkészítésekor ezt egyáltalán nem vették figyelembe, sőt – lehet, hogy véletlenszerűen, lehet, hogy tudatosan – úgy tűnik, ki is zárták azokat a potenciális nézőket, akik nem tesznek eleget ezen előzetes elvárásoknak. Az ugyanis egyértelműen kijelenthető, hogy az előadás – a Shakespeare műve nyomán születő kollektív álom, kollektív énkeresés – nem teljesen követhető azok számára, akik nem ismerik pontosan a mű szövegét. És itt jutunk el újra a másik, a formai szempontból állított elváráshoz. Nem kell ugyanis komolyabb szakértelem ahhoz, hogy leszögezzük, a vajdasági magyar átlagnéző műfaji meghatározásként – tapasztalat hiányában – nem nagyon tud mit kezdeni a táncelőadással, éppen ezért ezen a téren nem is igazán lehetnek igazán komoly elvárásai, legfeljebb – a közkedvelt, táncelemekkel dúsított musicalek után szabadon – csak bízni tud abban, hogy ebben az esetben is szépen kidolgozott mozdulatok, valamint látványos koreográfiák egész sorát figyelheti majd meg a színpadon. Ha csupán ennyi az elvárásunk, kétségtelenül elégedettek lehetünk, hiszen mindez maradéktalanul meg is valósul a színpadon,

ráadásul olyan elementáris erőt, energiát sugározva a néző felé, hogy az minden kétséget kizáróan úgy érzi, részesévé válik a produkciónak, együtt él, együtt mozdul, együtt lélegzik a színészekkel – aminek elérése mindenképpen dicsőre és elismerésre méltó. A hatás tehát – a közkedvelt reklámszlogenrel élve – nem marad el. Csakhogy felmerül a kérdés, vajon ez elegendő-e. A mozgás- és táncművészet ugyanis rendkívül összetett művészeti ág, ahol az emberi test minden egyes rezdülésének jelentése van, sőt, ilyen módon funkcióval is kell rendelkeznie, tehát abban nincs helye semmiféle póttvekenységnek, semmiféle sallangnak, ami miatt óriási koncentrációt és önfegyelmet igényel. Éppen ezért volt – nézőpont- és hozzáállásbeli sajátosságok folytán – merész vagy vakmerő döntés a rendező részéről az, hogy ugyan kiváló, de főként prózai szerepekhez szokott színészekkel próbált meg táncelőadást készíteni, akik számára a bonyolult lépéssorozatokból álló koreográfiák betanulása mellett – amiben egyébként van már tapasztalatuk, de nem a kizárólagos kifejezési formaként való alkalmazás szintjén – értelemszerűen maga a megfelelő testtartás felvétele, a beidegződések levetkőzése, a mozdulatok belső kontrollálása is óriási kihívást jelent(het)ett, és szemmel láthatóan nem is minden esetben járt sikerrel. Ugyanis amíg egy musicalbeli táncbetétek esetében lehetőség van a táncudásbeli technikai hiányosságoknak a színészi eszköztár másféle elemeivel történő kiváltására, vagy ha úgy tetszik, kompenzálásra – ami egyébként karakterisztikusságuk, emberközeli voltuk miatt néha még jót is tesz a produkciónak –, addig ez egy táncelőadás esetében nem tűnik járható útnak. Legalábbis ebben a megközelítésben semmiképpen sem. De talán éppen ez a legalapvetőbb hibája az előadásnak: az, hogy a rendező a színészeket táncosokként kívánja láttatni, miközben nyilvánvalóan nem azok. Sokkal szerencsésebb lenne, ha színészekként lennének jelen a színpadon, az előadásban, ugyanis akkor egyrészt – saját eszköztárukat is alkalmazva – jóval könnyebben át tudnák adni az adott jelenetek mondanivalóját, akár így, szöveg nélkül is, másrészt jóval könnyebben megbocsátanánk nekik a mozdulatok apró tökéletlenségeit, sőt, talán el sem várnánk azt a fajta mozgásbeli tökéletességet, amelynek eléréséhez egyébként nem hetek vagy hónapok, hanem évek, sőt, olykor évtizedek kemény munkájára van szükség.

Míndez, tehát a színészként és nem táncosként megvalósuló színpadi jelenlét a Hippolytát, illetve Titániát megszemélyesítő Banka Livia csábítási szándéktól vezérelt szólójelenetében tűnik a leginkább fellelhetőnek, így ez az egyik leginkább emberközeli, leginkább emlékezetes jelenete az előadásnak. Valószínűleg a Theseus–Hippolyta-viszony hangsúlyos drámaiságát kifejezni hivatott koreográfiák hatását is még inkább nyomaté-

kosítani tudta volna valamiféle hasonló, visszafogottabb, ám mégis egyértelmű ellenpontozás. Bár lehet, hogy Theseus – László Sándor – túlzottan is karikírozottnak tűnő figurája a rendezői elképzelés szerint éppen ezt a célt lett volna hivatott szolgálni – kevés sikerrel.

A *Szentivánéji álom* különféle feldolgozásainak esetében mindig érdekes momentum Puck alakjának értelmezése. A manónak ugyanis a világ színpadain igencsak sokrétűen változó a karaktere, sőt, a neve is. Az Újvidéki Színház előadásában Puck nő, hiszen Elor Emina személyesíti meg, de nőiségének nincs különösebb jelentősége, és mivel a nőiség éppen funkciója révén emelkedhetne nőiességgé, ennek meg nem valósulása folytán a karakter sajnálatos módon jócskán veszít nőiségéből is. Ami tehát sikerült *Az ember tragédiájában* Kokan Mladenovićnak, az nem sikerült a *Szentivánéji álom*ban Puskás Zoltánnak, mert bár Elor Emina – a nyilvánvaló stílus- és karakterbeli eltérésektől eltekintve – hasonló eszköztárral formálja meg Lucifert és Puckot, előbbi figurája jóval közelebb kerül a nézőhöz, ezáltal maradandóbb nyomot hagyva benne. Puck karaktere tehát, bár az őt alakító színész nő színpadi jelenléte és mozgása erőteljes, nem eléggé letisztázott. Ahogyan az sem válik teljesen egyértelművé a néző számára, hogy Hermia és Heléna – Kokrehel Júlia és Crnkovity Gabriella – miért teljesen egyforma karakterek, ugyanis az előadás megtekintése során nem derül ki a megoldás mögött húzódó rendezői szándék, ami a történet ezen szálának értelmezése szempontjából sem tekinthető szerencsés megoldásnak. Remek ötlet ugyanakkor a mesteremberek sztepptáncosokként való ábrázolása, akiknek gegekkel teli jelenetei üde színfoltjai az előadásnak. Igaz, olykor találkozhatunk bizonyos tehetségkutató tévéműsorokba illő jelenetekkel, amelyeknek lényege éppen a koreográfiák humoros elemekkel való fűszerezése, de ez cseppet sem zavaró, sőt! A mesteremberek vezetője, Jankovics Andrea esetében pedig különösen jól érvényesül a már említett, az előadás alapkoncepciójából hiányzó színészi – és nem táncosi – jelenlét. Arcjátéka, gesztusrendszere nagymértékben segíti a történet ezen részének közérthetőségét, ami persze egyébként sem a legbonyolultabb cselekményszál a történetben, de ez nem von le az alakítás értékéből. A többiek – Figura Terézia, Ferenc Ágota, Balázs Áron, Huszta Dániel, Pongó Gábor és Varga Tamás – is remekül végigviszik az elején felvállalt karaktereiket, amiktől ezek a jelenetek önmagukban is élvezhetőkké válnak. Pontosabban inkább csak önmagukban, ugyanis örömteli, felüdülést nyújtó mivoltuk ellenére is darabossá, töredezetté teszik az előadás ívét, a színpadon zajló események olykor elsiklanak egymás mellett, az egyes elemek nincsenek kellő mértékben összehangolva, ami miatt néha az lehet a néző érzése, hogy itt inkább valamiféle ugyan egy szára felfűzött,

mégis különálló műsorszámokból álló táncgáláról van szó, mintsem egy sokrétű, kompakt színházi előadásról. Ezen érzések elmélyítéséhez ráadásul a színpadkép is hozzájárul, ugyanis nincs díszlet, csupán fényjátékkal él a rendező, ami egyébként remekül funkcionál, jól erősíti a kívánt hatás elérésének mechanizmusát. A teljes díszlethiány azonban nem feltétlenül tűnik jó megoldásnak, ugyanis a technikai tér láttatása illúzióromboló mivolta folytán gátolja a nézői képzelet szabad szárnyalását, és gátat szab a képzettársításoknak is.

Összességében tehát – bár az előadás bővelkedik rendkívül szép képekben, sőt, vannak kiemelkedő jelenetei is – mivel a kiváló ötletek sok helyen nem tudnak megtöltödni tartalommal, kitöltetlen formák maradnak csupán, a *Szentivánéji álom* legfontosabb jellemzője és egyben legfőbb értéke az újszerűség és a kísérletezés – egyrészt azért, mert a vajdasági magyar színházak társulatainak előadásában először láthattunk ilyen stílusú feldolgozást, másrészt azért, mert a rendező főként prózai szerepekhez szokott színészekkel próbált meg táncelőadást készíteni, aminek nyilvánvalóan megvannak az előnyei és a hátrányai is. Dicséret illeti a jelmezek készítőit, Cselényi Nórát és Ledenyák Andreát, valamint a koreográfusi gárda tagjait, Bóbis Lászlót, Budai Lászlót és Gyenes Ildikót is, akik Andrés Mariano Ortega csodálatos zenéjére igyekeztek a lehetőségekhez mérten látványos koreográfiákat kidolgozni úgy, hogy a színészek esetenként megpróbálhassák lelkesedéssel pótolni a technikai tudás hiányát, ám azok a hiányosságok, amik egyébként a táncművészetben sok esetben végzetes hibákat jelenthetnének, itt valamiféle természetes bájt kölcsönöznek a produkciónak – ami még izgalmasabb, még inkább magával ragadó lenne azáltal, ha mindezt nyíltan, felvállaltan tehetnék meg –, mintha a színészek egy diszkrét félmosollyal kikacsintának a közönség felé, és egy szokatlan, ám sok izgalmas pillanatot ígérő közös képzeletbeli utazásra invitálnák őket. A közönség pedig visszakacsint, igent mond erre az ominózus hívogató vagy olykor éppenséggel csábítani akaró invitálásra, mintegy különleges szellemi közösségbeli cinkosságot vállalva az alkotókkal. De talán éppen ez a szellemi közösség, a kollektív álom megélésének lehetősége, illetve az együvé tartozás élménye az, amitől az Újvidéki Színház a mai napig az, ami.

Új, nyitott perspektívák

Kiss Szemán Róbert: *Magyarország panaszától Szlávia panaszáig* (Irodalmi tanulmányok). ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, Budapest, 2007;
„...garázda emberek az Etymologusok” (Irodalmi tanulmányok). ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, Budapest, 2008

Kiss Szemán Róbert az utóbbi két év során két kötetben gyűjtötte össze irodalomtudományi munkáinak fontosabb eredményeit. A két kötet tanulmányai és esszéi első tekintetre – a tartalomjegyzék átlapozása nyomán – roppant változatos tematikáról árulkodnak. Hasonló esetekben könnyen felsejlik a gyanú, hogy csupán a szerző személye tartja össze a munkákat, bármelyik kötetet forgatjuk is. A könyvtáros kollégák is gondban lesznek, hogy miként oldják meg a tárgyszavazás problémáit: szerepel szláv filológia, irodalomtörténeti tárgykörben elsősorban szlovák, de figyelemre méltó cseh és magyar vonatkozású írások, kiemelt helyen Ján Kollár, s mellette magyar családtörténet, cseh barokk, de előfordul szerb irodalom, s nem kevésbé Jan Patočka élete és művészetfilozófiája, valamint a konzervativizmus és a neokatolikus irodalom közép-európai sorsfordulatainak áttekintése is. Fokozhatja a baljós gyanú érzését az is, hogy a tanulmányok javarészt konferenciákon elhangzott előadások, esetleg különböző alkalomokra írt és folyóiratokban megjelent, valóban meglehetősen heterogén anyagból állnak.

Látszatra a szerző csupán összegereblyézte, s két kis kötetben kiadta „összegyűjtött munkáit”. A részben idegen (német, cseh, szlovák) nyelveken közölt írások természetesen nem csupán a magyarországi olvasóközönségnek készültek – tehát a célközönség is heterogén. Ezek után valóban szinte meglepő lehet közös nevezőt találni. A gondosabb olvasás után – ha nem is tünteti el teljesen a nevezett gyanú kisördögét – érdekes perspektívák összjátékára, sajátos, de erős filológiai, irodalomelméleti és akár a kortárs „identitáspolitikák” diskurzusára vonatkozó érvekre s hozzá filológiai argumentumokra lehetünk figyelmesek. Az átfogalmazott gyanú szerint a szerző intenciója egyértelműen az, hogy felforgassa, valóban eredeti meglátásokkal újítsa meg a megkövülőben lévő tudományos kutatásokat

– tehát hogy ne csak egyszerűen felfrissítse az ismereteket, esetleg hogy közvetítsen a szomszéd országok filológiai eredményei között. Különösen a Ján Kollár munkásságát elemző tanulmányok a cseh és különösen a szlovák tudományos (köz)élet számára is komoly meglepetéseket tartogathatnak. Éppen ezért érdemes emlékeztetni, hogy az itt közölt jelentékeny tanulmányok közül megjelent német nyelven: *Von der Klage Ungarns bis zur Klage von Slavia im Werk von Ján Kollár*. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 52. 1–2. 2007. pp. 219–228.; illetve cseh nyelven: *Ján Kollár, veľký kreátor. Grudnlage II. Emblematický národopis: zeměpis, národopis, přírodopis a zoologie*. *Slovánský přehled* 2005. 4. 557–663.

Ha röviden összefoglalható az ambiciózus kísérlet, akkor érdemes a módszertani alapvetésre koncentrálni. Kiindulópontként egy irodalomelméleti szempontot, s ezzel látszólag laza összefüggésben két európai folyamatra vonatkozó sajátos metaforát említünk. Elsőként tekintünk a toposzok szerepét, amelyet Kiss Szemán Róbert azért választ a kutatás vezérfonalává, mert szerinte így válik tágabb kontextusban, azaz teljesebb mértékben értelmezhetővé a modern közép-európai irodalom egyik jelentékeny műve, a *Slávy dcera*. A szerző egyrészt Julius Curtius alapvető munkájára (*Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*. A. Francke AG-Verlag, Bern, MCMXLVIII.) hivatkozik, amely az irodalmi művek, illetve a különböző irodalomtörténeti korok egészen eltérő produktumai között például a toposzok vizsgálatával tud releváns összefüggéseket teremteni. A toposzok jelentőségére, s ezen belül a magyarországi humanista és barokk irodalom egyik középponti motívumának modern továbbélésére hívták fel a figyelmet Tarnai Andor *A toposzkutatás története* (1975), illetve Imre Mihály *Magyarország panasza. A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában* (1995) tanulmányai, amelyek fogódzókat nyújtanak Ján Kollár életművének egységes értelmezéséhez is. A szerző tehát a *querela* toposzára hívja fel a figyelmet, amely a *Slávy dcerá Előhangjának* alapvető motívuma. A filológiának ez esetben viszont ki kell mutatnia, hogy milyen módon került Kollár „birtokába” a Mohács utáni latin, magyar és német nyelvű irodalomban (l. *Türkenliteratur*) ismert panasz- vagy siralom-forma, a *Querela* toposza, amely egyébként részben a 79. zsoltárra, részben az antik latin hagyományra tekint vissza. A szerző a bizonyítás helyett hipotéziseket állít fel – s kérdőjelez meg egyúttal. Kiss Szemán módszertani javaslata értelmében a besztecebényai diákkori versenymű, a *Deploratio praesentis status Hungariae* című *elégia* értelmezése, amelyet a filológia inkább csak a napóleoni háborúkra adott reflexióként interpretál, utat nyithat a *Slávy dcera* mélyebb megértéséhez: a fiatalkori mű egyértelmű bizonyítékkal szolgál arra, hogy az ifjú Kollár magas fokon ismerte, kreatív módon elsajátította és feldolgozta a magyar és a klasszikus

műveltség, ilyen értelemben a *Querela* irodalmi toposzának a hagyományait is.

Talán e rövid összefoglalás érzékelteti azt a körülményt, hogy Ján Kollár műveinek elemzése egy sajátos módszernek mintegy pompás illusztrációja jelenik meg, pontosabban mint egy esettanulmány, amely magán hordozza a módszer megannyi pozitív hozadékát. Itt azonban nem csak egy irodalomtudományi aspektus, nevezetesen a toposzkutatás eredményes alkalmazása hívja fel magára figyelmet. Ha nem vennénk észre, akkor a szerző figyelmeztet arra, hogy a közép-európai irodalmakat nem lehet a hagyományos filológiában alkalmazott nemzeti szempontok egyoldalú érvényesítésével szétszabdalni, s az így előállt fragmentumokat ugyanakkor a pusztán pozitivistá mezbe öltöztetett „tudományossággal” értékelni, illetve mint egységes egész alkotásokat, illetve életműveket igazolni. Ezzel szemben az interakciók, a térben és időben többé vagy kevésbé távol eső irodalmi, kulturális vagy társadalmi tényezők egymásra hatásának vizsgálata megtermékenyítheti a *nemzeti* irodalmak vizsgálatát is.

Kiss Szemán Róbert több perspektívából is kísérleteket tesz arra, hogy Ján Kollár gondolati útját, *irodalmi és közéleti* szerepének alakulását a kor viszonyai között elhelyezze. Ján Kollár esetében ilyen háttérnek tekinthető a barokk irodalom magyarországi hagyománya, a kor társadalmi tényezői közül az a körülmény, hogy a Deák téri evangélikus templom gyülekezetében éppen a nyelvhasználat körül keletkezett feszültség a növekedő-erősödő szlovák hívek és a német ajkú közösség között. (Mintegy mellékesen, de kénytelenek vagyunk megjegyezni: mintha a Közép-Európa népei a mai napig a nyelvi-kulturális elemet tennék nemzeti identitásuk tartópillérévé, közvetve Herder és a 19. század első felének „nemzeti nyelvész forradalmárainak”, s nem utolsósorban az aktuális Birodalmak uralmi törekvéseinek utóhatásaként.) Horváth István például a kortárs magyar romantikus-nemzeti útkeresés vitáiban hasonló módon naiv, térben és időben szintúgy hatalmas ambíciókat tápláló emblematikus földrajzot s nemzetrajzot konstruál. Horváth és Kollár munkái tehát nem csupán rivális alkotásokként és ilyen értelemben kulturális-politikai erőfeszítések mai napig ható műveiként jelennek meg, hanem éppen úgy, mint amelyek az adott korban saját közösségeiket igyekeznek modern nemzeti kulturális formába önteni – ám pontosan *ugyanabban* a térben és időben. Tehát nem csupán szemben állnak egymással, de részben ugyanazokra, vagy nagyon hasonló történelmi kihívásokra keresnek választ, nevezetesen: milyen gondolati alapokon lehet a modern nemzetet *definiálni*, hogyan lehetséges ehhez megfelelő nyilvánosságot teremteni, illetve a kialakulóban lévő nemzetet közös cselekvésre motiválni. Pontosán ebben a kontextusban érthető, hogy Kollár, Horváth és többen mások is a kor vitapartnerei közül, egymásra

reflektálnak, egymást befolyásolják – s éppen ezért az interpretáció sem elégedhet meg egyiknek a másiktól elszakított értelmezéseivel. Ha egy – akármilyen perlekedő – dialógus esetében csak az egyik fél „szövegét” értelmezzük, akkor aligha érthetjük meg, hogy valójában mit is óhajtott az illető fél közölni. Ebben a szellemben, tehát egy diskurzív térre vonatkoztatva tárgyalja a szerző Ján Kollár utóéletét – azaz fordításait, fogadtatását – a 19–20. századi magyar irodalomban. Ez a tér természetes módon megjelenő nyilvánosság – hiszen a szerzők jobbára a saját nyilvánosságuk érték-vonatkozásain, referenciális pontjainak kidolgozásán és ezzel szoros összefüggésben a mi és ők határvonalainak megvonásán fáradoznak, amely a vitapartnert éppenséggel kívül rekeszti a 'fáradozások' nyomán kialakuló nyilvános terekből – a határ mindkét oldalán. Ezek lesznek aztán azok az egyre inkább szilárd s alig átjárható nemzeti keretek, amelyek már nem is engedik meg az effajta közös diskurzív terek kialakítását. A filológia és a történetkutatás számára a nyilvános terek és határainak ez a fajta genezise új, termékeny szempontokat nyújthat az irodalmi, történeti és számos interdiszciplináris kutatás számára. Az itt javasolt szemlélet nem egyszerűen párbeszédet, avagy valamiféle rosszul értett multikulturalizmust eredményez; noha a szakmai párbeszéd megindulását is segítheti, de éppenséggel az adott nemzeti kereteken belül is megváltoztathatja a kutatások megértési horizontját. Ezt természetesen könnyebb érzékeltetni a szomszédos népek irodalmi, kulturális teljesítményeinek esetében – jelen esetben Ján Kollár szlovák filológiai recepcióját illetően, de *mutatis mutandis*, a magyar tudományos életben is egy másféle, természetesen részben már meglévő, produktív szakmai szemléletet eredményezhet.

Mint említettük, sajátos szerep hárul egy másik motívumra is, a két európai folyam metaforája immár jelentéssel felruházva alkalmazható: a két kötet kiváló példáját nyújtja a közép-európai konzervatív irodalom, a neokatolikus – modern – irodalom aránylag egységes olvasati lehetőségeinek, akár utat nyithatnak Pavol Strauss vagy Jan Patočka megismerésének és értelmezésének mélyebb, autentikusabb és nem utolsósorban olyan jellegű interpretációi számára, amelyek számunkra is jelentőséggel bírhatnak – hangsúlyozottan az *itt és most* perspektívájából, de az ideológiai bilincsektől megszabadulva, és akár a filológia számára is új, nyitott perspektívákkal. Ez a *szemléletmód* garantálhatja, hogy egy interpretáció *ne csupán itt és most* legyen érvényes és értékes. Julius Curtius metaforáját ülteti át Közép-Európára Kiss Szemán Róbert, hogy ne csak a Rajna, vagy a Duna, s ha folytatni akarjuk, az Elba és a többi folyó *egy adott szakaszát* lássuk, amennyiben meg akarjuk érteni, mi történt, s mi történik a folyamatok egyik vagy másik oldalán...

SZÁMAINK 2010-BEN

